aylık dergi

Özgür İnsan

Sayı 11, Nisan 1973

BÜLENT ECEVİT

ORDU ve SİYASET

CUMHURBAŞKANLIĞI

Bir Seçimin İçyüzü

karikatürlerle : halk gözü ile PARLAMENTO

ÖZGÜR İNSAN'ın bu sayısında

Ön kapak düzeni — Fahri Karagözoğlu

ÖZGÜR İNSAN

AYLIK DERGİ - 1 / Nisan / 1973 Yıl: 1 Sayı: 11

Özgür İnsan Gazetecilik Matbaacılık ve Ticaret A. Ş. Adına

Sahibi ve Sorumlu Müdürü : ÖNDER SAV

Yönetim yeri:
Esat Cad. 57/8
Küçükesat - Ankara

Tel : 17 14 85

Haberleşme adresi:
P.K. 46
Küçükesat - Ankara

Basıldığı yer: BİLGİ BASIMEVİ

Fiatı : 5 Lira

ORDU VE SİYASET

Bülent ECEVİT

Türk Ordusunun siyasetle belli bir ilgileniş biçimi vardır. Ordunun siyasetle ilgilenme geleneğinin bulunduğu başka ülkelerde görülenden değişik bir biçimdir bu.

Türkiye'de Ordu siyasal gelişmeleri genel olarak yakından izler. Bunalımlı dönemlerde Ordunun bu ilgisi yoğunlaşır. Bunalım Ordu gözünde tehlikeli bir düzeye varınca, hele başta güven verici bir yönetim de yoksa, müdahale eğilimi başlar. Bir noktadan sonra da müdahale olur. Fakat müdahale yönetime doğrudan doğruya el koyma durumuna dönüşmez.

Orduda devlet yönetimine doğrudan doğruya el koyma eğilimi taşıyanlar da bulunmaz mı?... Zaman zaman bulunur... Bazan örgütlenir ve eyleme bile girişir öyleleri... Fakat elkoyma amacı güden girişimleri Ordu kendisi önler. İç çatışmayı bile göze alarak önler. Önleme gücü de vardır (en azından şimdiye kadar var olmuştur). Çünkü Türk Ordusunda komuta zinciri çok etkilidir. O zincir kolay kırılamaz.

Türkiye'de müdahale genellikle siyasal bunalımın yoğunlaşması ve Ordu gözünde tehlikeli noktaya varması nedeniyle yapılır. Fakat müdahaleden sonra Ordu, siyasal bunalımın etkenleri arasında gördüğü ekonomik ve sosyal sorunlara da eğilir. Olağan siyasal mekanizma içinde bu sorunlara köklü çözümler getirilemediği veya getirilemeyeceği ve siyasal bunalımlara da o sorunların sürüncemede kalmasının yol açtığı düşüncesiyle, Ordu, hazır bir müdahale yapılmış ve bir süre için olağan siyasal mekanizmanın dışına çıkılmışken, bu sorunlara da bir ölçüde çözümler bulunsun ister.

Şimdiye kadar, Osmanlı çağında Ordunun öncülük ettiği yenileşme döneminden beri, ülkemizde, Ordunun siyasetle ilgilenişi bu biçimde olmuştur. Ayrıntılarda değişiklikler bulunsa bile bu biçimin dışına çıkılmamıştır.

Ancak 12 Mart 1971 Müdahalesi, Türk toplum yapısının büyük ölçüde değişmiş olması nedeniyle artık bu ilgileniş biçiminin geçerliliğini yitirmeğe

başladığını göstermiştir. Şöyle ki, Ordu yaptığı müdahalenin başlangıçtaki siyasal amaçlarını da, sosyal ve ekonomik amaçlarını da gerçekleştirmede alışık olmadığı güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştır.

Bu güçlüklerle eski müdahalelerde karşılaşılmazdı da neden şimdi karşılaşılıyor?... Toplum yapısındaki ne tür değişiklikler bu yeni güçlükleri ortaya çıkarıyor?...

Yakın yıllara kadar Türk toplumu çoğulcu bir toplum niteliğini kazanmamıştı. Sınıf çelişkilerinin belirginleşmediği yalınkat bir toplum yapısı vardı ülkemizde. Çoğulcu olmayan yalınkat bir toplum yapısı içinde Ordu büyük ağırlık taşırdı. Sivil bürokrasi ile ideolojik özdeşlik içinde olması da Ordunun ağırlığını arttırırdı. Öylece Ordu müdahalede bulunduğu zaman yönetime doğrudan doğruya elkoymaksızın topluma bir ölçüde yön verebilirdi. Olağan siyasal mekanizmanın yapamayacağına fakat toplum yararı bakımından yapılması zorunluğuna inandığı bazı işleri sivil bürokrasiye kolaylıkla yaptırabilirdi.

27 Mayıs 1960 Müdahalesi, bunda bir ölçüde başarı sağlanan son Ordu Müdahalesi olmuştur.

12 Mart 1971 Müdahalesinden sonra ise böyle bir başarı sağlanamamıştır.

Sağlanamamıştır çünkü, artık çoğulcu bir toplum yapısı vardır ülkemizde... Ordu dışında da büyük veya güçlü örgütler vardır... Belirginleşmiş sınıf çelişkileri vardır... Kısacası, yalınkat olmayan karmaşık bir toplum yapısı vardır... Daha doğrusu, çağdaş anlamda oldukça gelişmiş sayılabilecek bir toplum yapısı oluşmuştur artık ülkemizde... Bu yapı Ordunun siyasetteki etkinliğini büyük ölçüde azaltmaktadır. Ordunun siyasetteki etkinliğini arttırmak üzere yönetime doğrudan doğruya elkoymak da Ordu için büsbütün zorlaşmıştır. Kaldı ki geleneksel olarak böyle bir eğilimi de yoktur Ordumuzun...

Yönetime doğrudan doğruya elkoymak neden zorlaşmıştır?... Çünkü halk demokratik hukuk devletinin erdemine inanmıştır. Kendi kişiliğini ve «efendi»liğini onda bulmuştur. Demokratik hukuk devletine sımsıkı sarılmıştır. Nasıl, neyle sarılmıştır?... Herşeyden önce topluma kök salan büyük ve güçlü partilerle sarılmıştır.

Halkın Türkiye'deki kadar siyasallaştığı ve siyasal partilerle bütünleştiği bir toplumda halk-parti bütünleşmesinin ortaya çıkardığı engeli aşarak yönetime doğrudan doğruya elkoymak ve bir askerî yönetim kurmak, belki bütün bütün olanaksız olmasa bile, kolay göze alınamayacak kadar ağır sakıncalarla tehlikelerle doludur.

Öte yandan ülkemiz sanayileştikçe genişleyen ve güçlenen örgütlenmiş bir işçi topluluğu vardır. Siyasette etkinliği partilerden daha az duyulan fakat rejim bakımından kritik bir noktaya varılacak olursa etkinliği birdenbire her gücün üstüne çıkabilecek olan bir topluluktur işçiler... Gelişmenin kaçınılmaz -ve iyi değerlendirilirse çok olumlu- bir sonucudur bu... Örgütlenmiş işçi topluluğu da haklarının ve göreli (nisbî) refahının güvencesini demokratik hukuk devletinde, demokratik hukuk devletinin sürekliliğinde görmektedir.

Bunlar ülkemizde yalnız yönetime elkoymayı güçleştirici yeni etkenler olmakla kalmıyor; bunun yanısıra Ordunun ve sivil bürokrasinin, toplumdaki ve siyasetteki etkinliğini de sınırlayıp dengeliyor.

Yine gelişmenin, sanayileşmenin ve çoğulcu topluma dönüşmenin sonucu olarak ticaret ve sanayi burjuvazisi de büyük etkinlik kazanmıştır Türkiye'de...

Şimdi Ordu, siyasal bunalımın yoğunlaşmasını yeterli gerekçe sayıp bir müdahalede bulununca ve müdahalenin geçerli olduğu dönemde demokratik hukuk devleti kurallarının bir ölçüde dışına çıkılınca; bir başka deyişle, açık rejimden, bir süre için, kapalı veya aralık rejime geçilince, halkın, partilerin, örgütlenmiş işçilerin yönetim üzerindeki etkinliği bir ölçüde azalıyor; ve ekonomik gelişme nedeniyle ağırlığı artan büyük ticaret ve sanayi burjuvazisi karşısında bu güçler, denge unsurları olabilme durumundan uzaklaşıyorlar. Meydan büyük ölçüde, ticaret ve sanayi burjuvazisine kalıyor. Yönetimde ticaret ve sanayi burjuvazisinin etkinliği artıyor. Daha çok bu çevrenin sesi duyuluyor, dediği oluyor.

Bu durumda, Ordu, büyük ticaret ve sanayi burjuvazisinin yakın çıkarlarına ters düşebilecek sosyal ve ekonomik tedbirleri gerçekleştirme –daha doğrusu, müdahale sırasında bu tedbirlerin gerçekleştirilmesini sağalayabilme– olanağını da bulamıyor.

Kısacası, toplum yapısındaki köklü değişim nedeniyle, Türk Ordusu, artık, müdahalede bulunduğu zaman, siyasete bir ölçünün üstünde yön verebilme, sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm getirebilme şansını yitirmiştir... Geleneklerі dışına çıkarak yönetime doğrudan doğruya elkoyabilme ve sosyal ve ekonomik alanda istediklerini yönetime elkoyarak gerçekleştirebilme durumundan ise büsbütün uzaklaşmıştır.

12 Mart 1971 Müdahalesinden sonra Ordu isteklerinin büyük ölçüde gerçekleştirilememiş olmasının nedenleri bunlardır. Bu nedenler karşısında Ordunun kendini -son zamanlarda moda deyimle- «prestij kaybı»na uğramış saymaması, tam tersine gelişen Türk toplumunun önemli bir unsuru olarak kıvanç duyması gerekir.

Nitekim görülüyor ki, Orduya dayanarak siyaset yapmaya heveslenen bazı güçsüz kişilerin veya çevrelerin kışkırtma çabalarına rağmen, Ordumuz, karşılaştığı güçlükler karşısında bir «prestij kaybı» kompleksine düşmekten sakınma olgunluğunu ve anlayışlılığını gösterebilmiştir.

Hele Cumhurbaşkanı seçimi sırasında «Ordu adayı» gibi ileri sürülen bir değerli komutanın seçilmemesi karşısında Ordunun gösterdiği anlayış ve olgunluk, bütün dünyada, Türk Ordusunun saygınlığını arttıracak ölçüye varmıştır. Demokratik ülkelerin sağduyulu yayın organları, Cumhurbaşkanı seçimi dolayısıyle Türkiye'de ortaya çıkan durumu bu açıdan değerlendirmektedirler.

Fakat yalnız Ordudan anlayış beklemek doğru değildir ve haksızlık olur. Karşılaştığı güçlükler karşısında sağduyusunu kullanarak ve olgunluk göstererek, vardığı ileri müdahale noktasından çekilme isteğini açıkça ve içtenlikle ortaya koyan Türk Ordusuna, böyle bir şerefli çekiliş için (kendi gerçek görev ve sorumluluk alanına çekiliş için) anlayış göstermek ve yardımcı olmak da en başta, parlamentonun ve siyasal partilerin görevidir. Özellikle iki büyük parti şu satırların yazıldığı ana kadar, bu anlayışı göstermişlerdir. Bu anlayışı göstermekle, Türk halkının gözünde ve demokratik ülkelerin gözünde, bu partilerin ve parlamentomuzun da saygınlığı artmıştır.

Öyle sanıyorum ki, 12 Mart 1971 Müdahalesiyle başlayan dönemden çıkılıp olağan demokratik rejim koşullarına dönüldüğü zaman, artık ülkemizde, Ordunun siyasete müdahalesi geleneği son bulmuş sayılabilir. «Sayılabilir»

diye ölçülü bir sözcük kullanıyorum. Çünkü bu geleneğin son bulabilmesi, yalnız Ordunun gerçekçiliğine ve olgunluğuna değil, en az o kadar, politikacıların ve partilerin sağduyusuna da bağlı olacaktır.

Siyasette en az Ordunun müdahaleciliği kadar, bazı güçsüz siyaset adamlarının veya siyaset heveslilerinin Orduya dayanarak siyaset yapma çabaları da sakıncalıdır. Böyle kimseler ancak, partiler içinde, özellikle partilerin yönetim mevkilerinde yer alıyorsalar etkili ve tehlikeli olabilirler. Varlıklarını demokrasiye bağlı gören partiler, bu eğilimdeki kimseleri içlerinde, hele etkili olabilecekleri mevkilerde barındırmaktan kaçınmalıdırlar.

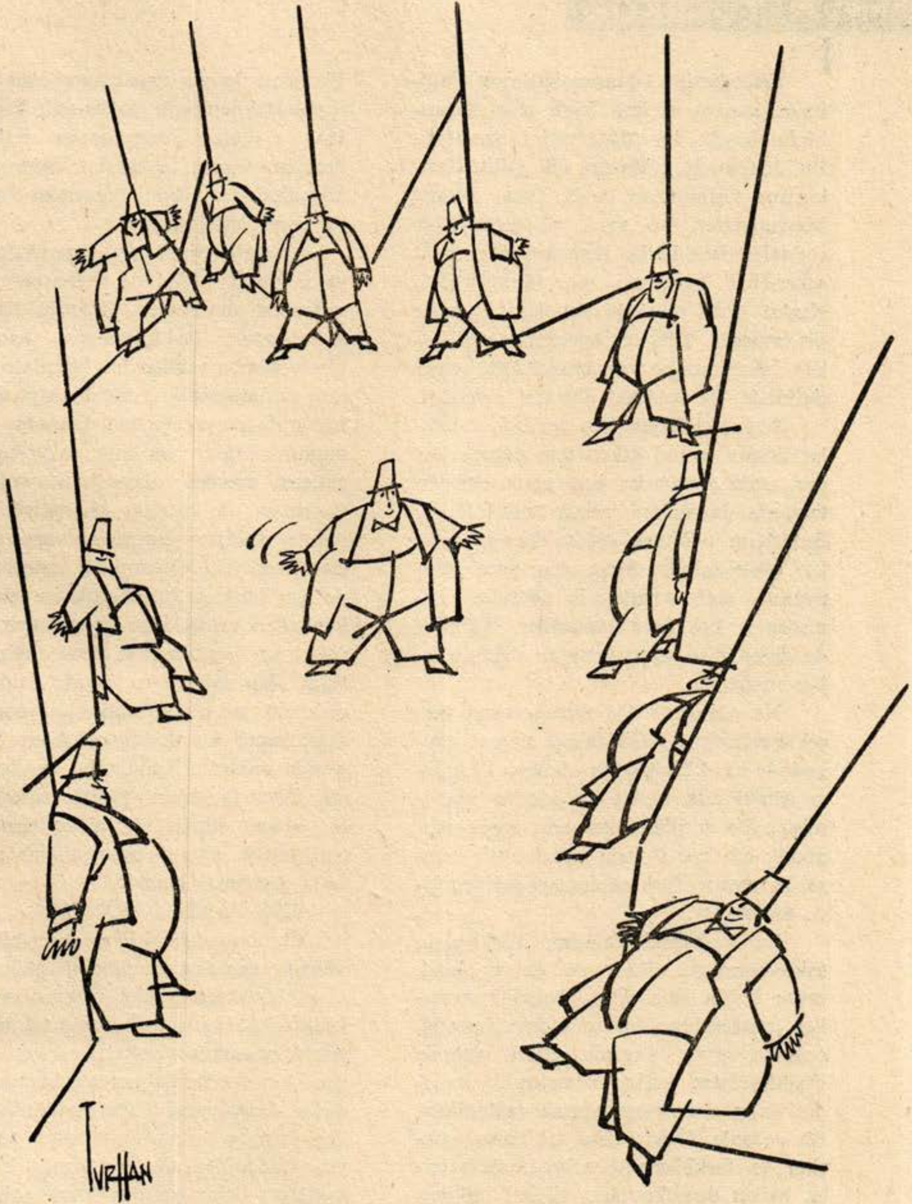
Bunun kadar önemli bir zorunluk da şudur: Varlıklarını demokrasiye bağlı gören partiler, iktidarda da muhalefette de olsalar, kamuoyunda aşırı güvensizlik duygusu, aşırı tedirginlik uyandırıcı bir siyasal ortam oluşmasına meydan vermekten sakınmalıdırlar. Böyle bir ortam oluşması önlenemez duruma gelirse, o zaman hızla seçime gidilerek, demokratik süreç içinde yeni bir umut kapısı açılmasını sağlamaya kendilerini daima hazır bulundurmalıdırlar.

Buna şunun için zorunluk vardır: Kamuoyunu tedirgin edici, kaygılandırıcı bir ortam oluştu mu, bu kanıyı, bu tedirginliği kamuoyunun bilinçli bir kesimi olan Ordu da paylaşır. Orduda bu kaygı ve tedirginlik bir ölçüyü aştı mı, müdahale eğilimi, ister istemez gene depreşebilir. Gerçekleşmese bile toplum için bir huzursuzluk etkeni olabilir.

Siyasal ortamın kaygı uyandırıcı duruma gelmesi nedeniyle müdahale olasılığı azalırken, ekonomik gelişmenin gerisinde kalan sosyal düzeni değiştirmek veya sürdürmek isteyenlerin, Orduyu yanlarına almaya veya Orduda kendilerine yandaşlar bulmaya çalışmaları, bundan böyle, Orduyu müdahaleye kışkırtıcı veya kendi içinde sürtüşmelere sürükleyici yeni bir tehlike unsuru ortaya çıkarabilir. Fakat bu tehlikeyi önlemenin de çaresi, demokratik solu meşru kabul eden gerçek özgürlükçü demokrasinin bütün kurallarıyle ve müdahalesiz işlemesidir. Çünkü özgürlükçü demokrasi bütün kurallarıyle işlerken, düzende aşırı ve sarsıcı değişiklikler olmayacağı gibi, barışçı ve adaletli değişikliklerin halk iradesiyle ve demokratik mekanizma içinde gerçekleşebilme olanağı da daima bulunacaktır.

Bütün bunların üstüne, bazı «devrimci» çevreler de, 12 Mart 1971 'den bu yana geçirdikleri acı deneylerden gereken dersi çıkararak, özledikleri «devrim»lerin veya «reform»ların Ordu müdahalesiyle veya etkili mevkilere asker kişiler getirilmekle gerçekleşemeyeceğini bunları gerçekleştirebilmenin halka benimsetmekten ve halkı siyasette güçlendirmekten başka yolu olmadığını anlıyabilmişlerse, 12 Mart Müdahalesinin son bulmasıyla başlayacak yeni döneme, umutlu bakılabilir.

Turhan SELÇUK

YAZISIZ

CHP'de Çözülen Büyü: Bürokratik Devrimcilik

Ahmet N. YÜCEKÖK

Geçtiğimiz 13 Martta başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimi Türk siyasal tarihinin büyük bir dönemecini işaretledi. Bu dönemeçte, yalnızca elli yıllık Cumhuriyet tarihimizde değil, fakat Birinci Meşrutiyetten bu yana süregelmiş bir siyasal ikilem, halkçı demokratik kanatla asker-sivil bürokrasi yine karşılaştılar. Kuşku dozu sansürle koyulaşmış gergin bir ortamda Türk parlamentosu sivil-asker bürokratların destekledikleri adaya tarihinde ilk olarak «hayır» diyebildi.

Sevinç çığlıkları için gerilmiş dudaklar dondu, zaferi erken ilan edecek kadar emin manşetler son anda eklenen takılarla boyunları bükük kalakaldılar. Bulutların ardından sökün edecek uçakları gözleyenlerle, Ankara'nın gece uğultusunu tank paletlerinin uğultusu vehmedenler boş yere beklediler. Türkiye'de demokrasi ve parlamento rüştünü isbat etmişti.

Ne olmuştu? Bu durum nasıl gerçekleşebilmişti? Türkiye'nin siyasal dengesinde nasıl bir kayma olmuştu ki halkçı demokratik kanat bu sonucu alabilmişti? Bu soruların cevabını sosyo-ekonomik büyüme sonucu çoğulcu bir yapıya kavuşmuş Türk toplumsal gelişmesinde aramalıyız.

Bu toplumsal değişim, Türkiye'nin asker-bürokrat elitler de dahil olmak üzere bütün geleneksel güçlerini sarsarken, modernleşen bir toplumun yarattığı çoğulcu grup yapısını etkili biçimde örgütleyebilen halkçı demokratik kanadın da güçlenmesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle Türkiye'deki toplumsal gelişimi ve farklılaşmayı asker-bürokratlarla, halkçı demokratların siyasal ilişkileri açısından değerlendirmeye çalışmak konuya gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

İLK ÖRNEKLER

Osmanlı imparatorluğunun farklılaşmamış statik yapısı ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinin ancak hareketlenebilmiş toplumsal temposu, asker-sivil bürokratlar ve halkçı demokratlar ikileminin bundan önceki ilişkilerini daha değişik biçimlerde ve farklı kurumlar aracılığı ile gerçekleştirmişti.

Örneğin Meşrutiyet dönemlerinde siyasal ağırlık kesinlikle sivil-asker bürokratlardan oluşmuştur. Çoğulcu bir yapısı olmayan, farklılaşmamış, hareketsiz bir toplumda taklitçi bir özentiyle kurulmuş parlamentoların hiç bir siyasal ağırlığı bulunmayacağından Osmanlı toplumunun iktidar yapısına asker-bürokrat elitlerin egemen olmaları kaçınılmazdı. Gerçekten de her iki Meşrutiyet döneminde iktidara damgasını vuran güçlerin (ister yeni Osmanlılar olsun, isterse de Jön Türkler) bürokratik ve asker kökenlerden geldiklerini görmekteyiz. Yine sivil-asker bürokrasinin egemenliğinin doruğu olan İttihat ve Terakki diktasını, ordunun ve bürokrasinin toplumda tek örgütlenmiş kuruluşlar oldukları bu dönemde buluruz. Kendilerini sınırlayabilecek diğer toplumsal güçlerin oluşmadığı bir sosyal yapıda da asker-bürokratların mutlak siyasal egemenliğine aslında fazla şaşmamak gerekir.

TEK PARTİLİ DÖNEM

Cumhuriyetle birlikte asker-bürokrat ve halkçı demokratlar ikilemi ilişkileri yeni bir görüntü kazanır. Gelişmekte olan bir ülkenin siyasal çatısını oluşturan tek parti sistemi içinde asker-bürokratlar, burjuvalaşan yeni bir elit sınıfla yanyana bulunmaktadırlar. Gerçi, yeni Türk devletinin temelini kurmuş asker-bürokratlar ağırlıkça yine öndedirler ama aralarında bu yeni sınıfların kolay yutulur lokma olmadıklarını gösteren bazı sürtüşmeler de olmaktadır. Makinalı üretimin tarımda, pazar için geliştirilen üretimin ve uluslararası ticaretin kentlerde giderek güçlü kıldığı burjuvazi 1945'lerde siyasal

iktidarı elinde tutan asker-bürokratlara artık ciddi bir rakip olmuştur.

ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Türk toplumunun gelişmesi burjuvaziyi kendi ayakları üzerinde durabilecek bir güce eriştirince bu modern Türkiye'nin yeni sınıfları artık kendi çıkarlarını engelleyen tek partinin dar ve statik programından kendilerini koparmayı amaçladılar. Artık toplumda tek örgütlenmiş güç ordu ve devlet bürokrasisi değildi. Gelişen ulaşım ve haberleşme insanlara yeni ufuklar açmış, büyüyen ticaret, sanayi ve hizmet sektörleri işbölümü ve ihtisaslaşmayı yoğunlaştırarak toplum içinde farklı çıkar kümeleri yaratmıştı. Farklılaşan ve değişen bir ortamda insanlar daha yoğun ve değişik taleplerde bulunuyorlar, toplum zenginliklerinden daha büyük paylar istemeyi öğreniyorlardı.

Böyle dinamik bir ortama asker-bürokratlar kolay çözüm yolları getirme yeteneğinden yoksundular. İdeoloji olarak onlar kurmasını ve kurduklarını korumasını bilirlerdi. Değişime ayak uyduramadılar ve CHP saflarından koparak, kalkınan burjuvazinin temsilciliğini yapan Demokrat Partiye iktidarı kaptırdılar.

Bu kopma sonucu asker-bürokratlarla CHP başbaşa kaldılar ve CHP asker-sivil bürokrat çizginin temsilciliğini yüklenmiş oldu.

1950 - 1960 Dönemi CHP'nin bürokratik devrimci çizgideki muhalefetine tanık oldu. İlk ve en çok kullanılan muhalefet teması DP'ye yakıştırılan «gericilik» suçlamasıydı. Gerçi DP tek parti devrine olan düşmanlığı kamçılamak için halkın dinsel duygularını okşamıştı. Ama DP'nin oy tabanı Türkiye'nin en gelişmiş, en farklılaşmış, okuma-yazma oranının en yüksek olduğu bölgelerdeydi. Buna karşı CHP ise Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinde oy alabilmekteydi. Bu nedenle bu «gericilik» suçlamasına asker-bürokratlardan başka kimse inanmadı ve 1954'de CHP daha büyük bir yenilgiye uğradı.

CHP'yi kurtaran yanlışlığı DP 1955' lerden sonra yaptı. Gelişigüzel bir kalkınma temposu başlangıçta halkı fazlasıyla hoşnut etmişti. Enflasyonun ters etkileri geliştikçe belirgin bir hoşnutsuzluk topluma yayılmaya başladı. Bundan en fazla tedirgin olanlar da sabit gelirli asker-bürokratlardı. Artan muhalefeti frenlemek için DP iktidarı Anayasa dışına çıkınca CHP'nin bürokratik ilericiliği, çok iyi bildiği bir alanda savaş verme olanağına kavuştu. Gelişen burjuvazi karşısında ikinci sınıf yurttaş durumuna düşmüş olmayı birtürlü içlerine sindiremiyen asker-bürokratlar da iktidarı 27 Mayıs 1960 sabahı devirdiler.

1960 SONRASI

1960 sonrası sosyal çelişkileri daha da artan bir Türkiye gördü. Sanayileşme, kentleşme ve hizmetler daha da yoğunlaştı. 1950 - 60 döneminden çok daha fazla ve çok daha güçlü yeni iktidar merkezleri oluştu. Bir zamanların gelişmemiş toplumunun tek örgütlenmiş grupları olduklarından, okuma yazma bilip, batıya dönük oluşlarından ilerici sayılan asker ve sivil bürokrasi de, iktidarın paylaşıldığı, hareketli ve atomize bir toplumda siyasal iktidarı oluşturan tek güç olma yeteneğini yitirdi. Toplum geri olduğu zamanlarda ilericilikleri bir gerçek olan asker-bürokratlar, toplum aradaki farkı aşıp, yeni değerler ve yeni sosyal güçler yarattığı zaman bürokratik ilericilik de eski değerleri savunan, yenileşen ortama direnen bir tutuculuğa dönüştü.

Ecevit ve arkadaşları, ulaşılmış sosyal ve ekonomik düzeyin çok altında kalmış siyasal saplantılarla, yitirilmiş değer yargılarıyla, CHP'nin giderek tarih tarafından tasfiye edileceğinin bilincindeydiler. Partinin yeni yönünü ve halka dönük politikasını ortanın solu hareketi içinde örgütlediler. Ortanın solu başarı kazandıkça, bu, parti içinde bürokratik değer ve inançlarla da bir kopukluk yarattı. Çünkü Ortanın Solu CHP için halkla bütünleşmenin ilk adımı oldu. Sosyal çelişkilerin arttığı Türk toplumunda, emekçi kitlelerin sorunlarına eğilmeyi amaçlayan ve bunu demokratik bir ortamda parlamenter rejim çerçevesinde yapmaya inanmış bir CHP böylece yolunu bürokratik devrim savunucularından tamamen ayırmış oldu. Türkiye'de

demokrasiye inanmayan, sandıktan hala inatla gericilerin çıktığını savunan, halkın hiç bir zaman kendi iktidarını iş başına getiremiyeceğine inanan bürokratik devrimciler ise kolay görünen ve fakat aslında etkisiz ve kısa dönemli olan bir yolu seçtiler.

Düzenden hoşnut olmadıklarını sandıkları asker-sivil bürokratları idareye elkoymaya zorladılar. Etkili ve devrimci iktidarların halka rağmen oluşacağına inandılar. Arkalarında parlamentoyu etkileyici bir çoğunluk olmadığından parlamento dışı eylemlere giriştiler.

Türk toplumunun tercihlerindeki farklılaşmayı görebilen, halkçı bir eğilimle Türkiye'nin yeni sorunlarına sahip çıkabilen CHP'nin, yeni tutumuyla davaya ihanet ettiği kanısına vardılar. Bununla da kalmayan bürokratik devrimciler CHP'nin halkçı, demokratik inançlarına seçimle iktidara gelme çabalarına «halk dalkavukluğu» dediler. Hatta, ortanın solunu, CHP'nin halkçı tutumunu yabancı buldukları, içlerine sindiremedikleri için 12 marttan önceki XX. Kurultayda kendilerini «devlet devrimcisi» ilan eden CHP'nin sağ kanadını, Satır ve arkadaşlarını desteklediler. CHP sağ kanadı 12 marttan sonraki sağa kayışın sivil kadrosunu oluşturunca ayıldılar ve İnönü'ye karşı Ecevit'i savundular. Halbuki bürokratik devrimcilerin doğal olarak İnönü'yü tutmaları gerekirdi. Çünkü Ecevit parti içinde bürokratik devrimciliğin tepeden inme eğilimlerini tasfiye etmekte, CHP'yi halkçı demokratik cepheye kazandırmak çabasındaydı. Çağdaş toplum sorunlarına etkili reçeteler hazırlamak için kendini yenileyen ve toplumdaki yeni gelişen dinamik güçleri kapsama hazırlığına girişen CHP, gelişen Türkiye'ye ters düşen bürokratik devrimciliğe 13 mart Cumhurbaşkanlığı seçiminde de karşı çıktı. Fakat iktidarlarını tepeden inmeci radikal generallere bağlayan bürokratik devrimciler Ecevit'in, Gürler'in Cumhurbaşkanlığına karşı çıkışına fena içerlediler. Zannettiler ki Ecevit ve CHP 12 marttan sonra izlediği politikada bir sapma göstermiş, tutarsız davranmıştır.

Fakat asıl tutarsız davrananlar kendileriydiler. Çünkü CHP'de Gürler'e hayır demek, İnönü'ye hayır demenin doğal bir sonucudur. Ecevit, partisi içinde ki kapıkulluğuna karşı çıkarken ne kadar demokratik ve tutarlı idiyse parlamentodaki kapıkulluğuna karşı çıkışta da o kadar demokratik ve tutarlıdır. Asıl tutarsız ve olaylara kendi bulanık gözlüklerinden bakanlar ise dün İnönü ve Satır'a «yuh» çekerken bugün Gürler'i destekliyor diye Feyzioğlu ve Melen'i alkışlayanlardır.

SONUÇ

Bu gün bürokratik devrimciliğin yakın zamana kadar en etkili kalesi olan CHP'de büyü artık çözülmektedir. Bürokratik geleneklerle bu kadar içli dışlı olmuş bir siyasal örgütte, son cumhurbaşkanı seçiminde grup kararına rağmen oy kullananlar gibi, yine zaman zaman eski alışkanlıkları depreşenler çıkacaktır. Ama her seferinde sayıları azalarak çıkacaktır. Türkiye artık sivil-asker bürokratların toplumdan bağımsız olarak siyaset oluşturabilecekleri dönemeci dönmüştür. Türkiye'nin bu yeni dönemecinde bürokratlar sosyal ve ekonomik gelişmenin yarattığı yeni ve çoğulcu iktidar merkezlerinin yanı sıra toplumsal güçlerden yalnızca biri olma durumuna dönüşmüş, hatta ister istemez bu farklı iktidar merkezlerinin emrine de girmişlerdir.

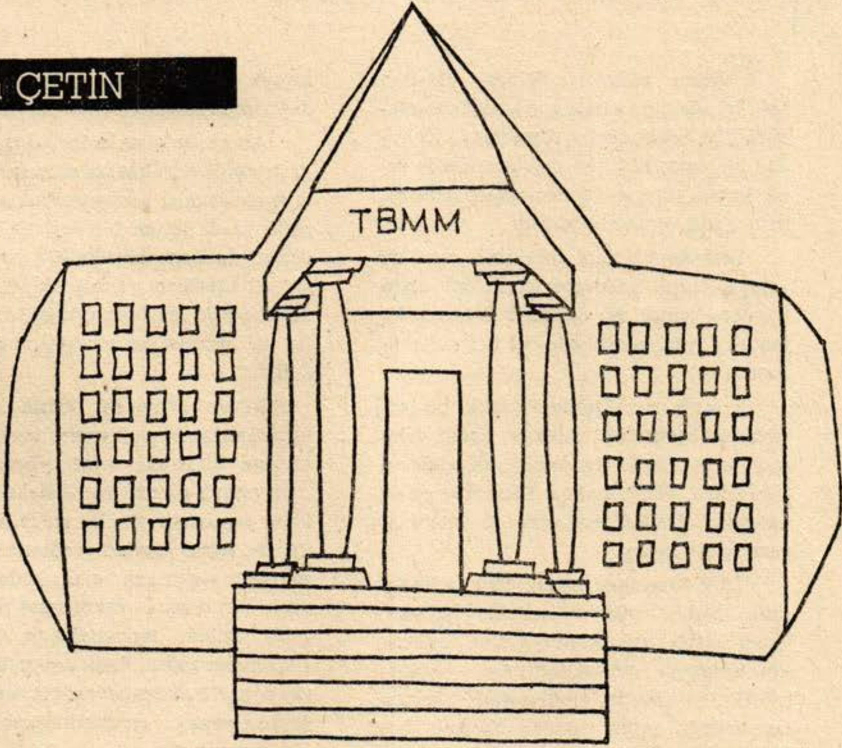
Bu değişimin farkına varmamış ya da farkına vardığı halde sınıfsal çıkarları açısından bu değişime direnenler hala tepeden inme iktidar yollarını aramaktadırlar. Türkiyenin kurtuluşunu kumandanların düşünce yapılarından, milli iradeye bürokratik süzgeçler koyacak korporatif senato tekliflerine kadar çeşitli yollarda arayan bürokratik devrimcilik, kendisinin baş kışkırtıcısı olan siyasal tabanını yitirmiş politikacılarla birlikte etkisiz kalmaya mahkûmdur.

Kendilerini parlamentoya sokamayacak kadar kısır bir toplumsal tabana dayanan parlamento dışı muhalefet meraklıları artık siyasal bir güç değil yalnızca siyasal bir kompleks sahibi olduklarının bilincine varmalıdırlar. Toplum içinde bu kadar etkili olabilecek örgüt var-

ken seçilecek cumhurbaşkanının yalnızca kendilerine hizmet edeceğini vehmederek destekleyenler, bu olmayınca da başından beri kendilerinden ayrı düşünenleri suçlayanlar, toplumun çıkarlarını toplumdan, daha iyi bildikleri dogmasına kapılıp halk idaresini halktan kopuk küçük bir grubun tekeline vermeyi siyasal namusla bağdaştıranlar, mutlak yanılgı içindedirler.

Varsınlar CHP'yi halk dalkavukluğu ile suçlasınlar. Şerefli, insanca bir düzen için halktan oy istemek dalkavukluksa yapsın CHP o dalkavukluğu. Paşa dalkavukluğu yerine Halk dalkavukluğu CHP'nin yüzünün akıdır.

Yalçın ÇETİN

Gençlerin Siyasete Katılması

M. Şükrü KOÇ

Siyaset bilimleri dilinde, «Halkın halk tarafından ve halk için yönetimi» olarak kullanılan bu deyim, Abraham Lincoln'dan bu yana, Batı tipi demokrasilerde geniş kabul görmüş ve demokrasi hareketlerini geniş çapta etkilemiştir.

1945 den bu yana, ülkemizde genel-oy yoluyla «millî irade»nin tecelli ettirilmesi tecrübesi içinde, bu deyim halk kitlelerini sandık başına götürmede bol bol kullanılmıştır.

Temsilî demokrasilerde, halk, bu yetkisini ve egemenlik hakkını, kendi oylarıyla, özgür iradesiyle seçtiği «Kurullar»a kullandırır. «Parlamenter Yönetim» ya da «Partiler Demokrasisi»nin temellerinde yatan espri budur.

Türk Anayasası, ulusun mutlak iradesinin ifadesi olan egemenlik hakkını, kendi seçtiği parlamento eliyle ve de özerk kuruluşlarıyla gerçekleştirmeyi öngörmüştür. Bu amaçla, şimdiye kadar, hemen her çeşitten seçim usulünü denemiş bulunmaktadır. Tek-Parti yönetiminden ayrıldığımız yıllarda, özgür seçimlerde «Mutlak çoğunluk» usulü denenmiştir. Bir seçim çevresindeki oyların yarıdan bir tek fazlasını alan partinin tüm milletvekilliklerini kazanmasıyla ve bir çeşit parti diktası kurulmasına yol açtığı gerekçesiyle 1961 den sonra bu usul terkedilmiştir. Daha sonra, nisbî temsilin hemen hemen pek çok türü denenmiştir. Şu anda Parlamento'da, 1973 seçimlerinin «usulü»nü tespit etmek amacına yönelik, pek çok öneriler ve tasarı taslakları tartışılmaktadır. Ayrıca, basında, siyasal parti organlarında, Üniversitelerde, kamuoyunu oluşturan pek çok kuruluşlarda, Türkiye'ye en uygun seçim tarzının bulunmasıyla ilgili fikirler ortaya atılmaktadır. Geçmiş tecrübeler değerlendirilmektedir.

Ancak, bu güne kadar olduğu gibi, şimdi üzerinde durulmakta olan seçim sistemi tartışmalarında, seçmen tabanını genişletmek, ya da başka bir deyimle, «HALK» denilen kitlenin daha büyük bir diliminin siyasal kanılarını yansıtacak bir değişiklik üzerine pek az görüş ortaya sürülmüştür. Bu da, seçmen yaşının gençleştirilmesiyle ilgilidir.

Bütün dünya'da, klâsik demokrasi uygulamalarında, ülkenin özel koşulları dikkate alınarak, seçim yöntemleri sürekli olarak gözden geçirilmekte, değişiklikler yapılmaktadır. Bu arada, hemen her ülkede, seçim yasaları yenileştirilirken, düzeltmeler yapılırken, «millî irade»nin daha geniş bir tabana oturtulması ilkesine de geniş imkân tanınmaktadır. Özellikle, 1967'lerden sonra, Batılı toplumlarda başlıyan siyasal bunalımların çözümlenmesinden seçmen yaşının gençleştirilmesi eğilimleri güç kazanmıştır.

Batı Avrupa ve Amerika'da son beş-on yıl içinde kendini hissettiren yeni kuşaklar, öğrenci ve işçi kuruluşları, kendilerine yasalarla tanınmayan «siyaset hakkı»nı kullanmak için, şiddet hareketlerine başvurmuştur. Bir süre yurdumuzu da etkileyen öğrenci eylemlerinin altında, «söz hakkı» tanınması fikri yatmaktadır. Üniversitelerin, eğitim kurumlarının yönetimine katılmak eğitim düzeni üzerinde kendi görüşlerine yer verilmesi, ülkenin sorunlarının çözümlenmesinde gençliğin düşüncelerine de kulak açılması gibi talepler, masum ve itibarlı sayılması gereken taze-kuşak tepkileri olarak kabul edilmelidir. Ne var ki, bazı ülkeler bu tepkilere doğru teş-

hisler koyarak, sorunu kökünden çözümlemeyi tercih etmişler, bazıları da şiddeti artırıcı ve talepleri reddedici bir tarzla soruna yaklaşmışlardır.

Örneğin, ABD.nde kapitalizmin en tipik temsilcisi ve büyük iş çevrelerinin adamı olarak bilinen NİXON iktidarı gittikçe şiddetini artıran öğrenci ve işçi hareketleri karşısında isabetli bir davranış göstermiştir. Genç kuşakların sesine kulak vermenin en sağlam ve en demokratik yolunu seçerek, seçmen yaşını 21 den 18 e indiren Başkan Nixon, 1972 seçimlerinde, gençlik cephesinden büyük destek toplayarak ezici bir çoğunlukla iktidarını tazelemiştir.

Federal Alman Cumhuriyetinde, Ortak Pazar'a dahil pek çok ülkede durum aynı tabloyu ortaya çıkarmıştır.

Bir bakıma, genç kuşakların tepkilerini yasallaştırma, meşrulaştırma demek olan bu tedbir, şüphesiz, toplumsal bir bunalımın tedavisi amacına yönelik, klinik bir olay olarak nitelenmemelidir. Batı demokrasilerinin miraslarına sahip pek çok başka ülkede de seçmen yaşı 18' e indirilmiştir. Ne var ki, buralarda, şiddet ve anarşi hareketlerini tedavi etmek diye bir neden bahis konusu olmamıştır. Örneğin, Avusturalya, Yeni Zelânda, Kanada gibi ülkelerde, seçmen yaşının gençleştirilmesinin neden gençlik eylemlerini «yasa içine sokmak» değil, demokrasinin daha geniş halk tabanına oturtulması ihtiyacının karşılanmasıdır.

Sonuç şu olmuştur ki, seçmen yaşının gençleştirildiği ülkelerin pek çoğunda, siyasal iktidar ortanın solundaki «SOSYAL DEMOKRAT» nitelikli partilere geçmiş, ya da, renksiz - kokusuz merkez partilerinin kendi durumlarını açıklığa çakarmalarına yardımcı olmuştur.

Son bir kaç yıl içinde, seçmen yaşını indiren bazı ülkeler şunlardır:

Ülkenin adı	Dünyadaki yeri		Seçmen yaşı		
ABD	**Kuzey Amerika**	*18*	**Eskiden**	*21*	**idi.**
Kanada	" "	*18*	"	*21*	"
Şili	**Güney Amerika**	*18*	"	*21*	"
Yeni Zelanda	**Uzakdoğu**	*18*	"	*21*	"
Avustralya	"	*18*	"	*21*	"
Japonya	"	*19*	"	*21*	"
İsrail	**Ortadoğu**	*18*	"	*21*	"
İngiltere	**Kuzey Avrupa**	*18*	"	*21*	"
İrlanda	" "	*18*	"	*21*	"
Federal Almanya	**Kıt'a Avrupası**	*18*	"	*21*	"
Hollanda	" "	*18*	"	*21*	"
Belçika	" "	*18*	"	*21*	"
Avusturya	" "	*18*	"	*21*	"
İsveç	**İskandinavya**	*20*	"	*21*	"
Norveç	"	*20*	"	*21*	"

Görülüyor ki, demokrasi geleneği kuvvetli pek çok ülkede, seçmen yaşı gençleştirilmektedir. Sadece, Fransa ve İtalya'da seçmen yaşı 21 de tutulmaktadır. Nitekim, son yapılan Fransız seçimlerinde, gençliğin tuttuğu sol partiler, seçmen çoğunluğunu teşkil ettiği halde, tutucu ve büyük sermayenin iktidarını devamlı kılmak amacıyla hazırlanmış yasalar yüzünden, ülkede, «Çoğunluk» iktidarda değildir. Gene bu yüzdendir ki, 1968 Mayıs'ından sonraki öğrenci hareketlerini bastırmada General De Gaulle'ün icad ettiği metodlar, istenilen sonuçları verememiştir.

Bir başka açıdan bakarsak yapılan seçimlerde, genç kuşaklar söz hakkını kullanmışlarsa, yani, «siyaset yapma» özgürlüklerine kavuşturulmuşlarsa, siyasal iktidar daha çok halka dönük, halkçı karakterde oluşmuştur.

Örneğin :

Federal Almanya'da	1972	seçimlerini	Sosyal	Demokratlar		
Avustralya'da	"	"	"	Demokrat	İşçi	Partisi,
Yeni Zelanda'da	"	"	"	"	"	"
İrlanda'da	1973	"	"	"	"	"

kazanmıştır. Bunların hepsinde, seçmen yaşı 18 e indirilmiştir. Önümüzdeki yıl yapılacak olan İngiliz genel seçimlerinde, İşçi Partisinin iktidara geleceği tahmin edilmektedir. Fransa'da, Şili'de, Hollanda'da Belçika'da, Avusturya'da, İsrail'de sosyalist ya da sosyal demokrat nitelikli partiler ya koalisyon ortağıdır, ya da ülkenin en çok oy alan, en büyük partisi durumundadır. Japonya ve Kanada'da sosyal demokratlar iktidarda değildir. Fakat, ülkenin siyasal hayatını etkileyen en güçlü kuruluşlar halindedir. Nitekim Kanada'da kurulan Sosyal Kredi ve Yeni Demokrat Parti isimli kuruluşlar, sosyal demokrat nitelikleriyle katıldıkları ilk seçimlerde önemli başarılar elde etmişlerdir. ABD.ndeki ikibüyük siyasal parti arasında önemli ekonomik görüş farkı yoktur. Bu nedenle, Başkan'lar iktidarın gerçek ibresidir.

Dünyanın çeşitli ülkelerine ait bu ör neklerden sonra, şimdi de sorunu, kendi ülkemiz açısından inceleyelim. Ekonomik kalkınmasını tamamlıyamamış, gelişmenin «take off» döneminde bulunan pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de, nüfus hızla hem artmakta, hem de, köyden şeh re akın etmektedir. Nitekim, Türkiye, son 10 yıl içinde, kırsal nüfusunun % 10 kadarını «şehirleştirmiş» tir. Köy nüfusunun şehre boşalmasının yarattığı bazı önemli sosyal sorunlar vardır. Kamu hizmetlerine olan taleplerin şehirde daha çok karşılanışı, köydeki mahrumiyetlerin şehir hayatında daha az olması Türkiye'nin tabiî tablosun da vardır. Köyde kalsaydı, ilkokuldan sonra, okul imkânı bulamayan bir çocuk babası ister işçi, ister gezginci esnaf olsun, hiç olmazsa, orta dereceli bir okula gitme isteğini duymakta, bu isteğini tatmin imkânlarını zorlamaktadır.

Dünya'nın nüfus artışı bakımından en yüksek oranlarından birisine Türkiye'de rastlanmaktadır. Bunun doğal sonucu şu olmaktadır ki, TÜRKİYE GİDEREK GENÇLEŞMEKTE'dir. Öte yandan, sanayileşmiş Batılı ülkelerde, ortalama yaş 60 70'lerin üstündedir. Refah ve millî gelir seviyesinin yükseldiği ülkelerde, ortalama insan ömrü de artmaktadır. Nitekim Türkiye'de bundan 25 yıl önceki istatistik lerde, ortalama yaş 35 - 36 iken, bugün bu ortalama 45'i bulmuştur.

1970 Nüfus sayımının ortaya koyduğu sayılara göre, nüfusumuzun yarıya yakın-15 yaşın altındadır. Buna rağmen, Türkiye'de siyaset hakkı, 21 yaşın üzerindeki vatandaşların tekelinde bulunmaktadır.

Bu gerçeklerden anlaşılması gereken şudur :

Batıda ortalama insan ömrü uzun olduğu (65 - 70) halde, seçmen yaşı 18 e indirilmektedir. Buna karşılık, nüfusunun büyük çoğunluğu genç olan Türkiye'de ise, «millî irade» azınlığın eğilimleriyle ortaya çıkarılmaktadır.

Son Nüfus sayımı istatistiklerine göre-1973 seçimlerinde 18 yaş seçmenlik için yeterli sayılsaydı, 2,5 milyona yakın vatandaşımız, seçme haklarını kullanmış olacaklardı. Bunların tek yaş olarak sayıları şöyledir :

1973 **Ekiminde :**

18	**i**	**bitireceklerin**	**sayısı**	*484*	**bin**	**erkek**	*448*	**bin**	**kadın**	**toplam**	*932*	**bin**
19	"	"	"	*405*	"	"	*400*	"	"	"	*805*	"
20	"	"	"	*320*	"	"	*320*	"	"	"	*640*	"

olarak görünmektedir. Böylece, toplam 2.377 bin Türk vatandaşı, siyaset yapma, daha açık deyimle, «Halk» olma haklarını kullanabileceklerdi. Öte yandan, Türk Medenî Kanunu, «REŞİT OLMA» durumunu tespit ederken, 18 yaşını bitirmeyi esas saymıştır. Bu yaştan itibaren, vatandaşlar kanun önünde sorumluluk ve yükümlülük kazanmaktadır. Vergi mükellefidir Evlenme hakkı, iktisadî, siyasî, sosyal kuruluşlara katılma yetkisini almaktadır. Demek ki, Anayasa'nın öngördüğü her türlü, ekonomik, sosyal, siyasal haklara sahiplik iddiasında bulunabilmek için 18 yaşın bitirilmesi yetmektedir.

Millî iradenin gerçek kapsamına kavuşması ve siyaset hakkının yaygınlaştırılması, bilinçli oy kullanma ile güçlenir. Bunun en etkin aracı eğitimdir. Kapitalist toplumlarda, eğitimin amacı egemen sınıfların ortaya koydukları değer yargıları içinde, yeni kuşakların şartlandırılmasıdır. Komünist toplumlarda da, iktidarı elinde tutanlar tarafından doğru sayılan değerlerin, yeni kuşaklar tarafından «doğru» sayılmasını öngören bir eğitim düzeni yürürlüktedir. Sosyal Demokrasilerde ise, eğitimin amacı, genç kuşaklara, özgürce düşünme alışkanlığı kazandırılması ve tercihini bağımsızca yapabilme yeteneği verilmesidir.

Eğitim seviyesini, ya da en basit anlamı ile «okuryazarlık»ı bir nitelik kabul edersek, durum genç kuşakların lehine olur. Türkiye'de, genç yaştaki kuşaklarını okur-yazarlık oranı, daha yaşlılara göre daha yüksektir. Nitekim, Türkiye genel okur-yazarlık ortalama oranı % 50-55 kadar iken, 21 yaşın altında olup, bugün oy hakkını yasalarla yasakladığımız kimselerde % 75 e yaklaşmaktadır. Bununla ilgili bir araştırma şu sonucu vermiştir.

1970 nüfus sayımı sonuçlarına göre 1973 de 18 yaşını bitirecek olan üç grubunun okur-yazarlık oranı şöyledir :

19	**yaşına**	**giren**	*932.000*	**gençten**	*685.000*	**Okur-**	**yazardır**	**Oran**	*% 73*	**dür**
20	"	"	*805.000*	"	*606.00*	"	"	"	*% 75*	**dir.**
21	"	"	*640.000*	"	*485.000*	"	"	"	*% 76*	**dır.**

Demek oluyor ki, şu anda, seçmen olabilecek durumda bulanan üç yaş grubunda okur-yazarlık oranı % 75 civarında olup, Türkiye ortalamasının % 50 üstündedir. Bir başka husus da şudur : Lise ve dengi okullarda, halen öğrenim görmekte bulunan öğrencilerin 300.000 kadarı ile yüksek öğrenimdeki öğrencilerin 100.000 den fazlasının 18 - 21 yaş grupları arasında bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu demektir ki, çağ nüfusuna göre, belirli bir ast eğitime kavuşma oranının oldukça yüksek olduğu üç yaş grubuna, seçim kanunları ile, seçmen olma, siyasete bilinçli oylarıyla katılma yasağı konulmuş bulunmaktadır.

Türkiye'de, 1968 den sonra başlıyan ve giderek, 12 Mart 1971 müdahelesine kadar varan öğrenci olaylarının altında, biraz da, gençlerin, gerek kendi sorunlarının çözümlenmesinde, gerekse, ülke ve toplumumuzu ilgilendiren konularda «SEN SUS!» denilmesinin büyük etkisi vardır, Egemen çevreler, toplumumuzun en aydınlanmış dilimini teşkil eden öğrencilere ve gene en örgütlenmiş kesimi olan işçilere «**POLİTİKA İLE UĞRAŞMAMA**»yı tavsiye etmektedir. Yasalarımız buna göre düzenlenmiştir. İşçilerin meslek kuruluşu olan sendikalara «siyaset yapma yasağı» konması yetmiyormuş gibi, bir de Sendika yöneticilerine «Partilerüstü» politika gibi uydurma sloganlar yutturulmuştur. Köylü kitlesi organize olmadığı, işçiler, «politikasızlık politikası içinde şartlandırıldıkları», gençlere «yasalarla yasaklanmış» bulunduğu aydınların büyük çoğunluğunu teşkil eden kamu görevlisi ve devlet personeli için «suç sayıldığı»ndan politika yapmak, ya da siyaset oluşturmaya katkıda bulunma imkânı, belirli ve dar bir azınlığın tekelinde kalmaktadır. Bu nedenle de, demokratik düzen, yeteri kadar örgütlü, yeteri kadar bilinçli bir tabana oturma imkânından yoksun bulunmaktadır.

Seçim sisteminin hemen her çeşidini uygulamak için, gerekçeler ararken, En-

donezya'dan bile örnekler göstererek kendi iddialarını güçlendirmek isteyen politikacılara, şu anda, Meclislerde bulunan yasa tasarılarını oluştururken, önemli bir görev düşmektedir.

Kapitalist Batı ülkelerinden ABD ve Kanada'dan, Japonya'ya, Almanya'dan İsrail'e, Avustralya ve Yeni Zelânda'dan Hollanda'ya kadar pek çok demokratik ülkede, seçmen yaşı 18 e indirilmiş bulunmaktadır. Türkiye'de de bunu yapmanın zamanı gelmiştir. Hem siyasal düzenin sağlıklı, bilinçli ve bilgili temellere oturtulması, hem de, demokrasinin geleceğinde söz sahibi olacak kuşakların, şimdiden sorumluluk altına konulması bakımından buna ihtiyaç vardır.

Halen, Medenî Kanun'a göre «reşit» sayıldığı ve Anayasaca «özgürlükler ve haklarını kullanmaya ehil» kabul edildiği halde, sırf seçim yasasının engellemesi yüzünden, oy hakkından yoksun kalan 2.5 milyona yakın gencimiz, sandığa gitme imkânına kavuşturulunca ne olacaktır?

Belki, yeni kuşaklar, kendi dilek ve düşüncelerini demokratik yollardan ifade etmek suretiyle, dünyanın başka kesimlerindeki yaşdaşlarının yaptığı gibi, Sosyal Demokrat nitelikli partilere oy verecekler, siyasal iktidarın tabanında önemli bir değişiklik yapacaklardır. Belki de, kendilerine «kitle partisi» ünvanını yakıştıran bir takım opportunist kuruluşlara, hatâ kendi mensuplarının genç kuşakları, daha kesin daha açık bir tutum takınma gereğini hatırlatacaklardır. Bir ülkenin bütün gençlerini solcu, ya da bir başka ülkenin 18 - 21 yaş arasındaki bütün gençlerini «sağcı» saymak yanlışların en büyüğüdür. Her ekonomik düzen, genciyle, yaşlısıyla, kendi temel görüşünü, ekonomik-sosyal felsefesini paylaşan insanlardan oluşmaktadır. Bu nedenle, gençler, ister kapitalist kalkınma düzenine inansınlar, isterse, kapitalist olmayan, sosyal demokrat toplum düzenine bel bağlasınlar düşüncelerini, görüşlerini, taleplerini sandığa aktarma imkânına kavuşturulmalıdırlar.

Bu kapı açılmadan, seçim kanunlarında öngörülen bütün değişiklik niyetleri eksik, hatalı ve kusurlu olmaya devam edecektir. Modern demokratik toplum olabilmenin şartlarından birisi, hattâ, «millî iradenin temsilcisi» olduğu iddialarının sağlığa kavuşturulmasının başlıca ilkelerinden birisi, «millî irade»ye katkıda bulunan tabanı genişletmekdir. Bu da, seçmen yaşını, vakit geçirmeden 21 den 18 e, seçilme yaşını da 30 dan 25 e indirmektir.

CUMHURBAŞKANLIĞI - Bir Seçimin İçyüzü

Türkiye, geçtiğimiz ay içinde, siyasal tarihimiz açısından çok önemli bir olay yaşadı.

Bilindiği gibi, Cumhurbaşkanı Sunay'ın yedi yıllık süresi 13 Mart 1973 tarihinde doluyor ve artık Çankaya Köşkünün yeni konuğunu seçmek gerekiyordu. Son dakikada ortaya çıkan adaylar arasında, seçime katılmak amacıyla Genelkurmay Başkanlığından ayrılıp Senato üyeliğine atanan Faruk Gürler de vardı ve çok kimse, bugün içinde bulunduğumuz ara-rejimin özel koşullarını düşünüyordu.

Kimi ise, düşünmekten ötede, bunu umuyor, istiyordu.

Fakat işler düşünüldüğü, umulduğu, istendiği gibi çıkmadı. Üstüste yapılan oylamaların hiçbirinde, seçime katılan öteki adaylar gibi Gürler de gerekli çoğunluğu sağlayamadı ve sonunda geri çekildi. Bu satırların yazıldığı sıralarda, TBMM, soruna yeni çözüm yolları aramaktaydı.

NEDEN GÜRLER? YA DA, GÜRLER'İ YANILTANLAR

Cumhurbaşkanlığı seçimine giden günlerde Sayın Gürler'i bulunduğu görevden ayrılarak adaylığını koymaya yöneltenleri ve bunların düşüncelerini şöylece sıralayabiliriz:

1) **ORDUNUN BİR KESİMİ:** Türk halkının kültürel ve siyasal geriliği, Türkiye'nin ekonomik bakımdan geri kalmışlığı gibi bazı varsayımlardan kalkan bu kesime göre, ülkemizde ordunun politika üzerinde etkili bir söz sahibi olması kaçınılmaz bir gerektir. Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanlığına getirilmesi işte bunu sağlayacaktı.

Üstelik Gürler, 12 Mart muhtırasını imzalayıp da hâlâ görevli bulunan en kıdemli komutandı. Onun Çankaya'ya yükselmesi 12 Martın meşruluğunu tartışma konusu olmaktan çıkaracağı gibi, eğer 1973 Ekiminde yapılacak genel seçimleri AP tek başına kazanacak olursa, muhtırayı verenin (yani Gürler'in) yeniden muhtırayı alanın (yani Demirel' in) buyruğu altına girmesi gibi bir çelişkinin doğması da önlenecekti.

Doğru ya da yanlış tartışmasına girişmeden, bunları iyi niyetli, temiz yürekli Türk subayının içten düşünceleri olarak karşılamak belki mümkündür. Ancak, seçim öncesinde işin içine öyle başka hesaplar girdi ki, bu düşünceler, büyük bir oyunun küçük bir parçası olmaktan öteye gidemediler.

2) **PARLAMENTO KARŞITLARI:** Bu büyük oyunu döndürenlerin başında, parlamenter rejimin erdemine inanmayanlar geliyor. Bunlara, «**bürokratik devrim özlemcileri**» adını da verebiliriz.

Bu özlemcilere göre, Türkiye'de, gerekli yapısal düzen değişikliklerini, reformları, parlamenter rejim içinde ve sivil yönetimle gerçekleştirmek olanağı yoktur. Bunlar, ancak, orduya dayanan bir otoriter-bürokratik yönetimle sağlanabilir.

İşte bu düşüncede olanlar, başlangıçta, 12 Mart muhtırasını böyle bir yönetime dönük, kendi anlamlarında «**devrimci**» bir girişim saymışlar ve alkışla-

mışlardı. Fakat umduklarını bulamayınca, nedenini halksız çözümlerin geçersizliğine değil, kişilerin davranışlarına bağlayarak, 12 Martın birtakım tutucular tarafından yozlaştırıldığını, amacından saptırıldığını savunmaya başlamışlardır. Gene bunlar, yeni Cumhurbaşkanı seçimi yapılacağı sırada Genelkurmay Başkanlığında, Faruk Gürler gibi, «**ilerici**» eğilimli olduğu söylenen bir komutanın bulunmasını, 12 Martı kendi istedikleri raya oturtmak için büyük bir fırsat saymışlar ve onu devletin başına getirmek amacıyla gürültülü bir kampanya açmışlardır. Bu bakımdan, bu kampanya sırasında Gürler'i destekleyenlerin başında 12 Martın ilk alkışlayıcılarının bulunması kimseyi şaşırtmamalıdır.

Asıl şaşırtıcı olan, bunların nasıl olup da, 12 Mart sonrası uygulamalardan ders almadıkları ve arkasında halkın bulunmadığı bir hareketin, bu hareket ne kadar iyi niyetle başlatılmış olursa olsun, başında, ya da içinde kim olursa olsun, hiçbir yere ulaşamayacağını nasıl olup da hâlâ öğrenemedikleridir.

3) **AP VE CHP'Lİ ÜYELER:** Bu büyük oyuna katılarak Gürler'i üniformasından ayrılmaya ve adaylığını koymaya yöneltenlerin arasında bazı AP ve CHP üyelerinin de bulunduğu anlaşılıyor.

Gerçekten, seçime giden günlerde, bazı AP'lilerin Cumhurbaşkanı Sunay'a Gürler'in adaylığı için başvurdukları ve bu konuda güvence verdikleri artık açıkça biliniyor. Bu istek ve güvencenin ondan önce Gürler'e de ulaştırıldığına kuşku yoktur. Bu AP'lilerin bir bölüğü, eğer AP tarafından Cumhurbaşkanlığına seçilirse, Gürler'in de buna karşılık iktidarın genel seçimlerden sonra AP'ye verilmesine karşı çıkmayacağını düşünmüş olsa gerektir. Bir bölüğü ise, ötedenberi çekiştikleri Demirel'i parti başından uzaklaştırmanın tek yolunun Faruk Gürler'i bu yetkisi az, fakat etkisi büyük koltuğa oturtmaktan geçtiğini sanmışlardır.

Gürler'i adaylığa iten ve bu konuda ona güvence veren CHP üyelerine gelince: Onların bazıları da partilerinde bir süredir egemen olan «**halka dayalı devrimcilik**» görüşüne bir türlü ayak uyduramadıkları için biraz önce değindiğimiz «**bürokratik devrimcilik**» eğilimine kapılmışlar; Gürler'in kişiliğinde aranan, özlenen ve belki de CHP içinde kendilerine ikbal kapılarını açacak olan «**kurtarıcı**»yı bulduklarını sanmışlardır. Bazıları ise, büyük bir iyiniyetle, tıpkı Demirel karşıtı AP'liler gibi, AP liderine karşı duydukları kızgınlıktan, Gürler'i devletin başına getirmeyi Demirel'den kurtulmaya giden yolun başlangıcı olarak görmüşlerdir.

UNUTULAN ŞEYLER: İşte Gürler'in adaylığı bu itkilerle, böyle bir ortam içinde oluşturulmuştur.

Ancak bu arada unutulan, partilerin birer bütün olarak takınacakları tutumdu, bir... Sokaktaki adamın, yalın vatandaşın bu konuda ne düşündüğüydü, iki..

Açıkça söylemek gerekir ki, o sırada kimsenin bunlara fazla bir önem verdiği de yoktu; çünkü, yukarıda sıraladıklarımızdan hiçbirinin aklına, Parlamento'nun, ortaya «**ordunun istediği budur**» diye sürülen, üstelik peşine çeşitli tehditler eklenen bir öneriye karşı duracağı ve bütün bunları bir yana bırakıp vatandaşın sesini dinlemeye kalkışacağı, gelmiyordu.

PARTİLERİN DURUMU

Aslında, şimdi uzaktan bakılınca, CHP dışında, siyasal partilerin hiçbirinin Gürler'in adaylığına açıktan karşı çıkmak niyetinde olmadıkları ve hem onu, hem de vatandaşı idare etmeye çalıştıkları anlaşılıyor.

Ancak CHP'nin tutumu bütün oyunları boğmuştur.

DEMİREL VE GÜRLER: AP, ilk gününden başlayarak, 12 Marta karşı olduğunu kimseden gizlememiştir. Bu karşıtlığın başlıca iki nedeni vardır. Birincisi, 12 Mart ile AP iktidardan olmuştur, bunu bir türlü unutamamaktadır. İkincisi, 12 Martı parlamenter demokrasi anlayışı ile bağdaştıramamaktadır.

12 Martın kendisine karşı olmakla beraber, AP onun getirdiği uygulamaların en etkin destekleyicisidir. Örneğin, 12 Marttan önce bozulan asayişi ve iç barışı yeniden kurmak için uygulanan baskı ve şiddeti kayıtsız şartsız onaylamış; istenen Anayasa değişikliklerini savunup gerçekleştirmiş; kurulan «partilerüstü» hükûmetlere katılıp onlara kendi ekonomik ve toplumsal görüşlerini uygulatmayı başarmıştır.

AP'nin, özellikle Demirel'in, Gürler'in adaylığı konusundaki tutumlarını bu ikilem açısından değerlendirmek gerekir. Gerçekten, ayağı, yukarıda değindiğimiz bürokratik devrimcilerden daha çok yere basan Demirel, Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin, 12 Mart sonrasının AP damgasını taşıyan uygulamalarına büyük bir değişiklik getirmeyeceğini kolaylıkla kestirebiliyordu. Üstelik, Gürler'e oy vermek, AP ile ordu arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyebilirdi. Nihayet, Gürler'in Genelkurmay gibi çok yetkili ve etkili bir yerde kalması Cumhurbaşkanlığı gibi süreli bir makama oturmasından daha sakıncalı sayılırdı. Hele bunun karşılığında, seçim sonuçlarına uymak sözünü alabilirse.. Bu nedenlerle, Demirel'in Gürler'in adaylığına büyük bir itirazı olmamış tam tersine, buna razı bir tavır takınmıştır. Örneğin, yaptığı konuşmalarda, «adayım kafamda, sırası gelince açıklarım» bahanesiyle hiçbir başka aday öne sürmemiş; üstelik, Sunay'ın süresinin uzatılmasına kesinlikle kapı kapadığı halde, Gürler'in seçimini dışarıda bırakan bir söz söylemekten dikkatle kaçınmıştır.

Ancak, varlığını ve geleceğini parlamenter demokrasiye bağlamış bir parti olarak AP, seçmen eğilimleri karşısında kayıtsız da kalamazdı. Türkiye'deki sessiz milyonların Cumhurbaşkanlığı konusunda ne düşündüğünü kesinlikle bilmek elbette güçtür. Fakat bugüne kadar olan davranışlarından, yurt savunması bakımından büyük bir saygı besledikleri ordunun, kesin zorunluk olmadan iç politikaya girmesini istemedikleri anlaşılmaktadır. 27 Mayıs ve 12 Mart müdahalelerini bir kardeş kavgasını, iç savaşı önlemek için yapılmış hareketler olarak anlayışla karşılamaktadır ama, asayiş yeniden kurulduktan sonra da, ordunun biran önce kendi asıl görevi başına dönmesini beklemektedir. Hele Genelkurmay Başkanlığının Cumhurbaşkanlığına bir basamak olarak kullanılması geleneğinin kurulmasını, hem bu iki görevin, hem de ordunun bütünlüğünün selâmeti bakımından sakıncalı bulmaktadır. AP gibi, halkla çok içli dışlı olan bir partinin bütün bunları bilmemesi beklenemez.

O halde, aslında Gürler'in kendisine fazla bir itirazı olmamakla beraber, Demirel, seçmen eğilimleri bakımından, ona oy vermeyi kolay kolay göze alamazdı. Buna rağmen, öyle anlaşılıyor ki, eğer kullandığı oyu gizlemek, ya da —en azından— bunun seçmen karşısındaki sorumluluğunu CHP ile paylaşmak olanağını bulabilseydi, yukarıda söylediğimiz nedenlerle, Gürler'e oy verecekti. Ama ne var ki, CHP'nin yapılan oylamalara katılmaması, Demirel'in elinden bu olanağı almıştır. AP liderinin yüksek düzeydeki bir ilgiliye söylediği bilinen **«Benim Sayın Gürler'e hiçbir itirazım yok. Ancak CHP'nin tutumu karşısında AP grubunu ona oy verdirmek elimde değildir»** sözü, herhalde çok anlamlıdır.

NABZA GÖRE ŞERBET: Gürler'e oy kullanmaya hazır, hattâ oylamalardaki davranışlarından bu konuda kesin bir söz vermiş olduğu açıkça anlaşılan parti, CGP'dir.

Buna hiç şaşırmamak gerekir; çünkü bu parti, kısa yaşantısı boyunca rotasını kuvvet dengesinin gereklerine göre çizmeyi meslek edinen MGP ile, «bürokratik devrimcilik» aşkına adı Madanoğlu davasına karışacak kadar ileri adımlar atmış olan Kabibay'ın da üyesi olduğu, talihsiz CP'nin alelacele yapılmış bir karışımından başka birşey değildir. Bu karışım, bir yandan dağları bekleyen korkunun, öteyandan «Bunun karşılığında Melen iktidarını hiç değilse seçimlere kadar sürdürebilirim» düşüncesinin etkisiyle, açıktan Gürler'e söz ve umut vermiştir.

CGP'nin Gürler konusundaki tutumu, iş çevrelerinin eğilimlerini göstermek bakımından da çok ilginçtir. İngiliz radyosuna göre (BBC) büyük iş çevrelerinden toplanan paralarla varlığını sürdüren bu parti, genellikle, bu çevrelerin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu çevreler de, tıpkı CGP gibi kuvvet dengesine ve onun günlük değişikliklerine karşı çok duyarlıdırlar. Başlangıçta, kişiliğine ötedenberi kuşkuyla baktıkları Gürler'in adaylığına, onu yeterince güçlü sanmadıkları için, pek sempati duymamışlar ve açıktan karşı çıkmışlardı. Ancak kampanya ilerleyip ordunun mutlaka Gürler'i istediği, bu bakımdan seçilmesinin kaçınılmaz olduğu söylentileri yaygın laşınca, bir «**ne yapalım, onunla da yaşamasını öğreniriz.**» havasına girmişlerdir. İş çevrelerinin görüşünü yansıttığı pek iyi bilinen **Devir** dergisinin yayınlarına bakmak, bunu anlamaya yetip artacaktır. İşte CGP'nin Gürler'e söz vermesi, büyük iş çevrelerinin bu havaya girdikleri sıraya rastlamaktadır.

Ötedenberi parlamenter rejimin şampiyonu geçinen Prof. Feyzioğlu'nun liderliğindeki bu partinin, böylece parlamento karşıtlarıyla aynı paralele düşmesi, ilginç olduğu kadar ibret verici bir durumdur. Aynı biçimde, kendilerini «devrimci» sanan parlamento karşıtlarının Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda tutucu CGP ile aynı doğrultuda tutum takınmaları da, çok dikkat çekicidir.

Bazıları, Ecevit ve arkadaşlarını AP ile işbirliği yapmakla suçlamadan önce, kendi düşdükleri bu büyük ve acıklı çelişki üzerinde düşünmelidirler.

HELE İŞ BİR DP'YE KALSIN: CGP, Gürler'e söz verirken, halkın bu konudaki eğilimlerini fazla düşünmemiştir. Gerçi bu partinin yöneticileri bunu şimdi kamu oyuna «**yurt çıkarlarını parti ve seçim endişelerinin üzerinde tutmak,**» «**milliyetçi ve sorumlu davranış**» diye sunmak çabası içindedirler ama, aslında CGP'nin seçimlerde halk kütlelerinden beklediği fazla birşey yoktur. Bu parti, herşeyden çok, büyük kentlerde AP'den yüz çevirmeye başlayan iş çevrelerinin desteğini sağlamakla ilgilidir. Onun dışında beklediği, feodal bölgelerin kişilere bağlı oylarıdır ve Cumhurbaşkanı konusunda takınılacak tavır bu oyları zaten etkileyecek değildir. Bunları almak için belli bazı kişileri transfer etmek, yetip de artmaktadır.

Buna karşılık, AP'den kopan bir parti olan ve onun oylarını almak çabası içinde bulunan DP, küçük kasaba ile kent eşraf ve esnafından oluşan tabanıyla, seçmen eğilimine büyük bir önem vermek durumundadır.

Eğer bu eğilimi dikkate almak zorunda olmasa, Gürler'e oy kullanmak DP için büyük bir sakınca taşımamaktadır. Çünkü o da, tıpkı AP gibi, Gürler'in yer değiştirmesinin 12 Mart sonrası uygulamalarına büyük bir değişiklik getirmeyeceği kanısındadır, bir.. Üstelik, eğer Gürler devletin başına gelirse, gene tıpkı AP içindeki Demirel karşıtları gibi, bunun Demirel'in liderliğini olumsuz yönde etkileyeceğini, AP içinde Demirel'e karşı direnmeleri güçlendireceğini ve bu direnmelerin AP'nin parçalanmasıyla, belki de bir bölüğünün kendisiyle birleşmesiyle sonuçlanacağını düşünmektedir, iki.. Nihayet, ordu ile iyi geçinmek istemektedir, üç..

Ancak, nasıl AP Gürler'e oy vermenin kamu oyu karşısındaki sorumluluğunu gizlemeden, ya da CHP ile paylaşmadan taşımak istemiyorsa, DP de, seçmen eğilimleri açısından, aynı sorumluluğu AP ile paylaşmadan buna yanaşmak taraflısı değildi. Kaldı ki, AP'nin de eninde sonunda Gürler'i destekleyeceğine inanıyordu. Bu takdirde, Gürler belki de kendi desteğine hiç gerek kalmadan seçilmiş olacaktı. Onun için DP yöneticilerinin verdiği söz şudur: «**Hele iş DP'nin *48* oyuna kalsın.. O zaman bu oylar Gürler'indir.**»

Başka bir deyişle, DP, AP ile olan farklılaşmasını sonuna kadar korumak, ancak gerekirse, «**ne yapayım, rejimi korumak için başka çare yoktu**» diyerek, oyunu Gürler'e vermek kararındaydı.

CHP NE DÜŞÜNÜYORDU?

CHP içindeki bir kesimin, **bürokratik devrimci kesimin** ne düşündüğünü,

nasıl davrandığını yukarıda belirtmiştik.

Ancak, başta Genel Başkan Ecevit olmak üzere çoğunluk onlar gibi düşünmüyor, onlar gibi davranmıyordu.

Bu çoğunluğun Cumhurbaşkanlığı konusundaki tutumunu, başındanberi, demokrasiye, demokratik yol ve yöntemlere bağlılık ile orduyu politikanın dışında tutmak isteği belirliyordu.

Ecevit ve arkadaşlarının demokrasiye, demokratik yol ve yöntemlere bağlılığı, 12 Marttan buyana çeşitli sınavlardan geçmiş bulunmaktadır. Asayişin ve iç barışın yeniden kurulması bahanesiyle zaman zaman yapılan anti-demokratik uygulamalardan, Anayasaya getirilen demokratik rejimin özünü ve işleyişini zedeleyici değişikliklere kadar pekçok konuda takındıkları cesaretli tavır, bunun en açık örneğidir. Orduyu politikanın dışında tutmak yolundaki isteklerine gelince, bunun kaynağında orduya güvensizlik, ya da ordu karşıtlığı değil, tam tersine, ordunun yıpranmasını önlemek dileği ve çabası yatmaktadır. Politikaya bulaşan bir ordu, ister istemez, kendi içinde çeşitli siyasal kamplara bölünecek, kamu oyunun gözünde itibar kaybına uğrayacak, en önemlisi, kendi asıl görevini ihmal ederek yurt savunmasında gedikler belirmesine yol açacaktır.

Gürler'in Cumhurbaşkanlığı adaylığı söz konusu olunca, CHP, bunu, hem demokratik yöntemler açısından, hem de ordu bakımından, sakıncalı bulmuştur. Demokratik yöntemler bakımından sakıncalı bulmuştur; çünkü, bir Genelkurmay Başkanının, TBMM'in bir kapısından senatör olarak sokulup iki gün içinde öteki kapısından Cumhurbaşkanı olarak çıkarılmasını, haklı olarak, Anayasanın zorlanması saymıştır. Ordu bakımından sakıncalı bulmuştur; çünkü, Gürler'i devlet başkanlığına getirmek ordunun politika üzerine ipotek koyması, devamlı politika içinde kalması anlamına geleceği gibi; Sunay'la açılan bu yol Gürler'le devam edecek olursa, artık Cumhurbaşkanlığına giden son basamak niteliğini kazanan Genelkurmay Başkanlığı için bundan sonra, orduda devamlı bir çekişme doğacaktır.

Bütün bu sakıncalara karşı, Gürler'in kişiliği öne sürülebilirdi. Nitekim, sürenler de olmuştur. Bunlara göre, sakıncalar ne olursa olsun, Gürler'in «ilerici» kişiliği nedeniyle CHP ona oy vermeliydi.

HALKSIZ ÇÖZÜM OLMAZ: Ancak Ecevit CHP'sinin bu konudaki görüşleri de çok açıktı. Gerçi CHP'nin Gürler'in kişiliğine hiçbir itirazı yoktu. Hattâ, eğer olağan biçimde ve olağan koşullar altında Parlamentoya girmiş biri olsaydı, belki, oyunu rahatça ona verebilirdi. Fakat şimdi durum böyle olmadığı gibi, CHP, içindeki **«bürokratik devrimciler»**in tersine, tek başına Gürler'in Türkiye'de hiçbir sorunu çözmeye yeterli olmadığını düşünüyordu. Türkiye'de yapısal ekonomik ve toplumsal değişiklikler isteyenler, **Türk demokrasisine özgürlükçü bir içerik kazandırmak isteyenler, umutlarını kişilere değil, halka ve halka dayanan siyasal partilere bağlamalıydılar.** Halk bu yapısal değişikliklerin ve gerçek bir demokrasinin gereğini duymadan, bunları savunanları kendi oyu ile işbaşına getirmeden, bu ya da şu kimsenin çabalarıyla hiçbir sonuca ulaşmak olanağı yoktu. Nitekim, Gürler de 12 Marttan buyana **en azından Cumhurbaşkanlığı kadar etkili görevlerde bulunduğu halde,** ne demokrasiye aykırı uygulamaların önlenmesine, ne de o kadar sözü edilen reformların gerçekleşmesine yardımcı olabilmişti. Şimdiyedek yapamadığını bundan sonra yapabileceği konusunda, acaba ortada ne gibi inandırıcı bir neden vardı?

İşte bütün bu düşüncelerle, bugüne kadar gizlemeyi başardıkları eğilimlerini oylamalar sırasında nihayet açığa vuran **«bürokratik devrimciler»**in değil, fakat halka ve demokrasiye inananların, yani Ecevit'in CHP'si Cumhurbaşkanlığı konusunda zorlama çözümlerin ve seçimlerin içine sürüklenmemeye kararlı bulunuyordu.

DEMİREL'İN KULLANAMADIĞI ANAHTAR: Kaldı ki CHP böyle bir zorlama çözüme ve seçime gerek olmadığı da kanısındaydı.

Gerçekten, Parlamentodaki 317 üyesiyle, AP ilk iki turda değilse bile üçüncü turda uygun bir kimseyi Cumhurbaşkanı seçtirecek durumda bulunuyordu. Öyle ya, DP kopmasından sonra tekrar 226 oyu bulabilmek için her çareye başvurarak bir düzineden fazla milletvekilini AP'ye taransfer etmesini başaran Demirel, **eğer aklında Cumhurbaşkanlığına getirmek İstediği biri varsa, bunun için gerekli tek oyu sağlayamaz mıydı?** (Bu, basının ve gözlemcilerin, nedense, bütün bunalım boyunca gözden kaçırdıkları bir nokta olmuştur. Aslında hiçbir şey, Demirel'in bir çözümü ve adayı bulunmadığını, —hattâ bunlar Gürler'i bile getirecek olsa— günün rüzgârlarına göre davranmak niyetinde olduğunu bu kadar güzel tanıtlayamaz.)

Ama denecektir ki, Cumhurbaşkanlığı gibi önemli bir göreve gelecek kimse, tek bir partinin değil, daha çoğunun desteğini taşımalıdır. O zaman yapılacak şey, (CHP'ye göre), **çoğunluk partisi olan AP'nin öteki partilerle temasa geçmesi ve onların da oy verebileceği bir aday saptamaya çalışmasıydı.** Fakat AP bundan devamlı biçimde kaçındığına göre, kendi adayını uygun, kendi oyunu da yeterli görüyor olmalıydı. Bu da, demokratik kurallar açısından, kendi en doğal hakkıydı. Çoğunluk onda olduğuna göre, kendi adayını kendi oyu ile seçer ve Cumhurbaşkanlığı sorunu da böylece çözülürdü.

CHP, hiç değilse Ecevit CHP'si, işte böyle düşünüyordu. Ve bu nedenle, KİMSEYE VERİLECEK BİR SÖZÜ DE YOKTU.

OLAYLARIN GELİŞMESİ

Ancak olaylar geliştikçe, **AP'nin Cumhurbaşkanı sorununu kendi başına çözecek sayıda olsa bile, niyette olmadığı görülmüştür.**

Birincisi AP, Gürler'in seçilmesine daha önce değindiğimiz nedenlerle karşı olmadığı, eğer Gürler'e verdiği oyu gizleyebilir, ya da bunun sorumluluğunu CHP ile paylaşabilirse buna yanaşmaya hazır bulunduğu için, Demirel, bir aday oluşturup öteki partilerle anlaşmaktan devamlı biçimde kaçınmıştır.

DEMİREL'İN BU DAVRANIŞI Gürler'i adaylığa itenlerin hem cesaretini, hem de çabasını arttırmıştır. Bunlar Gürler'e yakın çevrelere, Parlamentonun kendi içinden seçecek birini bulamadığını, bu bakımdan Genelkurmay Başkanının seçim şansının çok yüksek olduğunu duyurmak konusunda, birbirleriyle adetâ yarışa girişmişlerdir.

(Bu arada, aday yokluğunda, yaşlı politikacı sayın İnönü'nün, anlaşılan damadının teşvikiyle, «ben buradayım ya» demek istercesine, yabancı bir haber ajansına verdiği bir demeçle ortaya çıktığını görüyoruz ama, bu yeterince ciddiyetten yoksun bir girişim olduğu için üzerinde durmayacağız.)

21 ŞUBAT DUYURUSU: İkincisi, Demirel'den gelen bu kararsızlık havası içinde, silâhlı kuvvetler yöneticilerinin de bazı kuşkulara düştükleri anlaşılıyor.

Bu kuşkuların en büyüğü, AP liderinin, son günde yapacağı bir olup-bittiyle ordunun kolay kolay içine sindiremeyeceği birini Çankaya'ya getirmeye kalkışmasıydı. Nitekim bunu CHP Genel Başkanı Ecevit'le Hava Kuvvetleri Komutanının evinde yaptıkları görüşmede dile getirmişler; **kendilerinin belli bir kimsenin Cumhurbaşkanı yapılması konusunda hiçbir istekleri olmadığını, ancak silahlı kuvvetlere kabul ettirilmesi güç birinin seçilmesini sakıncalı gördüklerini söylemişlerdir.** Ecevit **komutanların bu görüşlerini** Demirel'e iletmek için bir buluşma istemiş; ancak Demirel, önceden söz verdiği halde, son dakikada CHP lideriyle görüşmekten kaçınmıştır.

Demirel'in bu tutumu, hâlâ bir olupbittiden korkan komutanları sertleştirmiş ve bunun üzerine 21 Şubat duyurusu yayınlanmıştır.

Bu duyuru, komutanların, Ecevit'e söylediklerinin aksine, Gürler'in adaylığını ortaya sürüp onun seçilmesini izlemeye başladıkları anlamına gelir mi? Bu sorunun kesin bir karşılığını bulmak çok zor görünüyor. Ancak şurası açıktır ki, 21 Şubat duyurusundan sonra Tür-

kiye'de bir dehşet tırmanması başlamıştır.

DEHŞET TIRMANMASI: Hiç kuşkusuz Gürler destekleyicilerinin akıl hocalığıyla yürütülen bu tırmanma, önce, parti liderlerinin bile konuşmalarına konulan kısıtlamalarla başlamıştır.

Bu kısıtlamalara en sert tepki Ecevit'ten gelmiştir. CHP liderinin, ilk kez bu kısıtlamalar üzerine, demokratik bir seçim yapmak olanağının ortadan kalmakta olduğunu söylediğini görüyoruz. Ancak Ecevit'in bu uyarısı dinlenilmemiş ve kısıtlamalar devam edip gitmiştir.

Basındaki kısıtlamaların sürdüğü sıralar fısıltı gazetesi de, alabildiğine, şu kadar AP'li ile bu kadar CHP'linin Gürler'e oy vermeye hazırlandığını, eğer Gürler Cumhurbaşkanı seçilmezse demokratik rejimin sona ereceğini, ordunun bu konuda kesin kararlı bulunduğunu yayıp duruyordu. Bu söylentilerin son ikisi sonunda doğru çıkmamıştır ama, birincisinde önemli bir gerçek payı bulunduğu ortadadır.

SUNAY'IN GÖRÜŞMELERİ: İşler bu dönemdeyken, sahneye süresi dolmakta olan Cumhurbaşkanı Sunay çıkmıştır.

Anlaşılan Gürler taraflılarının telkiniyle, Cumhurbaşkanı Sunay, Martın ilk günlerinde, TBMM'nde grubu bulunan partilerin, Kontenjan ve Milli Birlik guruplarının başkanlarıyla görüşmeler yapmış ve Gürler'in seçim şansını araştırmıştır. Bu görüşmelerde, AP liderinin kaypak bir tutum takındığı, CHP liderinin yukarıdaki görüşleri anlattığı, MGP ve CP (iki parti o zaman henüz birleşmiş değillerdi) liderlerinin «evet» dedikleri, DP liderinin «**iş hele bizim oyumuza kalsın, kolay**» karşılığını verdiği, Kontenjan gurubunun çoğunluğu ile Milli Birlik gurubunun Gürler'in adaylığını olumlu karşıladıkları biliniyor.

Sunay bu görüşmelerden özellikle AP liderinin kaypak, CHP'nin de kararlı tutumundan, **Gürler'in seçim sansının fazla olmadığı sunucunu çıkarmış olmalı ki,** bunlardan sonra Genel Sekreterliği kanalıyla yaptığı açıklamada kesin birşey söylemekten dikkatle kaçınmıştır. Fakat buna rağmen, kısa bir süre sonra, Gürler'in Genelkurmay Başkanlığından ayrıldığı ve Senatoya atanacağı haberi yayılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Gürler taraftarları, aradan geçen iki gün içinde, hem Sunay'a hem de Gürler'e parti liderlerinin sözüne fazla bir önem verilmemesi gerektiği AP ve CHP'de Gürler'e oy vermeye hazır birçok kişinin bulunduğu hazır olmayanların da kolayca **yola getirilebileceği** yönünde güvence vermişler ve onlar da bunu yeterli bularak atama mekanizmasını işletmeye başlamışlardır.

ECEVİT'İN ÖNERİLERİ VE CHP'NİN KARARI: Bu durumu öğrenen Ecevit, sonradan ortaya giderilemez güçlükler çıkmaması için, şu iki öneriyi yapmıştır:

1. Eğer zaman geçmemiş ve CHP dışındaki partiler tarafından Gürler'e açık bir söz verilmemişse, bu mekanizma derhal durdurulmalıdır;

2. Eğer zaman geçmişse, seçimin demokratik koşullar altında ve özgür biçimde yapılması için bütün dikkat gösterilmelidir.

Ecevit, daha sonra yaptığı, ancak yayını yasaklanan bir başka konuşmasında da, eğer seçim demokratik koşullar altında ve özgür biçimde yapılmayacaksa, bu seçimi daha uygun bir zaman ve ortama ertelemek olasılığını da, «bugün Türkiye'de özgür bir seçim yapmak için gerekli ortam yoktur» ve «bunalımdan çıkmanın demokratik yolu elbette bulunacaktır» diyerek, öngörüyordu.

Oysa, sanki Ecevit hiç bu uyarılarda bulunmamış gibi, seçime dört gün kala, TBMM'nin etki altında kalmasını önlemek bahanesiyle, Cumhurbaşkanlığı seçimi konusundaki yayın ve yorumlar yasaklanmıştır. Bunun üzerine, seçim günü toplanan CHP Ortak Grubunda, 46'ya karşı 48 oyla, bu seçime katılmama kararı alınmıştır.

Ancak bu yasak TRT için geçerli olmamalı ki, Türkiye radyo ve televizyonları son günene kadar, açıktan, Gürler'in kampanyasını —**pek beceriksiz bir biçimde**— yürütmüşlerdir. Televizyon kameralarının Atatürk ile Gürler arasında benzerlikler kurma çabaları özellikle dikkati çekmiştir.

SEÇİLMEMEK İÇİN GÖSTERİLEN ADAY: CHP Ortak Grubunun oylamaya katılmama kararı öteki partilerin hepsini çok güç bir durumda bırakmıştır. Buraya kadar söylediklerimizden de anlaşılacağı gibi Demirel, Gürler'e, ancak verdiği oyu gizlemek, ya da sorumluluğu CHP ile paylaşmak şartıyla oy vermeye hazırlanıyordu. Oysa CHP'nin kararı onu bu olanaktan yoksun kılmıştır. DP ise zaten ilk turlarda «**bekle ve gör**» politikası izlemek kararındaydı. CGP ise, çok açıkça bağlanmış olduğu için, Gürler'e oy veren tek parti olarak kalmıştır.

CHP'nin kararı üzerine Gürler'e oy vermek olanağını kaybeden AP, büyük çoğunluğuyla, oylarını Tekin Arıburun'a kullanmıştır. **AP, oylarının** *30* **kadarı ise, herşeye rağmen,** Gürler'e gitmiştir. CHP çoğunluğu grup kararına uyarak oy kullanmamış; fakat son turlarda, bu partinin de Gürler'e söz verdiği anlaşılan, ya da ortalıktaki söylentilerden etkilenen 30 kadar üyesi, ve bu arada Genel Sekreter Kâmil Kırıkoğlu, karara rağmen, Gürler'e oy vermiştir. DP ise «**bekle ve gör**» politikasına sonuna kadar bağlı kalarak, oy pusulalarına liderleri Bozbeyli'nin adını yazmışlardır.

Burada bir noktayı belirtmek gerekiyor: Bütün turlarda Arıburun'a oy kullanmakla beraber, AP, Senato Başkanını hiçbir zaman «seçilebilecek» bir aday olarak görmemiştir. Tam tersine, seçim şansı ve öteki partilerden oy toplama olanağı az bir kişi diye ve bir aday göstermiş olmak için, Arıburun'u öne sürmüştür. AP ileri gelenleri bu gerçeği kimseden gizlememişler ve kulislerde bunu açıkça belirtmişlerdir. Onların bütün amacı, seçecek değil, fakat düğüm başka bir biçimde çözülünceye kadar oy verecek birini bulabilmekti. Düğümün nasıl çözüleceğine gelince, bu konuda fazla bir fikirleri yoktu.

CHP'NİN İKİ KANADI: Düğümün çözülmesi yolundaki iki girişim de CHP'den gelmiştir. Tabiî, CHP'nin iki ayrı kanadından..

Birincisi, Ecevit ve onu izleyenler kanadıdır. Bu ortamda demokratik ve özgür seçim yapılamayacağını zaten ötedenberi düşünen Ecevit, oylar düğümlendikten sonra, seçimin daha uygun bir zaman ve ortama, örneğin genel seçimler sonrasına ertelenmesini; bu amaçla, Anayasada değişiklik yapılarak, şimdiki Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin uzatılmasını önermiştir.

İkincisi, içlerinde Genel Sekreter Kırıkoğlu'nun da bulunduğu «**bürokratik devrimciler**» ve «**yüreksizler**» koalisyonudur. Bunlara, Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin AP'nin ve Demirel'in sonu olacağına inanan bazı iyi niyetliler de katılmıştır. İşte bu koalisyonun içindekiler, düğümün çözülmesi yolunu, CHP'nin oya katılmamak kararının kaldırılmasında görmüşlerdir. Bunlara göre, eğer karar kaldırılır ve CHP grubu serbest bırakılırsa, hem CHP'den Gürler'e oy verenlerin sayısı çoğalacak, **hem AP çözülecek:** böylece de düğüm, Gürler'in seçilmesiyle açılmış olacaktı. Bu koalisyon, kendi çözümünü ötekilere de benimsetebilmek için, bol bol, aksi halde ordunun yönetime el koyacağı endişesini belirtiyordu.

Oysa CHP lideri bu endişeye hiç katılmıyordu. Çünkü, Türk ordusuna, onun, bir kişiyi Cumhurbaşkanı yapabilmek için demokratik rejime son vermeye kalkışmayacağını bilecek kadar güveniyordu, bir.. Seçim düğümlendikten sonra başta yeni Genelkurmay Başkanı olmak üzere bütün kuvvet komutanlarıyla yaptığı bir görüşmede, onların da bu öneriyi olumlu karşıladıklarını anlamıştı, iki.. **Ancak bunu, karşısındaki ön yargılar ve kuşkularla koşullanmış koalisyona anlatması** biraz güç olacaktır. Üstelik, seçimin ertelenmesi için süresi uzatılacak kimsenin, yani Sunay'ın, şimdiye kadar CHP'ye fazla sevgi duymamış ve «aydın kamu oyu»nu bir türlü kazanamamış biri olması, bu güçlüğü daha da artıracaktır.

CHP içindeki Gürler yanlıları, seçimin ertelenmesi önerisini duyar duymaz Ecevit'in karşısına dikilmişlerdir. Bu arada Genel Sekreter Kırıkoğlu Merkez Yönetim Kurulunu toplayarak bu öneriyi desteklememe kararını aldırtmıştır. Ecevit'in buna verdiği karşılık he-

men Parti Mecilisini toplamak olmuştur. Parti Meclisi ise, Ecevit'in politikasını onaylamış ve Genel Başkana, Cumhurbaşkanlığı sorununu çözmek için yapacağı girişimlerde tam bir davranış özgürlüğü tanımıştır. Gürler yanlıları bunun üzerine çabalarını Ortak Gruba yöneltmişlerdir. Yeniden görüşme isteğiyle Ortak Grubun toplanmasını istemişler, fakat orada da bekledikleri sonucu alamamışlardır. Tam tersine, Ortak Grup Parti Meclisinin kararını onaylarken, Genel Başkan Ecevit'in politikasına karşı olanların sayısının çok azaldığı dikkatten kaçmamıştır. Bu arada Kırıkoğlu da, eski ve usta bir politikacı olarak, hem Parti Meclisinin, hem de Ortak Grubun tutumunu gördükten sonra, gönülsüz biçimde ve geçici bir süre için Genel Başkana uymak gereğini duymuştur.

Ancak, önce Melen hükümetinden çekilme, sonra Buca seçimleri ve nihayet Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi üç önemli konuda Genel Başkana bu kadar açıkça ters düşen bir Genel Sekreterin daha ne kadar yerinde kalabileceği, eğer yerinde kalırsa parti içindeki disiplinin bundan böyle nasıl sağlanabileceği, her halde şu sırada CHP'nin en önemli sorunudur.

KIMILDAYAN DEV: Bütün Cumhurbaşkanlığı seçimi boyunca olayların peşinde sürüklenmekten başka birşey yapamamış olan AP, Ecevit'in önerisi açıklanınca hemen kımıldamış ve bu öneriye sarılmıştır. Bu durum, yapılan bir AP Ortak Grup toplantısında «**Biz hep Ecevit'in peşinden mi gideceğiz? Neden hiçbir öncelik alamıyoruz**» yollu yakınmalara yol açacaktır.

AP'nin bu tutumuna karşılık, DP ve CGP seçimlerin ertelenmesi kararına açıktan karşı çıkmışlardır. O kadar ki, Gürler'in altıncı turdan sonra bir sonuç alamayacağını görerek adaylığını geri çekmesi bile —onunla birlikte sembolik aday Arıburun da çekilmiştir— bu iki partinin direnmesini kıramamıştır.

DP'nin Cumhurbaşkanı seçiminin ertelenmesi önerisine karşı çıkmasının tek bir nedeni vardır: AP'nin yaptığının tersini yapmış olmak.. Buna karşılık CGP'nin nedenleri daha karmaşıktır. Bunların başında, hiç kuşkusuz, Cumhurbaşkanı seçiminin ertelenmesi konusunda yapılan CHP ve AP işbirliğinin, bundan sonra Melen hükûmetinin işbaşından uzaklaştırılması ve yerine bir APXCHP koalisyonun kurulması biçiminde devam edebileceği konusunda duyulan endişe geliyor. Oysa Feyzioğlu, ne bahasına olursa olsun, genel seçimlere kendi hükûmeti saydığı Melen hükûmetiyle, iktidar olmanın olanaklarından yararlanarak girmek istemektedir. İkincisi, CHP ile AP arasındaki işbirliği, Feyzioğlu'nun seçim kanununda küçük partiler lehine yaptırmak istediği değişikliklerin de bilinmeyen baharlara ertelenmesi demek olacaktır. Üçüncüsü, CGP, Gürler'i açıktan destekleyen tek parti olarak kamu oyunda önemli bir itibar kaybına uğramıştır. Şimdi, direnerek, AP ve CHP'yi de bir dönüşe zorlamak ve bu itibar kaybını onlarla paylaşmak istemektedir. Nihayet, bu konuda ne kadar direnirse, AP ile CHP içindeki görüş ayrılıklarını o kadar körükleyeceğini ve böylece onları o kadar zayıf düşüreceğini düşünmektedir.

ÇÖZÜM HÂLÂ ASKIDA: DP'nin ve CGP'nin bu tutumu karşısında, Cumhurbaşkanlığı seçimini erteleme önerisinin Millet Meclisinde değil ama, Senato'da, gerekli üçte iki çoğunluğu güc toplayacağı sanılıyordu. Oysa işler sanıldığı gibi çıkmamış ve AP ile CHP tarafından hazırlanan bu öneri, bu iki partili bazı milletvekillerinin oylamaya katılmaması sonucunda, tek bir oy için, daha Millet Meclisinden geri dönmüştür.

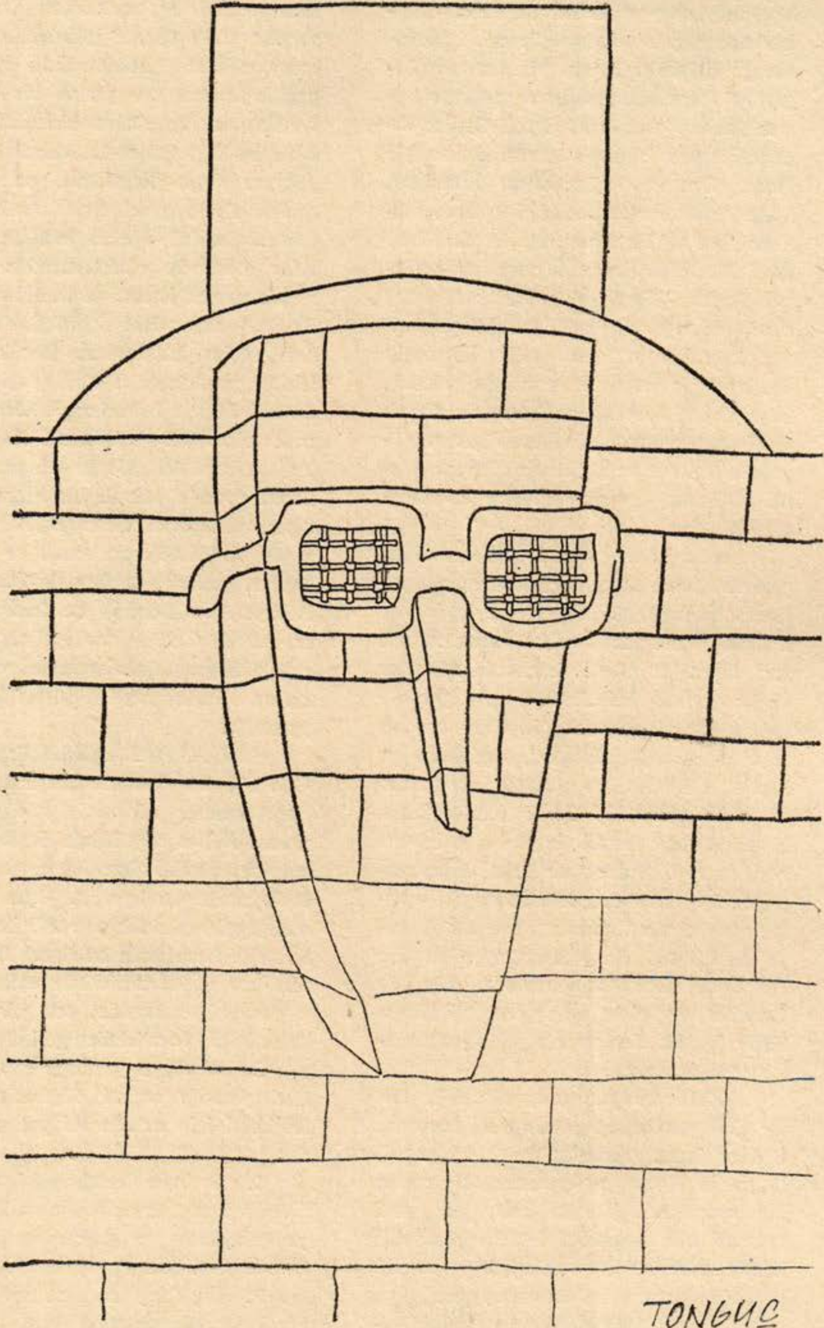
Bu satırların yazıldığı sırada, Cumhurbaşkanlığı seçimi düğümünün çözülebilmesi için ortada iki yol görünüyordu:

1. Seçimin ertelenmesi önerisinin Cumhuriyet Senatosunda canlandırılmaya çalışılması ve ondan sonra yeniden Millet Meclisine gönderilmesi;

2. Hiç değilse partilerin çoğunun üzerinde anlaşabileceği yeni bir adayın bulunması.

Bu yollardan hangisinin başarılı olacağını herhalde yakında göreceğiz.

Tonguç YAŞAR

Türk-İş Kurultayı Toplanıyor

Türk-İş 1 milyona yaklaşan üyesi ve 21 yıllık geçmişi ile Türk İşçi hareketinin en büyük örgütüdür.

Kuruluş döneminde işçi haklarının alınmasında takdire değer çabaları olmuş bir kuruluştur.

Ülkemizin çalışanlarını temsil eden ve göz bebeği olması gereken bu en büyük kuruluş son yıllarda büyük bir zaaf içine girmiştir.

Fiat artışları, enflasyon ve hatta işçi ücretleri konusunda en az Türk-İş'in sesi duyulur olmuştur.

Ülkenin kalkınması sanayileşmesi herkesden önce milyonlarca işçiyi, işçi ailelerini ilgilendirirken bu konuda da yöneticiler söz söyleyemez, sözlerini duyuramaz olmuşlardır.

Bir takım işçi önderlerinden bazıları bir lütuf eseri olarak parlamentoya girmişler, girdikten sonra da sesleri duyulmamıştır.

Türk - İş ülke sorunlarına ışık tutan çok ileri önerileri içeren 24 ilke saptamış ama bu ilkeleri uygulatmak yönünde baskı yapamadığı gibi bu ilkeleri kamu oyuna hatırlatmayı hatta bazı alanlarda kendi üyelerine benimsetmeyi bile başaramamıştır.

Bu çıkmazın sebebini doğru teşhis eden ve kendilerini Sosyal Demokratlar diye niteleyen güçlü bir lider grubu 7 mayısta toplanan Türk - İş kurultayına güçlü bir çözüm önerisi getirme hazırlığı içindedirler.

Türk - İş Genel Kurulu Mayıs'ta Tarihi bir karar vermek üzere İzmir'de toplanacaktır.

Türk - İş yetkililerine göre kuruluşun üye sayısı şöyledir.

Millî Sendikalar	**Kayıtlı Üye Sayısı**	**Bugüne kadar yatırılmış aidata göre üye sayısı**	**Delege sayısı**
Ağaç - İş	*10 631*	*6 000*	*3*
Ar - İş	*2 010*	*2 010*	*2*
Basın - İş	*7 000*	*2 100*	*3*
Besin - İş	*5 000*	*3 500*	*4*
Çimse - İş	*20 066*	*15 000*	*7*
Deri - İş	*11 000*	*5 010*	*2*
Dok - Gemi - İş	*10 000*	*6 600*	*3*
Genel - İş	*35 000*	*25 000*	*8*
Ges - İş	*24 000*	*8 000*	*4*
Haber - İş	*1 800*	*1 500*	*2*
Harb - İş	*24 000*	*24 000*	*8*
Hava - İş	*3 344*	*3 600*	*4*
Kauçuk - İş	*1 000*	*1 500*	*2*
Koop - İş	*3 700*	*4 300*	*4*
Kristal - İş	*3 050*	*3 350*	*4*
Likat - İş	*14 770*	*8 000*	*4*
Oleyis	*20 234*	*10 000*	*5*
Petrol - İş	*18 000*	*19 500*	*6*
Sağlık - İş	*20 000*	*11 400*	*5*
Selüloz - İş	*8 000*	*9 000*	*4*
Su - İş	*4 430*	*5 000*	*4*
Şeker - İş	*25 073*	*21 300*	*6*
Tarım - İş	*25 146*	*8 000*	*4*
Pek - Gıda - İş	*193 559*	*90 000*	*18*
Teksif	*130 000*	*80 000*	*16*
Tez - Büro - İş	*9 000*	*4 700*	*4*

T. G. S.	1 030	2 000	2
Tümtis	13 000	10 000	5
Yapı - İş	22 219	6 000	3
FEDERASYONLAR			
DYF - İş	42 000	30 100	7
Maden - İş	83 000	60 000	12
Metal - İş	55 000	30 000	10
Tes - İş	40 000	33 000	8
Ulaş - İş	15 000	8 000	4
Yol - İş	33 000	34 000	8
TOPLAM	934 062	577 560	194

Tabloda görüldüğü gibi kayıtlı üye ile aidatı ödenmiş üye arasında büyük bir fark vardır. Türk-İş kurultayına sendikalar ancak aidatını ödedikleri üyeler kadar delege getirebilirler. İsteyen sendikalar kurultaya az bir zaman kala dahi kayıtlı gözüken üye sayısına kadar olan ödenti borçlarını öderlerse kurultay delegeleri tablosunda değişiklik olabilir.

YENİ GELİŞMELER

7 Mayıs'ta toplanacak olan Türk - İş kongresine hazırlık yapmak amacı ile, DYF - İŞ Genel Başkanı Şerafettin Akova'nın çağrısıyla, Türk - İş'e bağlı bütün Sendika başkanları 23 Şubat 1973 günü OLEYİS Sendikasının Saraçoğlu tesislerinde bir araya geldiler. Toplantıyı, Şerafettin Akova açtı. Türk işçi hareketinin geleceği açısından Türk - İş'i daha tutarlı bir yörüngeye oturtmak gereğine işaret eden Akova, artık yetersiz hale gelmiş olan Türk - İş tüzüğünün de değiştirilmesi gerektiğini belirtti.

Türk - İş tüzüğü, yirmi yılı aşkın bir süredir, «İhtiyaç duyuldukça» bazı «revizyonlara» uğramıştı. Son on yılda Türk İşçi hareketinin geçirdiği tecrübelerin ışığı altında, Türk - İş'in kendini yenilemesi ve örgütünü, hareketin gelişim doğrultusunda yeniden düzenlemesi gerekiyordu. Bu konuda, yeni yeni öneriler vardı. Konfederasyon biçimi örgütlenmenin yarattığı yapısal sorunlara çözümler getiriliyor ve en önemlisi de, amaç ve ilkeler açık ve seçik olarak belirleniyordu.

ANA KONU : TÜZÜK DEĞİŞMESİ VE EYLEM BİRLİĞİ

Türk - İş Ana Tüzüğünün 3nücü maddesi «Amaçlar»ı kapsamaktadır. Amaçlarda, tarihsel bir sendikal terim yıllardır yer almamıştır. Bu terim EMEK'tir. Gerçek işçi sendikaları için önemli olan emeğin hakkını ve üstün değerini amaç maddelerinde belirtmek ve emeğin hakkını ve kutsallığını savunmaktır. Uluslararası, bütün özgür sendikaların tüzüklerinde bu böyledir.

Üzerinde durulan ikinci nokta Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının, devletimizin, niteliğini belirleyen ve insan hak ve özgürlüklerine kaynaklık eden maddesinin uygulanması idi. Devletimizin değişmez vasfı ve işçi sınıfı açısından titizlikle korunması gereken özelliği «Demokratik Cumhuriyet» yönetimi içinde, millî, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olmasıydı. İşçiler, en üst kuruluşlarının tüzüğünde nasıl bir sosyal ve ekonomik düzenden yana olduklarını belirtmek durumunda idiler. İşçilerin halk iradesine dayanmayan, gücünü ve kaynağını ulustan almayan hiçbir siyasal kuruluşu desteklemeyecekleri tüzükte açıkça ifade edilmeliydi.

Amaçlar üzerinde tartışmalar devam ederken, **Atatürk devrimleri de çağdaşlaşma ve ileri toplum haline geçme hareketi olarak tanımlandı. Türkiye'nin ileri bir sanayi ülkesi haline gelmesi, ulusumuzun çağdaş uygarlık düzeyine çıkması için tarım, sanayi ve hizmetler kesiminde çalışan işçilere büyük görevler düştüğünü** belirten işçi liderleri, ekonomide ulusçu, sosyal hayatta ise her türlü ayrıcalığı reddeden halkçı bir düzenin kurulmasının amaç olduğunu belirttiler.

Hem Türk Anayasası hem de Birleşmiş Milletler ve Avrupa insan hakları bildirilerinde yer alan «Irk, dil, din, renk, sosyal

köken» e bağlı ayrıcalıkların ortadan kalkması için çaba gösterilmesi de amaçlar içine alındı.

Amaçlar maddesi üzerinde yapılan konuşmaların sonunda, amaçlar maddesinin şu şekilde değiştirilmesi kabul edildi.

«Gücünü ve kaynağını, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında belirtilen Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Hak ve özgürlüklerden olan TÜRK - İŞ :

İnsan emeğini, en kutsal değerlerin başında sayan :

Toplumumuzu, Atatürk'ün özlediği çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmayı öngören :

Demokratik, millî, lâik, sosyal bir hukuk devletini benimseyip korumağa inançlı :

Irk, dil, mezhep, inanç ve köken farkı gözetmeksizin, tüm çalışan insanların mutluluğu ve özgürlük ve adalet içinde yaşadıkları bir ülke birliğine bağlanan, İşçi sendikaları ve kuruluşlarının toplandıkları, üst seviyede bir işçi dayanışma örgütüdür.»

PARTİLERÜSTÜ POLİTİKA YUTTURMACASI

Bu nitelikleri içinde TÜRK - İŞ çağımızın ve ülkemizin geçerli kültür teknoloji ve ekonomi imkânlarını değerlendirmek, ülkemizin yapısal ve sosyal değişiklikler yapması gereğini yerine getirmek amacında, Türk İşçi hareketine önemli görev ve sorumluluklar düştüğünün bilinci içindedir.

Toplantıda «**partilerüstü politika yutturmacası**» bir kez daha ortaya kondu. Özellikle sosyal demokrat sendikacılar **«Partilerüstü Politika» adı altında, iktidarda bulunan partilerle iyi geçinmek, onların her dediklerine «Hınk» deyicilik yapmanın bağımsızlık olmadığını anlattılar** ve şöyle dediler : **«Türk işçi hareketi üstünde kalmamış, partiler arasında sıkışıp kalmıştır. Özelliğini, görevlerini, amaç ve ilkelerini bu yüzden giderek yitirmiş, ağırlık olmaktan çıkmıştır.»**

«TÜRK İŞÇİ HAREKETİ, kendi ilkeleri ve amaçlarıyla çatışan Sosyal ve siyasal kuruluşlara karşı olmak, onları paylaşan kuruluşlarla gerekli gördüğü usuller içinde, işbirliği etmek gibi bir hareket serbestliği içinde bulunacaktır. Asıl bağımsızlık ve partilerüstü politika böyle anlam kazanacaktır.»

Toplantıda, işçilerin ve özel kesim kuruluşlarında, özellikle sanayi ve hizmetler sektörlerinde yönetime katılması gereği ifade edildi. Bu yolla TÜRK - İŞ'in hem emeğin karşılığına, hem de toplumumuzun genel çıkarlarına bekçilik edeceği de belirtildi.

Ülkemizin toprakları altında bulunan ve ulusumuzun ortak malı olan doğal kaynakların, ancak devlet eliyle işletilmesi toplumun ortak çıkarları için kullanılması, madenlerimizin, petrollerimizin ve stratejik sanayi ile savaş endüstrimizin yerli ve yabancı özel teşebbüsün uğraş alanının dışında tutulması istendi ve buna aykırı davranışlar karşısında bütün güçle direnilmesi konusunda görüş birliğine varıldı.

Üç gün süren toplantı sonunda Türk-İşçi hareketinin geleceğini güvence altına almak isteyen sendika liderleri, 7 Mayıs'taki TÜRK - İŞ kongresinde verecekleri «Türk-İş içindeki düzen değişikliği» kavgası için yeniden toplanmak üzere ayrıldılar.

Geçtiğimiz dönemde pek çok sendika gerek fikir gerek eylem yönünden çok kıymetli bir öncülük görevi yapmışlardır. Türkiye'nin geleceğini ve kurtuluşunu ellerinde gördüğümüz sendikacıların olağanüstü çabalarını işçiler unutmayacaklardır. Yayın organlarında Sosyal Demokrasiyi savunmuşlar, genellikle çok tutarlı raporlar hazırlamış, eğitim ve örgütlenme çabaları içine girmişlerdir.

Demokratik sol düşünceye bağlı işçiler her iş kollarında da gittikçe yoğunlaşan büyük bir ağırlık kazanmaktadırlar. Geçtiğimiz yıllarda bir gazete için yapılan istatistiklerden anlaşıldığına göre özellikle tekstil, gıda, metal ve maden işçileri alanında C.H.P. tek başına diğer bütün partilerin iki katına yakın destekcisi ile işçi topluluğunun şimdiden 3'te 2'sinin desteğini almış durumdadır. C.H.P. ise kendi çabası ile demokratik sol çizgide ve işçinin yanında yerini almıştır. İçindeki pürüzleri çözerek sosyal Demokrasi ile özdeşleşmiştir. Halbuki bu işkollarındaki yöneticilerin bazıları ve bir takım sendikalar kaypaklığını sürdürmektedir. Örneğin tekstil iş kolu Türkiye'de ilk

örgütlenen işçileri kapsamaktadır. Aynı zamanda bu iş kolundaki işçiler Türkiye'nin en bilinçli ve en geniş işçi topluluklarından biridir. Son yıllardaki gelişmeler ile mahalli ölçekte pek çok tekstil sendikası Demokratik Sol doğrultuda tutum takınmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen sendikanın üst yapısındaki bir yönetici kliği yanlış tutumlarını sürdürmekte ve böylece hem sendikalarını hem kendilerini şeklen bölücü ve zayıf duruma düşürmektedir. Bu yöneticiler işçilerin, kendi örgütlerinin tabanının ve sendikacı arkadaşlarının sesine kulak vererek, Demok rasi ve işçi sınıfı mücadelesi yönünde tutum takınmalıdır.

KOMEDİ BİTMELİDİR

Geçtiğimiz ay içinde İzmir'li patronların politikasını savunan bir dergi-kendi si işverenler adına politikanın en adisini yaparken - işçileri politikanın dışına itmek için Hür Dünya İşçileri Konfederasyonu adına Türkiye'ye gelen bir sendikacının öğüdünü yayınlamıştır. Bu öğüdü bir yerinde de sendikacının şu sözleri yeralmaktadır :

Sendikaların politikalarında taviz yoktur, hedefleri bellidir. Örneğin : millî gelirden işçi en iyi payı almalı, iş saatleri kısalmalı, devletin sosyal güvenlik tedbirleri en geniş ölçüde işçi yararına işlemeli, ücret yükselmeli, ülkede tek işsiz bile kalmamalı, işçi yönetime katılmalı ve çocukları eğitilmeli, v.b.

Dünya hür işçi sendikaları temsilcisi Narayan böyle demektedir.

Bu konular bu hedefler tamamiyle politik hedeflerdir. Türkiye'de bu hedefleri savunan kaç parti vardır. Bu hedeflere nasıl ulaşılır? İşçi yönetimde yer almadan bunları nasıl gerçekleştirecektir. Bu soruları her sendikacı kendi kendine soracaktır.

İşçilerin örgütleri politika ile uğraşsa işçiler güç kaybeder mi? Bugün Türk - İş partiler üstü politikayı uyguladığı iddia edilmektedir. Bunun sonuçları ortadadır. Sendikacılar bugün de partiler içinde çalışmaktadırlar. Hem de her partide bölük pörçük olarak çalışmaktadırlar.

Şimdi her sendikacı ayrı partide, ayrı görüşleri savunmaktadır. İşçinin gücü bölünebileceğinden en fazlası ile bölünmüştür. Sendikacılar işçi çıkarı etrafında toplanamamıştır. A.P. de, D.P de hatta M.H.P. de toplanan sendikacılar vardır. Sınıf çıkarı savunmak olan sendikacılık sınıflarüstü ve partilerüstü yutturmacası içinde özellikle işçi sınıfını dağıtmak esasına dayanan faşizmin bile oyuncağı olabilmektedir. İşçinin en gelişmiş ideolojisi olan Sosyal Demokrasi etrafında toplanamayınca bir kısım sendika liderleri gidip sermayedarların en yoğun bir biçimde toplandığı A.P, D.P, C.G.P. gibi partilerde oyuncak olmaktadır. **BU KOMEDİ BİTMELİDİR.** Eylemini, fikrini ve yönetimini etkilemediği partilerde yer almak, işçiye hiçbir biçimde izah edilemez.

İşte partilerüstü politikanın yarattığı bugünkü manzara budur.

Çözüm yolu ise Sosyal Demokrat hareketle ve Sapanca toplantısı ile bir kez daha ortaya çıkmıştır.

TÜRK - İŞÇİSİ, BİRLİK İSTEĞİNİ İSPATLAMIŞTIR

Tabanı demokratik sol düşünceye inanmış sendikalarda bazı yöneticiler ya görüldüğü gibi patrondan yana partileri desteklemeğe devam etmekte, ya da partilerüstü politika masalını sürdürmeye çabalamaktadır.

Son üç yılın muhasebesi yapılırken ortaya konması gereken diğer bir gerçek vardır; Türk - İş içindeki gelişen sol akımı sabote etmeye çalışanlar yalnız patronların partileri ile ilişkide olanlar değildir. Geçtiğimiz dönemde sosyal demokrat olarak mücadele başlatan sendikaların karşısına aynı işkolunda sahte sendikalar yaratılmak istenmiştir. Bu girişimlere toplumculuğu yalnız kapalı kapılar ardında kalan bazı yöneticilerin adı karışmıştır. Türk işçisinin birliğinin sembolü olmaya çalışan Türk - İş'in maddî gücü böylesine bozguncu bir tehdit için kaynak gösterilmiştir. Örneğin sosyal demokrasinin bayraktarlığını yapan sendikaların karşısına «yeni bir Genel - İş kurulabilir» yeni bir «düzmece - iş» kurulabilir gibi tehditlerle çıkıldığı görülmüştür. Bu tehditlere en geçerli cevabı işçi kitlesi vermiştir. İşçinin

sosyal demokrasiye eğilimi ve sosyal demokrat sendikaların sayısı hızla artmıştır.

Türk - İş içinde uzun süredir sosyal demokrat çizgide mücadele veren Ges - İş'e karşı açılan kampanyada oynanan çirkin Oyunlar yalnız hükümet ve sermaye çevrelerinden gelmemiştir. İşçi demokratik sol doğrultuda olan kendi sendikasına (yöneticilerin kaçınılmaz bazı hatalı davranışlarına rağmen) tüm gücü ile sahip çıkmıştır. Bunun üzerine bazı sendikaların içişlerine bile dışarıdan müdahale edilmeye çalışılmıştır. Bu oyunların da tutmadığı anlaşılmıştır. Bölünmek ya da barıştırılmak istenen sendikalar tüm güçleriyle bir bütün olarak ve daha da güçlenerek sosyal demokrasiye yönelmişlerdir? Böylece sosyal demokrasi, sınavını başarı ile tamamlamıştır.

Günümüzde sesi duyulan ise yalnız sosyal demokrat sendikalardaki işçilerin değil tüm işçilerin sosyal demokrasi talepleridir. **İşçi hareketinin güçlenmesine, sosyal demokrasiye sahip çıkmasına karşı durmaya çalışan ittifak çatırdamaktadır.** Türk işçisinin Türk - İş'i yeniden bir bütün haline getirmek isteyen sesi artık duyulmaktadır. Türk - İş'in tüm işçilerinin ve sendikalarının çalışanların partisi etrafında toplanma talepleri yükselmektedir. Bu sese, bu taleplere kulak vermeyenler artık sosyal demokrat sendikalar için bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştır ve eğer işçinin istediği doğrultuya girmezlerse **yalnızca kendi varlıkları ayırıcı ve bölücü bir unsur olarak kalacaktır.**

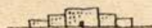
Önümüzdeki adımda herkesin yerini bulması devridir. Geçmişte hatalı davranışlar olsa bile bugünkü cepheleşmede artık tutarlı bir çizgiye girecekler olacaktır. Ama bir süre sonra bu günkü en kritik dönemde yerini almayanları, işçinin karşısında tutumunu sürdürenleri işçi hareketi lanetleyerek kendi dışına atacaktır.

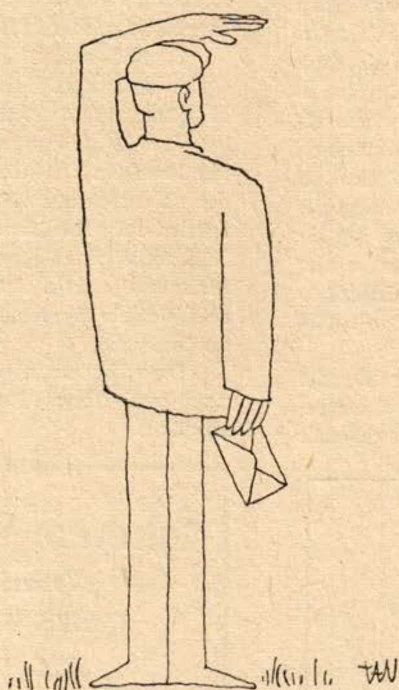
Özellikle ağır sanayî alanında Sosyal Demokrat eylem büyük bir gelişme içindedir, Maden - İş Zonguldak şubesinde (Maden - İş federasyonuna üye işçilerin % 80'i Zonguldak'tadır) liderliği yürütenlerin ve Metal - İş içindeki devrimci yöneticilerin ad verilmeye layık çabaları ile Türk - İş'in Sosyal Demokrat çizgide birleşmesi ve lâyık olduğu gücü bulması yolunda büyük adımlar atılmaktadır. Bu çabayı her iş kolunda sürdüren daha yüzlerce adsız kahramanın olduğunu işçiler görmektedir. Diğer Sosyal Demokrat Sendikaların yanında yer alan sayısı yüzbinlere varan, Zonguldak'lı, Kırıkkale'li, İzmit'li, İstanbul'lu, Ereğli'li, Karabük'lü, Elazığ'lı maden, ağır sanayi, metal, tekstil ve gıda işçileride bu mücadelenin kaderini diğer işçilerle birlikte belirleyeceklerdir. Kimse bu gelişimi gözden kaçırmamalıdır.

Sosyal Demokrat Sendikalar gerçek bir özeleştiri yaparak, Türk - İş'in son yıllardaki tutumuna muhalefetini ortaya koymalı dır. Türk-İş içinde yükselen solun gücünü ispatlamalıdır. Taban öyle bir oluşma içindedir ki demokratik solu savunan sendika liderleri anlaşmacı bir tavır takınsalar bile Türk işçisi bu anlaşmayı gönüllü olarak benimsemeyecektir. Artık Türk - İş içindeki demokratik toplumcu gidişi kimse durduramaz.

Sonuç işçilerinin ve işçilerin ideolojisinin yani Sosyal Demokrasinin zaferi olacaktır.

Tan ORAL

Dünyada Solun Gelişimi

Geçen ay dünyanın çeşitli ülkelerinde Parlamento seçimleri yapıldı.

Bu seçimler sırasıyla: Bangladeş, İrlanda, Fransa ve Şili'de cereyan etmiştir.

BANGLADEŞ seçimlerini ülkeyi bağımsızlığa kavuşturan Şeyh Mucibülrahman'ın Avami Birliği Partisi ezici bir çoğunlukla almıştır. Oniki ayrı parti tarafından temsil edilen muhalefet parlamentodaki 300 sandalyeden ancak 11' ini kazanabildi. Diğer 289 sandalye iktidar partisi olan Avami Birliği tarafından işgal edildi.

75 milyonluk Bangladeş halkının 35 Milyonluk seçmeni böylece bağımsızlıktan sonraki ilk seçimde, Şeyh Mucib'e oyların % 90'dan fazlasını vererek ona bağlılığını gösteriyordu. Bu sonuçlar doğaldır, çünkü Şeyh Mucib, yeni ülkeye bağımsızlığını veren liderdir. Şeyh Mucib'i önümüzdeki yıllarda özellikle ekonomik sorunlar uğraştıracaktır.

İRLANDA'da eski Başbakan Jack Lynch'ın «Fienna Fail» adlı partisi 16 yıldır iktidardadır. Jack Lynch erken seçimlere giderek iktidarını perçinlemek istiyordu. Ancak yaptığı hesapta yanıldı ve seçimleri kaybetti. İktidara seçimleri kazanan muhalefet partisi grubu geldi. Ancak seçim sonuçları çok ilginçtir. Parlamentodaki 144 sandalyanın dağılımı şu şekilde olmuştur: 72 sandalya muhalefet cephesi; 70 sandalya eski Başbakan Jack Lynch'ın «Fienna Fail» Partisi ve 2 sandalya bağımsızlar.

Bu durum karşısında iktidara iki sandalya gibi küçük bir sayı ile gelen B. Gorish'in İşçi Partisi ve L. Cosgrave' in «Fine Gail» koalisyonu kuvetleri bir hükümet görünümü alamayacaktır. İrlanda'yı bir yandan Kuzey İrlanda, öte yandan ekonomik sorunlar kıskıvrak sarmıştır. Yeni iktidar zor günlere adaydır.

FRANSA: Fransız halkı, ilginç bir seçim sistemi yüzünden Mart başında iki defa (4 Mart ve 11 Mart) seçim sandıklarının başına gittiler.

Fransa'da dar bölge çoğunluk adı verilen bir seçim sistemi uygulanıyor. Bu sisteme göre, bir milletvekilliğini kapsayan bir bölgede oyların %50'den fazlasını alan aday milletvekili oluyor. Hiçbir aday bu oranı tutturamadıysa, ikinci tur seçim yapılıyor ve en fazla oy alan aday milletvekilliğini kazanıyor

4 Mart 1973 Pazar günü yapılan ilk tur seçimlerde, Birleşik Sol Cephe büyük bir ilerleme göstererek oyların %46,24'ünü topladı. Buna karşılık iktidar koalisyonu oyların ancak %31,48' ini, Reformcular ise %12,43'ünü aldılar.

Bu sonuçlar bütün dünyada ilgiyle karşılandı. Aylardan beri Fransa'da seçim kampanyası sürdürülüyor ve sol güçlerin bu kez seçimleri alacağından bahsediliyordu.

Ancak, ne olduysa ikinci turda oldu. İlk turla-ikinci tur arasındaki bir haftalık süre içersinde Başkan Pompidou De Gaulle taktikleriyle seçmenin karşısına geçti ve özellikle televizyonu kullandı.

Tehditleri de içeren bu konuşmalar seçmen üzerinde etkisini göstermiştir. İkinci tur seçimlere gidilirken iktidardaki Gaulist'lerle Reformcular anlaştılar. Reformcular birçok bölgede Gaulist adaylar lehine seçimlerden çekildiler ve oylarıyla «Gaulist»cileri desteklediler.

Bütün bunlar ikinci turda sonuçlarını gösterdi. Gaulistler % 47 oy alarak iktidarda kaldılar ve sandalyelerin 262' sini kazandılar. Sol cephe % 46.5 oranında oy alarak seçim sistemi sebebiyle sandalyaların 187'sini ele geçirdiler.

Bu seçimler sol cephenin iktidara gelmemiş olmasına karşın sol cephe için bir zaferdir. Sol cephe oy oranını % 46.5'ğa, meclisteki sandalye sayısını da 84'den 176'ya yükseltmiştir.

Seçim sonuçlarını değerlendiren Fransız Sosyalist Parti Başkanı ve sol cephe lideri Francois Mitterand düzenlediği basın toplantısında sol cephenin sağla hiçbir anlaşmaya gitmeden politikasına sürdüreceğini ve hükümetin aslında azınlıkta kaldığını söylemiştir.

ARJANTİN

Güney Amerikada görülen Askeri

darbelerin biribirini izlemesi modeli Arjantin için de geçerlidir. Gerçekten son 25 yıl içerisinde Arjantin birdizi askeri darbeye sahne olmuştur.

Aslında 11 mart 1973 pazar günü yapılan seçimleri iyi değerlendirmek için özetle Arjantin'in kısa geçmişine bakmakta yarar vardır.

- 1943 yılında bir hükûmet darbesi yapıldı ve Albay J. Peron çalışma bakanlığına getirildi. İşçi sendikalarının birleştirilmesi için çalıştı ve kitlelere kısa zaman içerisinde kendisini sevdirdi. 1946 yılında yapılan seçimlerde J. Peron Cumhurbaşkanlığına getirildi. 1951 yılında aynı göreve yine seçimle geldi.
- Sosyal adalete «yakın» tedbirler alarak kitlelerin sevgisini kazanırken çıkardığı anti-demokratik kanunlar ve basına karşı izlediği sert politika yüzünden aydınların desteğini kaybetti. 1955 yılında yapılan bir darbe ile alaşağı edildi. Kendisi yurt dışına kaçtı, partisine siyasal çalışmalar yasaklandı.
- Askeri yönetim 1955 den 1962 ye kadar işbaşında kaldı. 1962 de yapılan seçimlerde Peronist Adaletçi Parti genel oyun 1/3 ünü topladı. Ancak parlamento kaldırıldı, seçimler askeri yönetim tarafından iptal edildi.
- 1963 temmuzunda yeni bir genel seçim yapıldı. Bu seçimlere Peronist partinin girmesi yasaklandı. Seçilen hükümet ancak 1966 yılına dek iktidarda kalabildi ve sonunda askeri darbe ile alaşağı edildi. Askeri yönetim 1966'dan bugüne kadar ülkeyi yönetti. Ancak sorunlar giderek büyüyordu. Sonunda serbest bir seçime gitmekten başka yol kalmadığı anlaşıldı

11 Mart pazar günü yapılan seçimde 18 yıldır siyasal hayattan uzak bırakılan Peronist Adaletçi Partinin adayı Hector Campara genel oyun %49'unu toplayarak Cumhurbaşkanı seçildi. Parlamentoda da çoğunluğu kazandı. Seçimden sonra verdiği demeçte, seçimleri kendisinin değil aslında 18 yıldır sürgünde bulunan J. Peron'un kazandığını bildirdi. Bu seçimler gerçekten, 18 yıllık sürgün hayatından sonra Peron'un tekrar iktidara gelişidir.

Arjantin deneyi çeşitli öğretiler ve öğütleri içermektedir. Bu öğütler, aslında 20. asrın ikinci yarısında konan, bütün ülkeler için gerekli kurallardır.

1 — Halk kitlelerinin benimsediği partilerin sürekli olarak siyasetten alıkonmaları olanaksızdır.

2 — Demokratik kurallara, ve özellikle genel seçimlere alışmış ülkeler halkını, seçimsiz yönetmek olanaksızdır.

3 — Halk kitlelerinin benimsediği partiler yanlış yapabilir, iktidara gelen her parti yanlış yapabilir. Öyleyse, bu partiler ancak kitleler tarafından iktidardan uzaklaştırılabilir. Kitlelere bu olanağı vermeden yapılan müdahaleler halk kitlelerinde bu partileri mağdur duruma düşürmekte ve halk kitleleri demokratik kuralların ve genel seçimlere bağlılığını göstermek için sevse de sevmese de müdahale ile iktidardan uzaklaştırılmış partileri yeniden iktidara getirmektedir.

Öyleyse en akılcı davranış, demokrasinin sürekliliğinin sağlanması ve müdahalelerden kaçınılmasıdır.

ŞİLİ

Şili'de 4 Mart 1973 günü genel seçimler yapıldı. Bu seçimler, son derece önemli olup, bir referandum niteliği taşıyordu.

Burada ele alınan her seçimden en önemlisi — hatta Fransa'daki seçimden de önemlisi — Şili seçimleriydi. Özgür İnsan Şili'de son 2,5 yıldır olup bitenlere seyirci kalamazdı. Bu sebeple Şili deneyi iç sayfalarımızda ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınmıştır. Okuyucularımızın ilgi ile izleyeceklerine inanıyoruz.

Şili Deneyi: Oyla İktidara Gelen Sosyalizm

M. Alev COŞKUN

Şili'de, ikibuçuk yıldır sadece siyasal bilimcilerin ve siyasal gözlemcilerin değil, fakat bütün dünyanın ilgisini çeken bir deneme sürüp gidiyor. Dr. Allende'nin sosyalist koalisyonu, çoğulcu demokratik düzen içersinde kendine özgü bir sosyalizm deneyini sürdürmektedir.

1970'in Ekim'inde iktidara gelen Dr. Allende çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldı. Bir yandan uluslararası sermayenin dışarıdan tahrikleri ve iç kuvvetleri müdahaleye itme çabaları, öte yandan ekonomik abluka, engelleme, şiddetli enflasyon ve sosyal mücadele tarihinde ilk defa görülen «patron grevleri» sürüp gidiyordu. Başkan Allende ise, biryandan bu iç ve dış zorluklarla uğraşıyor, öte yandan da kendisine karşı olan ve Mecliste çoğunluğu elinde tutan birleşik bir cephe karşısında demokratik düzenden de ayrılmadan sosyalist programının uygulamasını sürdürüyordu.

Bu koşullar altında Şili'de Mart başında genel seçimler yapıldı. Başkan Allende'ye karşı olanlar, Meclisteki çoğunluklarını % 66'ya çıkarıp, bu süreçe son vermek istiyorlardı. Dışta ve içte, Allende'ye karşı olan tutucu,cephenin seçimleri alacağına inanılıyordu. Seçimler bir referandum niteliğindeydi ve Şili'deki sola dur denilmek isteniyordu. Bütün olanaklara rağmen tutucu güçler, Allende'yi yenik düşüremediler.

Şili'deki gelişmelerin ele alınıp Özgür İnsan *okuyucusuna sunulması gerekmekteydi. Bu ele alış, sadece 4. Mart. 1973 Pazar günü yapılan seçimleri değil, fakat 1970 yılında Dr. Allende'nin oylarla iktidara geçişini ve daha sonraki gelişmeleri de içermeliydi. Bu yazı ile Şili deneyinin Siyasal bilgiler metodu içersinde kronolojik ve sosyo-ekonomik bir yöntemle incelenmesini sunuyoruz.*

Güney Amerika'nın batısında 2600 mil uzunluğu ve 110 mil genişliğinde dar bir şerit halinde uzanan ve 10 milyona yakın bir nüfusa sahip olan Şili'de yer alan politik ve sosyal gelişme ve değişmeleri dikkatle izlemekte yarar vardır.

DÜNYADA İLK KEZ

Bu ülkede 1970 yılı sonlarında sosyalist partiler cephesinin lideri Dr. Allende yapılan genel seçimlerle başkanlığa seçilmiş ve iktidar kendisine teslim edilmiştir. Sosyalizmin süreci ve siyasi ilimler yönünden bu olay çok önemlidir. Çünkü, sosyalist teorinin kurulduğu günden bu yana, dünyada ilk kez, az gelişmiş bir ülkede kendisinin sosyalist ve marksist olduğunu söyleyen ve soldaki çeşitli partilerin kurdukları bir cephenin lideri, genel oya dayalı, hür, dürüst ve serbest bir seçimle iktidara gelmiş bulunmaktadır.

Bunun yanında ikibuçuk yıllık iktidarı sırasında, Dr. Allende çoğulcu demokratik düzenden ayrılmadan, insan ana hak ve hürriyetlerinden hiçbir fedakarlık yapmadan, kendine özgü sosyalizm deneyini sürdürmektedir. Bu devre içersinde yabancı sermayenin sahibi bulunduğu büyük şirketler örneğin, Şili'nin zengin bakır madenlerini işliyen Amerikan Kennecott şirketi millileştirilmiş, toprak reformu hızla yürütülmüş,

ve Dr. Allendenin ileride değinilecek programı büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Bu arada, dıştan ve içten çeşitli baskılarla karşılaşılmış fakat bir referandum niteliğindeki 4.Mart.1973 seçimlerinde tutucu güçler Koalisyonu Allende'yi devirmek için ümit ettikleri gerekli sayıya ulaşamamışlardır. Bu gelişmeleri izliyebilmek için herşeyden önce Dr. Allende'nin iktidara gelişini ve Şili'nin siyasal sistemini, incelemek gerekmektedir.

1970'DE ALLENDE'NİN İKTİDARA GELİŞİ

4.Eylül.1970 tarihinde yapılan genel seçimlerde seçmenlerin karşısına radikal bir programla çıkan sol partiler cephesinin lideri ve Sosyalist partisi başkanı Dr. Sal vador Allende Gossens oyların yüzde 36'sını toplamıştır. Oyların geri kalan kısmı Sağcı-Muhafazakâr partinin adayı Jorge Allessandri (yüzde 35) ve Hıristiyan Demokrat Partinin adayı Redomiri Tomic (yüzde 28) tarafından bölüşülmüştür.

PARLAMENTONUN YETKİSİ

Şili'nin seçim sistemine göre, Başkan seçilebilmek için genel oyun yüzde 50'sini almak gerekmektedir. Dr. Allende ise oyların yüzde 36'sını toplayabilmiştir. Bu durumda, Anayasaya göre Parlamento en fazla oy alan iki aday arasından birisini başkan seçmek yetkisiyle donatılmıştır. Bu önemli seçim, 23. Ekim. 1970 tarihinde yapılmış ve parlamento üyeleri de, halk kitlelerinin çoğunlukla oylarını verdikleri Dr. Allende'yi başkan seçmişlerdir. Böylece, ilk kez az gelişmiş bir ülkede kendi sini Marksist-Sosyalist olarak tanıtan bir devlet adamı, halkın oylarıyla iktidara gelmiştir.

ŞİLİ'NİN SİYASAL SİSTEMİ

Şili, demokrasi ile yönetilmektedir. 1925 yılında kabul edilen bugünkü Anayasa'ya göre, ülkede Senato ve Temsilciler Meclisinden kurulu iki Meclisli bir yasama sistemi öngörülmüştür.

Senato, genel oyla 8 yıl için seçilen 50 üyeden oluşmakta ve Senatörlerin yarısı her dört yılda bir yenilenmektedir. Temsilciler Meclisi 150 üyeden kurulmuş olup, dört yılda bir yapılan seçimlerle yenilenmektedir.

Yürütme organı yönünden Şili, Başkanlık hükûmeti ya da (Presidential sistemle) yönetilmektedir. Devlet ve Hükûmet Başkanı olan Cumhurbaşkanı her altı yılda bir genel oyla seçilmektedir. Başkan, tamamen kendisine bağlı bir kabi ne kurarak yürütme organını ve yönetimi elinde tutmaktadır.

ORDU-POLİTİKA İLİŞKİLERİ

Şili, Güney Amerika devletleri ve bütün gelişmekte olan ülkeler arasında demokratik kuralların işleyip, geliştiği nadir ülkelerden birisidir. Şili, son 150 yıldır siyasal partilere dayalı demokratik bir düzenle yönetilmektedir. Bu süre içerisinde ordu sadece iki defa (1924 ve 1932) yıllarında) kısa aralıklarla politik hayata müdahale etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak Güney Amerika ülkelerinde sık-sık rastlanan ve birbirini kovalıyan askeri müdahale ve darbelerin Güney Amerika da'ki tek ülke, Şili için geçerli olmadığını ve ordunun son yarım asırdır politik sürece müdahale etmediğini siyasal bilimciler ve siyasal tarihçiler belirtmektedirler

SİYASAL PARTİLER YELPAZESİ

Siyasal Partiler yönünden Şili, siyasal bilimciler ve gözlemciler için ilginç bir labaratuvar olanaklarına sahiptir. Şili siyasal partilerin doktrin bakımından ve özellikle sağ, orta ve sol partiler olarak siyasal yelpazede yerlerini kesin olarak aldıkları pek az sayıdaki az gelişmiş ülkelerden birisidir.

Sağdaki iki geleneksel parti «Muhafazakar» ve «Liberal» partilerdir. Bu iki parti zaman zaman iktidara geçerek en az yarım asır ülkeyi yönetmiş ve 1967 yılında güçbirliği yaparak «Milliyetçi» parti adını almıştır. Bu parti genel olarak büyük toprak ve büyük iş adamlarının temsilciliğini yapmaktadır. Bir zamanlar devamlı olarak iktidarı elinde tutan bu partiler, demokratik gelişim ve halk kitlelerinin bilinçlenmesi sonucu, genel oyun ancak yüzde 25'ini toplayabilmektedirler.

Son elli yıldır gelişip kuvvetlenen «Hıristiyan Demokrat Partisi» **(Partido De-**

mocra'tico Cristiano) LPDC Şili'nin en kuvvetli siyasî partisi olup, sosyal ve ekonomik konularda ortayol politikası izlemektedir. Hıristiyan Demokratlar, 1964 yılında oyların yüzde 56'sını topl-yarak Baş kanlık seçimini kazanmışlar fakat 1970 yılında iktidarı kaybetmişlerdir. Bu parti halen parlementoda çoğunluğu elinde tutmaktadır.

Solun değişik taktik ve görüşlerine sahip olan Sosyalist, Marksist, ve demokratik sol partiler (Frente de Accio'n Popu lar) FRAP «Halkçı Hareket Cephesi» ya da «Halk Birliği Koalisyonu» adı altında birleşik olarak çalışmaktadırlar. Sendikacı, işçi grupları, fakir halk kitleleri, üniversite öğrencileri ve aydınların ufak bir bölümü tarafından testeklenen bu koalisyonda, sadece Şili'de değil Güney Amerika'da da kuruluş itibariyle en eski komünist partisi ve 1968 yılında tekrar birleşen değişik görüşteki sosyalistlerin kurdukları «Halkçı Sosyalist Birliği» partileri önemli yer tutmaktadır. 1970 Eylülündeki başkanlık seçiminde, halk kitlelerinin Cumhurbaşkanlığı için oylarını verdikleri Dr. Allende, bütün bu sol partilerin meydana getirdikleri Halkçı Birlik Koalisyonunun adayı idi.

DR. ALLENDE KİMDİR?

Şili'deki Sosyalist Partisinin kurulması çabasına daha Tıp Fakültesinde bir öğrenci iken katılan Dr. Salvador Allende 65 yaşında bir devlet adamı olup, bilgi, cesaret uzak görüş, tutarlılık ve geniş kültürü ile halk kitlelerine kendisini sevdirmiştir. Dr. Allende daha üniversite öğrencisi iken enerjik olarak politikaya girmiş, bu sebeplerle iki defa hapse atılmış ve hayatı boyunca politik mücadele ve süreç içersinde pişmiştir.

Politikaya 1932 yılında henüz 24 yaşındayken başlayan ve 1937 yılında 29 yaşındayken milletvekili seçilen Dr. Allende 1939 yılında üç yıl süre ile Sağlık Bakanlığı yapmış, 1945 den 1970 yılına kadar senatör olarak görevine devam etmiştir. Dr. Allende, 1970 den önceki 18 yıl içersinde yapılan üç Başkanlık seçimine sosyalist cephenin adayı olarak katılmıştır. Bu seçimlerde derece, derece oy oranını temsil ettiği sol cephe yararına arttırmış, 1952 yılında sadece yüzde 6 oy alırken, 1964 de oyunu yüzde 39'a çıkarabilmiştir. 1968 yılında çeşitli görüş ve stratejilere sahip bütün sol partileri yeni bir güçbirliği çatısı altında toplamayı başarabilmiş, ve 1970 genel seçimlerde Cumhurbaşkanı olmuştur,

ALLENDE'NİN 1970 SEÇİM PROGRAMI

Sol cephenin lideri Allende, 1970 Başkanlık seçimlerine açık ve seçik bir programla girmişti. Bu programda, Ana sanayiî devletleştireceğini ve demokratik kurallara saygılı olacağını açıklamış ve görüşlerini aşağıdaki beş ana noktada toplamıştı :

1. Bütün ağır sanayî devlet eline verilmelidir.
2. Bütün yabancı sermaye millîleştirilmelidir.
3. Bankalar ve Dış Ticaret devletleştirilmelidir.
4. Toprak reformuna hız verilmeli, bu konuda etken yürütücülüğü ve girişimciliği gerçekleştirmek için köylü kitlelerinin katılacağı tarım kooperatifleri kurulmalıdır.
5. Ülkenin millî çıkarları doğrultusunda, her bloktaki devletle ve özellikle Çin'le sıkı politik ve ticari ilişkiler kurulmalıdır. Barış ilkesine sadık kalınmalıdır.

MARKSİZMİ RED

Dr. Allende'nin açık ve seçik programına karşı, ikinci derecede oy toplayan «Muhafazakar Cephe» nin adayı Allessandri ise, seçimlere «Marksizme giden yolları red edelim» sloganı ile girmiş, özel sektörün her işi yapmasındaki fazileti övmüş ve yabancı sermayenin faydalarını savunmuştur. Şili tecrübesinin ilginç yanı, öteki az gelişmiş ülkelerdekinin aksine, halk kitlelerinin tutucu fikirleri benimsememesi, ve seçimini rasyonel, radikal ve sol bir program doğrultusunda yapmasıdır.

SOSYO-EKONOMİK PROBLEMLER

Şüphesiz, Şili'de 1970 öncesinde yer

alan sosyo-ekonomik ve politik gelişmeler sosyalist lider Allende'nin başkanlık seçimlerini kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Gerçekten, özellikle toprak konusu 1970 öncesi yıllarda sosyo-ekonomik bir sorun olarak Şili'de çok önemli bir görünüm çizmekteydi. Uygulanmasına başlanan toprak dağıtımı çok yavaş gidiyor, ilerici bir reformun zorunluluğu kendisini kuvvetle hissettiriyordu. Köylerde, büyük araziler köylüler tarafından isteniyor, topraksızlığın sonucu köyden şehire göç yoğunlaşıyor, büyük şehir kenarlarında gecekondu yapımlarıyla beraber sosyal problemler çığ gibi büyüyor, ekonomik baskılar dar gelirli büyük kitleyi korkunç bir kıskaç içersinde sıkıştırıyordu.

Bu önemli sosyal ve ekonomik sorunlara el atamıyan, çözüm çareleri bulamıyan orta yolcu iktidar partisi giderek tabanını kaybediyordu. İşte, bu bunalımlar içersinde 1970 seçimlerinde, Dr. Allende enerjik bir programla halk kitlelerinin önüne çıkıyordu. Sosyal ve ekonomik sorunlar altında bunalan ve tutucu partinin dirayetsiz yönetiminden bıkan seçmenler, yeni ve daha adil bir düzen kurmayı öneren, sol cephenin enerjik liderine doğur meylediyordu.

SEÇİMLERDEN SONRAKİ YÜKSEK TANSİYON

Şili'deki siyasi tansiyon 1970 Ekiminin son haftasında son katına varmıştı. 23 Ekim'de Anayasa'ya göre parlamento başkanlık için tercihini yapacaktı. Kitlelerden Oy çoğunluğu almış olan Dr. Allende'nin iktidara gelmesine mani olabilmek için çeşitli iç ve dış baskılar siyasi havayı daha da gerginleştiriyordu. Bazı batılı kaynaklar da hemen hergün iktidara el konulacağından söz ediliyordu. (Örnek. Ekim - 1970 New York Times).

Parlamentonun Cumhurbaşkanlığı için tercihini yapacağı günden 48 saat önce Şili ordusu Genel Kurmay Başkanı arabası ile görevine giderken hedefine ulaşan kurşunlarla ciddi şekilde yaralanmış ve kaldırıldığı hastahanede bir kaç gün sonra ölmüştür. Bu suikast siyasi tansiyonu bir kat daha artırmıştır.

Bütün bu olaylara ve yüksek derecedeki tansiyona rağmen, Şili'nin demokratik sürecine olumsuz bir etki yapılamamıştır. Şili'de demokratik usullere saygıyı gösteren başka bir olay da, Parlamentonun tercihinde görülebilir. Çünkü Dr. Allende'nin sosyalist koalisyonu, 200 kişilik parlementoda ancak 88 kişilik bir kuvvete sahipti. Parlamento da çoğunluğa sahip olan Hıristiyan Demokrat Partisi, demokratik usullere uymayı ve halkın tercihlerine boyun eğmeyi, partinin küçük çıkarlarına daha üstün tutarak, ikinci derecede oy almış olan muhafazakar-sağcı aday yerine oylarını sosyalist lidere vermiştir.

ALLENDE'NİN İCRAATI

3. Kasım. *1970* tarihinde göreve başlıyan Allende ve kabinesi geniş icraata girişmiş ve ilk kez aşağıdaki hususları gerçekleştirmiş.

1. **Şili için hayati derecede önemi olan ve yabancı şirketlerce işletilen bakır madenleri millileştirilmiştir.**
2. **Tedavülde dolaşan kömür madenlerinin hisse senetleri tamamen satın alınarak, madenler devletleştirilmiştir.**
3. **Toprak reformuna ciddi, tutarlı ve hızla devam edilmiştir.**
4. **Bütün milli bankalar devletleştirilmiş, yabancı menşeli ve sermayeli bankalar satın alınmıştır.**
5. **Seçim kampanyası sırasında Allende'nin vaad ettiği «her çocuğa her gün devlet tarafından süt verilmesi» programına girişilmiştir.**
6. **Batı bloku ile bağlar devam ettirilirken, komünist blokla ilişkiler yürütülmüştür.**
7. **Dr. Allende iktidar desteğini halktan aldığı için halk kitleleri ile kurulan diyalogun devamına çok önem vermiş, öte yandan parlamentoda üyesi bulunan partilerle de ilişkilerini devam ettirmiştir.**

Dr. Allende, programını gerçekleştirirken önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Birinci güçlük, Meclisteki kendisine karşı olan tutucu çoğunluk, ikinci güçlük ise uluslararası sermayenin ortak olduğu büyük şirketlerden geliyordu. Mart. 1973

Seçimlerine geçmeden önce, bu güçlüklere dokunmakta zorunluluk vardır.

MİLLİLEŞTİRMELER VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Şili dünyanın en büyük açık bakır madenine sahiptir. Dr. Allende ilk iş olarak bu zengin bakır madenlerine sahip olan «Kennecott Copper Corporation»un millîleştirilmesini ele almıştır. Allende'ye göre, zengin bakır yataklarının yabancı şirkete bırakılması Şili'nin millî çıkarları, ve Şili milliyetçiliği ile bağdaşamazdı.

Kabinenin açıklamasına göre, Amerikan Kennecott Şirketi Şili'de 30 milyon dolarlık bir yatırım yapmış, fakat bunun 133 misli, yani 4 milyar dolardan fazla bir meblağı kâr olarak transfer etmiştir.

Şili'de bakırın millîleştirilmesi, dünyada eşine ender rastlanır bir «Bakır Savaşının» başlamasına sebep olmuştur. Önce Şili'deki bakır madenlerinde sabotajlar başlamış, istihsal düşürülmüştür. Bu istihsal düşüşünde bakır madeninde çalışan mühendislerin önemli rol oynadıkları sonradan anlaşılmıştır. Millîleştirmeden sonra kurulan iktisadî devlet teşekkülü müdürü Kennecott Şirketinin arkasında bir sabotaj örgütü bırakarak ülkeyi terk ettiğini söylemiştir. Ünlü ve ciddi **The Times** gazetesi Kennecott Şirketi yetkililerinden birisinin Şili'yi terk ederken tesadüfen unuttuğu notlarını ve evraklarını ele geçirerek gizli belgeleri yayınlamıştır. (**The Times**'ın bu konudaki yazısının tercümesi için Bkz. **Yeni Ortam**, 11. Ocak. 1973.)

Kennecott Şirketi mücadelesini iç sabotajların ötesine de götürdü. Şili'nin ekonomik sorunları bakır fiyatlarının dünya piyasasında düşmesiyle önem kazanıyordu. Şili'deki bakırın millîleşmesinden sonraki dünya fiyatlarıyla - önceki fiyatlar arasında yüzde 40 lık bir düşme oranı olması Şili ekonomisi için pek önemli bir darbe etkisi yapıyordu.

Bunlarla da kalınmamış, geçen ekim ayında «Kennecott» Şirketinin girişimi ile bir Fransız mahkemesinin Şili tarafından Fransa'ya satılan bakırın bloke edilmesine karar vermesi uluslararası yeni hukuki durumlar ortaya çıkarmıştır.Bu çeşitli mücadele taktikleri, uluslararası sermayenin kuvvet ve kudretini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu devre içersinde, dış ekonomik baskıların başka yönlerden de geliştiği görülüyordu. Ülkenin aldığı dış krediler 270 milyon dolardan 32 milyona dolara düşmüştür.

Amerikan kaynaklı büyük korporasyonlar, diğer bütün Güney Amerika ülkelerinde olduğu gibi Şili'de de sadece Bakır madenlerini değil, diğer önemli sektörlerde de faaliyet göstermektedir. Örneğin, Şili'nin telefon-telgraf işletmelerinde ITT (International Telephone Telgraph)'ın geniş yatırımları vardır. Ayrıca aynı şirket başkent Santiago'da iki otele sahiptir. Şili'de iştirak ve işletmeleri olan öteki ünlü Amerikan korporasyonları sıra ile Dow Chemical, Ford Motor, General-Tire, General-Motor, Bethlem Steel, American-Rockwell'dir. Bu şirketler sıra ile millîleştirilmişlerdir.

TOPRAK REFORMU VE KOOPERATİFLEŞME

Millîleştirme ve Devletleştirme girişimlerinin yanısıra Dr. Allende tutarlı bir toprak reformuna başlamıştır. 80 dönümden büyük 3400 çiftlik satın alınarak topraksız köylüye dağıtılmıştır. Toprak reformu yanında, bu reformun tamamlayıcı unsuru tarıma dönük kooperatifçiliğe önem verilmiş, kooperatif örgütlenmesi hızlandırılmış ve kredi olanakları yaratılmıştır. İşin ilginç yanı, Toprak reformu konusunda Dr. Allende en çok aşırı sol güçlerle çatışmıştır ki, bu noktaya ileride değinilecektir.

İÇTE DURUM-GREVLER BUNALIM

Allende'nin programını gerçekleştirmek amacıyla girişimlerine karşı dışarıdan gelen tepkileri kısaca özetledik. Program gerçekleşip, halk kitlelerinden destek gördükçe, Allende gittikçe artan baskılarla da karşı karşıya kaldı.

Önemli bir bunalım 1972'nin Ekim ayında patlak veren «Kamyoncular Grevidir.» Taşıt İşçileri Federasyonunun muhalefetteki Hıristiyan Demokrat Partinin kontrolunda olması, dünya basınında bunalımın önemli nedenlerinden birisi olarak gösterilmiştir. Grevin yüzeydeki sebebi Allende'nin Güney Bölgesinde İktisadî Devlet Teşekkülü niteliğinde bir taşıt Şirketi kurmasıdır. Kamyoncular kendileriyle reka-

bet edecek böyle bir devlet kuruluşuna başkaldırdılar ve greve gittiler. Ekonomik hayat felce uğramış, yiyecek ve yakıt kıtlığı baş göstermişti.

Bunun üzerine, devlet çalışmıyan 350 Kamyona el koyuyor, Taşıt Federasyonu Genel Sekreteri Leon Vitarin tutuklanıyordu. Hemen arkasından grevler ve protesto gösterileri çeşitli iş kollarına ve bütün ülkeye yayıldı. Kamyoncuların grevi basit bir anlaşmazlıktan çok daha öteye giderek genel bir bunalım halini aldı. Esnaf ve tüccar, sosyal hayatta belkide ilk defa görülen «patron grevine» başladılar. Dükkânlarını kapadılar, doktorların, mühendislerin ve banka memurlarının bir kısmı da bu protestoya, ya da eyleme katıldılar, «sempati» ya da «dayanışma» grevleri yaptılar.

Bu bunalım sırasında sağcı örgüt «Vatan ve Hürriyet» komandoları vasıtasıyla büyük faaliyet gösteriyordu.

Bir gösteri sırasında, harekete katılan bir kısım halk bir askeri okulun önünde toplanıp «Ne zaman harekete geçeceksiniz» diye bağırdı. Tutucu örgütlerin ve partilerin istediği de buydu. Ordu harekete geçsin, Sosyalist koalisyonun başkanı Allende'yi alaşağı etsin. Sağcı «Milliyetçi Parti» özellikle gösterileri körüklüyordu. Amerikan dergisi «Time» ın Ekim - 1972 sayılarında yazdığına göre, bu parti adam başına bir dolar ödeyerek «protestocu» kiralıyordu.

Bütün bu kargaşalıklara rağmen, Şili demokratik geleneğini sürdürmeğe devam etti. Ancak, Dr. Allende İçişleri bakanlığına ordunun itibar ettiği riayetli bir komutanı getirdi ve bunalımın üstesinden geldi.

ALTTA YATAN NEDENLER

Uluslararası alanda, Kennecott ve diğer büyük korporasyonların girişimleri 1972'in Sonbaharında, özellikle Ekim ayında yoğunlaşmıştır. Fransız mahkemesinde ekonomik bloke kararı da Ekim ayında alınmıştı.

Ülke içersindeki krizler de Ekim ayında maksimum noktasına ulaşıyor, kamyoncular grevi ile başlıyan protesto ve eylemler, bu ay içersinde sokak gösterilerine dönüşüyordu.

1972 Sonbaharında bir-biri ardından patlak veren, Uluslararası düzeyden, ülke düzeyine kadar yayılan bir seri bunalımın aslında 1973'ün Mart başında yapılacak olan Milletvekili genel seçimleriyle yakın ilişkileri açıktır.

Allende'ye karşı olan iç ve dış mihraklar aslında genel seçimler için bir hazırlık içersindeydiler. Karışıklıklar sonunda ordu yönetime el koyarsa istekleri, yani Allende ve programının uygulamadan uzaklaştırılması pratik bir biçimde gerçekleşecekti. Böyle bir müdahale olmasa bile, bu bunalımlar halk kitlelerini etkileyecek ve oyların Allende lehine kullanılmamasının psikolojik olanakları sağlanacaktı. Ancak, Mart başında yapılan seçimler bu hesapların yanlışlığını ortaya koymuştur. Seçim sonuçlarının analizine geçmeden önce Allende'nin diğer önemli bir baş ağrısından söz etmeliyiz.

AŞIRI SOLUN TUTUMU

Dr. Allende'nin ihtilalci aşırı sol (MIR) örgütü ile de bu devrede başı dertte idi. Bu örgüt toprak reformundaki millîleştirmenin niteliğine itiraz ediyor ve 40 dönüme kadar olan tüm topraklarla, küçük işletmelerin de reform kapsamına alınmasını istiyordu. Bu istekler orta sınıf çiftçileri ürkütmüş, onların çalışma heveslerini kırmış, tarımsal üretimin de düşmesine sebep olmuştu. MİR (Solcu Devrimci Hareket) örgütü yöneticileri çoğunlukla gençlerdir ve bunlar, gerçek sosyalizme şiddet hareketleri yoluyla ulaşılabileceğini iddia etmekte, Allende'ye inanmamaktadırlar. MİR, bütün sanayi ve tarım sektörünün devlet kontroluna alınmasını istemekte, özel mülkiyetin tamamen kaldırılmasını savunmaktadır. Allende başlangıçta MİR'i kontrol altına alabileceğini düşünmüş, fakat bunu tam manasıyla başaramamıştır. Ancak, MİR'in istekleri de gerçekleştirilmemektedir.

Allende'nin başka bir sıkıntısı, ülkede ciddiyetini her an hissettiren bir enflasyonla karşı-karşıya olmasıdır.

SEÇİME GİDEN YOL VE ALLENDE'NİN DIŞ GEZİLERİ

Bu durum Dr. Allende seçimlere, terazinin bir kefesinde halka dönük, millî

çıkarları öneren, kendine özgü bir sosyalist politikanın yarattığı avantajlar, öteki kafesinde de yukarıda kaba fırça darbeleriyle çizilmeğe çalışılan sosyo-ekonomik bunalımlarla giriyordu.

Seçim kampanyasını açmadan önce, Dr. Allende dış ülkelerde bir geziye çıktı. Bu gezide yakın komşuları Peru ve Meksika'yı ziyaret etti. New York'a, Cezayir'e ve oradan Moskova'ya gitti, dönüşte Küba'ya uğradı.

Bu gezinin en ilginç yanı, Allende'nin New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı uzun konuşmadır. Allende bu konuşmasında bazı Amerikan şirketlerine çatmış, «Kennecott» bakır kumpanyasının elindeki tüm imkânlarıyla Şili'yi soymaya çalıştığını ileriye sürerek şöyle demiştir:

«Bu şirket, Şili'deki varlığının geçen yıl devletleştirilmesinden sonra Yüksek Mahkemeye giderek dava açmış, ancak istekleri red edildiği vakit, bu kez Avrupa mahkemelerinde dava açarak, Şili'den ihraç edilen bakırın Avrupadaki alıcılarına teslimini önlemeğe çalışmıştır.

...Bu şirket bugüne kadar 4 milyar dolardan fazla bir meblağı transfer etmiştir. Bu 4 milyar dolar, Şili'nin ekonomisini baştanbaşa değiştirebileceği gibi, ülkemdeki bütün çocukların protein ihtiyacını da rahatlıkla karşılayabilirdi.»

Yoksul ülkelerin liderliğini yüklenen ve konuşmasının sonunda az gelişmiş ülkelerin temsilcileri tarafından «Viva Allende-Yaşa Allende» avazlarıyla alkışlanan konuşmasında Dr. Allende, tüm yoksul ülkeleri kendi topraklarında Amerikan Şirketlerine karşı uyanık olmağa çağırmıştır.

Dev şirketlerle egemen ülkeler arasında yer tutan çetin bir savaşa tanık olduğunu söyleyen Allende, Amerika'nın eski Cumhurbaşkanlarından Thomas Jefferson'un bir sözünü hatırlatarak «Tacirler ülke çıkarlarını değil, sadece kendi ceplerini doldurmağa bakarlar» demiştir.

Allende, sadece ülkesinin tabiî kaynaklarının sömürülmesiyle kalınmadığını iç işlerine de karışarak orada ayaklanmalar düzenlediklerini de belirtmiştir. Allende özellikle (ITT) Şirketinin 1970 yılında, kendisinin and içerek göreve başlamasına engel olmaya çalıştığını, bu amaç için tedhişçilerle işbirliği yaparak Genelkurmay Başkanı General Rene Schneider'in öldürülmesinde rol oynadığını ileri sürmüştür.

Şirketler bu konuşmaya cevap vermişlerse de, özellikle Beynelminel Telefon-Telgraf Şirketi (ITT)'nin girişimleri Amerikan basınında vesikalarıyla yayınlanmıştır. (Ünlü New York Times gazetesinin vesikalarla ilgili yayınları özellikle dikkat çekicidir. Aslında bu konu, Amerikan seçimlerinden öncede iç politika çekişmelerine karışmıştır. Muhalefette bulunan Demokrat Parti ve Senato Dış Münasebetler Komisyonu Başkanı Senatör Fulbright ele geçirdikleri orijinal vesikalara dayanarak bu konuda halk oyuna açıklamalarda bulunmuşlardır. ITT Şirketinin Nixon yönetimini Şili'de bir darbe için zorlaması konusu böylece 1972 Sonbaharında yapılan Amerikan Başkanlık seçimlerinden önce, bir Meclis araştırmasına sebep olmuş ve çeşitli vesikalar tutanaklara geçmiştir).

Bu gezinin diğer bir ilginç yanı, Dr. Allende'nin Sovyetler Birliği'nde umulduğu kadar gösterişli karşılanmamasıdır. Sovyet Rusya, bir yandan Amerika'nın Çin'e yaklaşmasından ürkmekte, öte yandan giderek Amerika ile giriştiği ticari ilişkileri zedelememek, Allende'ye fazla değer verip Amerika'yı gücendirmemek istemiştir.

Bazı yabancı siyasi gözlemcilere göre, bu mesafeli ilişkinin değerininde ideolojik sebepler de yatmaktadır. Sosyalizmin devrimle kurulacağı klasik görüşüne saplanan Sovyet liderlerinin, Dr. Allende'nin demokratik yoluna inanmadıkları ve iltifat etmedikleri öne sürülmektedir. Dr. Allende Moskova'dan ancak 50 milyon dolarlık bir yardım alabilmiştir.

4. MART SEÇİMLERİ VE SONUÇLARI

Dr. Allende ve koalisyonu Millet Meclisi seçimlerine yukarıda vermeğe çalıştığımız bulanımlı bir devrede giriyordu.

Tutucu partiler «Demokratik Konfederasyon» adı altında birleşerek seçimlere girdiler. Şili'nin iç ve dış muhalefeti oyla-

rın yüzde 60'dan fazlasını toplayıp, zaten kontrol ettikleri Meclislerde üçte iki çoğunluğu sağlıyarak Anayasadaki bir kurala dayanarak Allende'yi düşürmeyi tasarlıyordu.

Dünya kamu oyu, Şili'de yertutan olaylar, şiddetli enflasyon baskısı ve hergün bu ülkeden gelen ve karamsar tablolar çizen haberler karşısında Allende'ye şans tanımıyordu. İç ve dış gözlemciler ise, sağcı cephenin oyların üçte ikisini toplayabileceğine muhakkak gözüyle bakıyor, Allende deneyinin sona ereceğini söylüyordu.

4. Mart Pazar günü yapılan genel seçimler aslında her iki taraf için de sürpriz niteliği taşımaktadır. Sol iktidar cephesi oyların % 43'ünü, koalisyona dahil olmayan öteki sol partilerle birlikte oyların % 45'ini almıştır. Yüzde 66 lık bir oy toplayarak Allende'yi devirmeyi tasarlıyan bütün sağcı partiler ise, ancak % 54 oy alabilmişlerdir. Allende böylece seçimlerden zaferle çıkmıştır.

Dr. Allende son seçimleri «Sandıktan çıkan Devrim» olarak nitelemektedir. Meclislerde tutucu kanadın gerilenesine rağmen hâlâ çoğunlukta olduğu ve kendisinin programını değiştirmesinin istenebileceği öne sürülünce, Dr. Allende, tutucu cephenin lideri eski Cumhurbaşkanı Frei-'nin bir sözünü hatırlatmıştır: «Bir milyon oy almak için bile programımı değiştirmem,» Allende, bu söze şunu ilâve ediyor. «Bir tek oy için bile programımı değiştirmem.»

SONUÇ VE GENEL DEGERLENDİRME

Şili'de bütün dünyanın izlediği, kendine özgü bir deney oluşuyor. Çoğulcu demokrasinin kuralları zedelenmeden, sosyalizme geçişi amaçlıyan bir program uygulanıyor. Ünlü **Le Monde** göre bu, «Özgürlük içindeki Sosyalizmdir» ve gerek Güney Amerika'da, gerekse Avrupa'da iktisadî güçlükler için çırpınan halk kitleleri için önemli bir deney niteliğini taşımaktadır.

Son seçimler Şili ve Allende için bir dönüm noktası olmuştur. Bu seçimler bir referandum niteliği taşıyordu: Dr. Allende'nin sosyalist yönetimine devam edip-etmemesi konusunda bir referandum...

Objektif bir değerlendirmeğe tabi tutarsak, sonuç oyların üçte ikisini alarak Allende'yi düşürmeyi tasarlıyan ve planlayan sağcı cephe için bir yenilgidir. Allende ve koalisyonu, 1970 seçimlerine göre, genel oyda sıçrama yapmıştır. Çünkü Allende 1970 seçimlerinde % 36 oranında oy toplamıştı, şimdi oy oranı % 43'e çıkmış ve Mecliste 6, Senatoda da 2 fazla sandalye kazanmıştır. Ancak, Allende seçimlerde kazanamayacağını bildiği halde, kendisine üçte iki çoğunluk verilirse Anayasayı sosyalist doğrultuda değiştireceğini söylemişti. Seçmen kitlesi de Allende'ye bu imkânı vermemiş, temelli değişikliklerden yana olmadığını göstermiştir.

Allende, 4. Mart. 1973 de, sosyalizmin serbest seçimle zafer kazanabileceğini ikinci kez tüm dünya'ya göstermiştir. Bu başarının sırrı nerededir? Bu başarının sırrı: bir yandan Şili'deki bütün güçlerin demokratik kurallara inancında, öte yandan da Allende'nin halkçı kişiliği, dürüst ve tutarlı liderliği, halk kitleleriyle diyalog kurması ve onların çıkarlarını öneren bir düzenin temellerini atmasında aranmalıdır. Eğer işsizler iş bulmağa başladılarsa, eğer tüm ülke halkının malı olan tabiî kaynaklar ülke halkının çıkarları doğrultusunda işletilmeğe başlandıysa, eğer her çocuk her gün süt içmek imkânına kavuştuysa, Dr. Allende giderek halk kitleleriyle bütünleşmeğe başlamış oluyordu...

İşte tutucu çevrelerin anlıyamadıkları noktalar bunlardı. Çeşitli sosyo-ekonomik bunalımlara, iç ve dışta birleşmiş bir muhalefet cephesine rağmen dürüst ve serbest seçimlerle yüzde 43 oranında oy toplayabilen Allende'nin halka birşeyler verdiği muhakkaktır.

Bu seçimler, ayni zamanda demokrasinin oyun kuralları içersinde kalınması ve bu kurallara saygı gösterilmesi hususunda iç ve dış mihraklara halkın verdiği ilginç bir ders olarak da siyasal bilimler yapıtına geçecektir.

Şurasıda unutulmamalıdır ki, bu seçimlerden zaferle çıkmakla Allende için bütün sıkıntılar ortadan kalkmıyacaktır. Kendisini bekleyen önemli problemler vardır. Büyük halk kitlelerinin henüz etkilerini duymadığı, fakat çığ gibi büyüyen enflasyon tehlikesiyle ciddi bir savaşa girmesi gerekecektir.

Çağdaş Toplum ve Tüketici

Cahit Kayra

Çağdaş dönemde, sosyo-ekonomik düzenin amacını 'Halkın mutluluğu' dışında arayamayız. Bunun dışında motifler düşünmek tarihi geriye itmek olur. Gayrı safi millî hasılanın artışı, dış ticaretin büyümesi ve benzeri oluşumlar, halkın tümü ile mutluluğunu sağlıyacak refah dağılımına yönelmedikçe bu matematikleri savunma olanağı yoktur. Çağdaş toplumlarda, halk oyu giderek bilinçlendikçe, ister kamu isterse kamu dışında odaktaki bir kadronun bu hesaplarla halkın karşısına çıkma gücü azalıp gitmektedir. İçinde yaşadığımız çağın özellikleri bu bakımdan halk ile ekonomiyi yönetenler arasındaki kuramsal ilişkinin nitelik değiştirmesini gerektiriyor. İçinde yaşadığımız çağın özellikleri karşısında «üretimi arttırarak halkın refahına hizmet etmek» doktrini artık yeterli olmamaktadır. Gelir ve refah kavramı hem nicelik hem de nitelik bakımından hızlı bir evrim içindedir ve önümüzdeki çok uzak olmayan tarihlerde toplumlar insan mutluluğunun bu açıdan çözüm yollarını bulacaklardır.

Bütün sosyo-ekonomik sorunların, gelişmiş, sanayileşmiş ülkelerle, gelişmekte olan Türkiye gibi ülkeler açısından farklı yönleri olduğu açık... Gelişmiş ülkelerde üretim hacmı ve çeşitleri ne kadar oluşmuş ise üretimin kurumsal yönü de o ölçüde yerleşik.. gelişmekte olan ülkelerde ise üretim yetersiz ve az çeşitli, fakat kurumsal yönden henüz oluşmamış, yerleşmemiş bir anlamda esnek bir örgütlenme var. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz. Kurumsal açıdan, henüz oluşmamış örgütlenmenin çağdaş ihtiyaçlara göre biçimlendirilmesinde gelişmekte olan ülkelerin daha çok avantajları olduğunu söyleyebiliriz. Bu avantaj, Türkiye gibi bir ülkede Sosyo-ekonomik örgütün çağın gereklerine göre şekillendirilmesinde yardımcı olabilecek nitelikte bir faktör...

Batı ekonomilerinde, kapitalist sistem içinde yaratılan, şekillendirilen ekonomik örgütün ağırlığı üretim sürecinde oluşturulmuştur. Bunu üretim ve dağıtım olarak da belirliyebiliriz. Bu oluşumun nedenini, toplumun üretici ve dağıtıcı kesitlerinin, kapitalist sistemin kuruluşu içinde, dar ve sınırlı kalmasında aramak gerekir. Bu davranış ise, (futurologiste)lerin gelecek bilimi ile uğraşanların görüşlerine göre, giderek, önümüzdeki kısa dönemde bütün batı ekonomisinin 40 - 50 büyük teşebbüsün yönetimine bırakılması ile sonuçlanacaktır. Çünki monopolcü, tröstçü kapitalizm tüketiciyi kendisinin yönetmesi kuralına dayanıyor. Bu haliyle adetâ toplumun, toplumsal varlığın amacı üreticiyi yaşatmak ve üreticiyi toplumun efendisi haline getirmek oluyor. Henüz bilinçlenmemiş, yeteri kadar deneyden geçmemiş ve görgü ve bilgi kalıpları dar bir tüketici topluluğu karşısında bu davranış tutarlı ve yararlı olabilir. Ancak her şeyde olduğu gibi, ortamın değişen koşullarına uymak zorunluğu olan çağdaş dünyadaki sosyo-ekonomik kuruluş içinde tüketicinin ağırlığını kabul etmek gereklidir. Bundan önceki dönemde üretici ve tüketici arasındaki çatışma daha kolaylıkla üreticinin lehine çözüm yoluna bağlanagelmiştir. Ancak tüketici belli bir bilgi, görgü ve bilinçlenme sınırını aşmaya başlayınca çatışma daha ciddi olur. Üretici ve aracının bu aşamada hem teknik hem de siyasî açılardan çeşitli çarelere başvurduğunu biliyoruz. Kendi içinde örgütlenmiş olan üretici ve dağıtıcıya karşı tüketici ne yapabilir? Sorunumuz kısaca budur.

* * *

Her şeyde olduğu bu konuda da, ge-

leceğin, insanları mutlu yapacak toplumu içinde tüketicilerin örgütlenmesini düşünmek gerekiyor. Bu örgütlenme bakımından batıda şimdiye kadar denenmiş olan yöntemlerden yararlı olanları vardır. Bunlar sürdürülebilir, geliştirilebilir. Asıl konu bunların dışında neler, ne gibi formüller bulunabileceğidir. Konunun genel planda tahliline dönük bir yazı içinde ayrıntılı formüller geliştirilmesi gereği yoktur. Buna karşılık daha çok, ilkeler, temel prensipler planında neler düşünülebileceği üzerinde durabiliriz. Böyle bir noktadan hareket etmek, bize göre yararlı olabilir.

Önce tüketicinin tasarruf gücünün geliştirilmesi gereklidir. Bunu tüketicinin gelirinin arttırılması değil, tasarrufun kendi hesabına değerlendirilmesi anlamında söylemek istiyoruz. Bu konuyu, ayrıca, bir başka kez ele alarak açıklamaya çalışacağız.

İkinci nokta tüketicinin üretim içindeki yerinin saptanmasına ilişkindir. Bütün tüketiciler, esas itibariyle madde ya da hizmet üretimi sürecinin içinde görev almaktadırlar. Ancak bu görev alış bunların kendi görüş ve düşüncelerine göre değil, üreticilerin çok büyük çoğunluğu itibariyle bir üretim ögesi olarak nicesel ve mekanik anlamda oluşmaktadır. Bu kuruluşta önemli değişiklikler yapmak, tüketici ve üretici vatandaşın tüketimi ve üretimi kendisinin isteklerine göre ve toplumun mutluluğuna yarayacak şekilde yönetebilmesini sağlayacak formüller bulmak gerekir. Bu gerek, hiç kuşkusuz işçilerin yönetime katılmaları ile olanaklıdır. Bu esas itibarıyle yeni bir konu değildir ve Türkiye açısından ayrıca ele alınıp geliştirilmesinde büyük yarar vardır. Bu bakımdan Kamu İktisadi teşebbüslerinde yapılacak denemelerin bu kuruluşlara sahip bulmak gibi önemli sonuçları da olabileceğine işaret etmekle yetineceğiz. Biz konunun bu yanına da şimdilik değinmeyeceğiz.

Üçüncü ve önemli nokta tüketicinin örgütlenmesi işidir. Tüketicinin örgütlenmesi konusuna, batıda kooperatifler ile yaklaşılmıştır. Kooperatifçiliğin geliştirilmesi, Türkiye için büyük yararlar sağlıyabilecektir. Gerçekte tüketim kooperatiflerinin, tüketicinin korunması bakımından önemi vardır ve bu tür örgütlenmenin daha çok nasıl geliştirilebileceği üzerinde duruldukça, sürgit etkili yöntemler bulunacağından kuşku etmemek gerek. Ancak tüketicinin örgütlenmesini daha geniş ve değişik kapsamlı bir planda düşünmek zorundayız. Tüketim kooperatifçiliği bu plan içinde yer alacaktır. Fakat tümü ile konu daha etkili bir şekilde çözüm yoluna bağlanabilmek için bunu destekleyecek başka formüller getirmek zorunluğu vardır.

Üretici ile tüketici arasında önemli ayrılık şurada belirmektedir. Üretici ve dağıtıcı kendi içinde, oluşumu izlemek bilgi toplamak, tahminler yapmak ve daha önemlisi piyasayı hazırlamak olanaklarına sahiptir. Modern teknoloji bu bakımdan üretici ve dağıtıcıya büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Tüketiciler için bu olanaklar yoktur. Bugünkü uygulamada bunlar olsa olsa tüketim kooperatifleri kurup, daha çok hârcıalem tüketim mallarını marjinal ölçüler içinde olmak üzere, biraz daha düşük fiyatlarla satın almaya ve böylece gelirlerini korumaya çalışmaktadırlar. Özellikle mal çeşitleri arttıkça küçük tüketicinin bundan yararlanması da, bir anlamda sadece psikolojik olmaktadır. Bugünkü sistem içinde tüketicinin çıkarı ile üreticinin çıkarı arasında kesin - matematik sel bir zıtlaşma vardır, ve bu zıtlaşmadan üretici ve dağıtıcı başarılı sonuç almaktadır. Tüketici bu zıtlaşmadan başarılı çıkabilmek için, üreticiye benzer şekilde üretim ve tüketim alanlarındaki oluşumu izlemek, bilgi toplamak, tahminler yapmak, ayrıntıları içinde üretim konularını teker teker görmek, saptamak ve üretimi kendi tüketim çıkarlarına göre yönetebilmek olanaklarına sahip bulunmalıdır, buna göre örgütlenmelidir. Bu konuda basit ve örnek niteliğinde önerilerde bulunabiliriz. Türkiye'de nasıl ticaret, sanayi, zıraat odaları, bunların birlikleri, bankalar birlikleri, tüccar birlikleri, çeşitli iş klüpleri varsa tüketicilerin de buna benzer örgütleri olabilir. Sanayi odaları kendi üyelerine nasıl bilgi yardımı yapıyor ya da gereksinilen konularda çeşitli makamlar önünde onları nasıl temsil ediyorsa tüketici örgütleri de benzeri görevler yapabilir, örneğin, Tür-

kiye Büyük Millet Meclisinde, komisyonlarda, tüketicilerin görüş ve düşüncelerini belirtebilir. Bu tür örgütler üretici kesimdeki oluşumu, fiyat ve mâliyet ilişkilerini saptayıp bu bilgileri üreticilere aktarabilir. İlk anda, bu alışılmamış bir şey olarak görünüyor? Fakat oldum olası, üreticiye tanınan bir olanaktan tüketicinin de yararlanmasını düşünememek anlamlı olmuyor. Türkiye'de sınaî üretim alanında, harcıâlem, ya da dayanıklı tüketim maddelerinin fiyatlarının bugünkü düzeyden yarıya kadar indirmek olanakları bulunduğunu düşünmek bir çok hallerde gereksiz abartmalar olarak kabul edilmelidir. Etkili bir tüketici örgütü bu bakımdan vatandaşın bilgi ve görgüsünü geliştirmekte büyük yararlar sağlıyabilir. Bu arada bugünkü mâliyetler içinde önemli yer tutan ve bir anlamda israf niteliğine bürünen reklam harcamalarının olumsuz etkileri de giderilebilir. Gerçekte başı boş, rastgele bir reklam kampanyasının aslında üretimi ve üretkenliği arttırma değil kaynak israfı şeklinde oluşup gittiğini görmekteyiz. Tüketici örgütlerinin bu bakımdan vatandaşlara yapabileceği ciddi yardımlar vardır, ve bu yardımların ekonominin tümü için yararlı olacağını söylemek doğrudur.

Tüketici birlikleri gerçekte ve etkili bir biçimde kurulabilir ve bunların topluluklar haline gelmesi, yani bunların federasyonlar halinde birleşmeleri sağlanabilirse etkililikleri ayrıca pekleştirilmiş olur. Tümü ile toplumun amacına, vatandaşın halkın refah ve mutluluğuna, kendi istekleri içinde ve kendi ölçülerine göre hizmet etmenin formülü böylece bulunabilecektir. Halkın entellektüel gücü arttıkça ve mutluluk formüllerinin geliştirilmesine kendisi de katıldıkça ekonominin yönetiminde üretici ve tüketici arasında daha tutarlı bir denge bulmak olanağı kendiliğinden ortaya çıkabilecektir.

Bu konuda üzerinde durulacak son nokta, bu örgütleşmenin nasıl sağlanacağıdır. Burada Kamuya ve kamu kapsamına giren kuruluşlara görev düşmektedir. Geleneksel sosyal güvenlik kavramının bu bakımdan ciddi bir şekilde gözden geçirilmesinde zorunluluk vardır. Sosyal güvenliğin çeşitli yönlerinden birisinin de tüketici ile üreticinin ilişkileri olması gereklidir. Çalışan vatandaşın gelirinin belli ölçüler içinde sağlanması geleceğinin güvence altına alınması bugünkü çağdaş düzenin gerekleri açısından yeterli sayılamaz. Sağlanan gelirin yaşanılan dönem içinde kullanılması özellikle bugünkü gibi enflasyon uygulamaları karşısında önem kazanmaktadır. Bu durum, kamunun, sosyal güvenliğinin bu yönü açısından tüketici vatandaşın yanında yer almasını, ona yardımcı olmasını gerektirmektedir. Bugün olduğu gibi, mâliyet ve fiyat ilişkilerini müfettişlerle kontrol etmek, etiket zorunluğu koymak gibi etkinliğini yitirmiş, ya da hiç bir zaman etkin olamamış metodlarla bu görev yerine getirilemez. Çağımızda üretici tüketiciyi denetlemektedir ve bu denetlemenin bütün araçlarına sahiptir. Oysaki aslında bu denetlemenin tüketici tarafından yapılması lâzımdır ve Kamunun bu konuda tüketici vatandaşın yanında yer alması gerekmektedir. Bu nedenledir ki tüketici birliklerinin ve bu birlikler topluluklarının federasyonlarının kanun yolu ile kurulması ilk koşul olarak akla geliyor. Bu konuda hazırlanacak mevzuatta bu birliklerin fonksiyonları, yetkileri, yönetim biçimleri ve bu konularla ilgili bütün ayrıntılar gerekli ölçüler içinde belirtilmelidir. Bu örgüt topluluklarına yalnız mahalli örgütler değil, sendikalar, birlikler, dernekler ve benzeri kuruluşların da katılmaları sağlanabilir ve bu katılma çeşitli yararları da birlikte getirebilir.

Uygar, ve akılcı bir toplumda, üreticiyi örgütlemek, üreticiye bütün hakları ve olanakları tanımak, üreticiyi teşvik etmek, üreticiyi toplumun efendisi haline getirmek, bu kudretli efendinin karşısında dağınık, çaresiz tüketiciye, tüketici küçük vatandaşa el uzatmamak geleceğin bunalımlarına yardımcı olmak demektir.

Küçültülen Tasarruflar

Özhan ULUATAM

Geçtiğimiz Şubat ayı ortalarında Resmî Gazetede Merkez Bankasının Bakanlar Kurulunca onaylanan bazı kararları yayınlandı. Genellikle, «teknik ayrıntı» kabul edilen pek çok iktisadî tedbir gibi, kamu oyunda fazlaca yankı uyandırmıyan bu kararlar gerçekte hem yıllardır uygulanagelen iktisat politikasının ilginç bir yönünün değerlendirilmesi hem de Üçüncü Beş Yıllık Planın başarı olanaklarının tartışılması açısından özel bir önem taşıyor.

KARARLARIN GETİRDİKLERİ

Kararlardan birisi bankalarca ödünç para vermede ve mevduat kabulünde uygulanacak faiz hadlerini yeniden düzenliyor; diğeri bankalarca açılan belli kredilerde kamu fonlarından faiz iadesi yapılmasıyla ilgili. Üçüncü kararda ise bankaların yaptıkları hizmetler karşılığı olarak faiz dışında çeşitli isimlerle müşterilerden aldıkları bedeller yeniden saptanıyor.

Her üç karar da aynı temel kaygılardan hareket ettiği ve hepsi de ulaşılmak istenen belli amaçların bir aracı olarak düşünüldüğünden üç kararı birlikte ele almak yerinde olur.

Kararlar gerek bankalarca açılan krediler dolayısıyla müşterilerden faiz ve diğer isimlerle alınan bedelleri, gerekse mevduat sahiplerine ödenen faizleri düşürmeye yönelmiş. Böylece bir yandan kredi maliyeti azaltılırken diğer yandan da bu maliyet azalışından banka sisteminin fazla etkilenmemesi sağlanmak isteniyor. Ayrıca, bazı alanlara açılan krediler maliyeti normal banka kredileri maliyetinin de altına düşürülmek istendiğinden bu düşüşü bankalara yük olmadan gerçekleştirmek için belli alanlara açılan kredilerin Merkez Bankasında açılan ve bütçe kaynaklarıyla beslenecek bir Fon aracılığıyla faiz farkı iadesinden yararlanması yoluna gidilmiş.

Faiz farkı iadelerinden yararlanan alanlar için kredi maliyetindeki indirim geçmiş yıllara kıyasla oldukça önemli. Gerçekten, Yıllık Programlarda teşviki öngürülen alanlar için orta vadeli krediler faiz farkı ödemelerinin % 6 yı bulduğu, orta vadeli krediler faizinin -bazı kredi çeşitleri bir yana- % 12 olduğu düşünülürse krediden yararlanan kişiler için faiz maliyetinin böylece % 6 ya düşürülüşü daha çok önem kazanıyor. Diğer alanlar ve kredi çeşitleri için indirim bu ölçüde yüksek olmamakla birlikte yine de anlamlıdır.

DÜŞÜRÜLEN FAİZLERİN YÜKÜ

Ancak, belirttiğimiz gibi, kredi maliyetindeki bu düşüşün yükü kısmen Merkez Bankasındaki Selektif Kredi Fonu aracılığıyla Hazineye, kısmen de mev-

duata verilen faizlerin indirilmesiyle mevduat sahiplerine aktarılmaktadır. Ayrıca, banka sisteminin değişikliklerden herhangi bir zarara uğramasını önlemek için şimdiye kadar bankaların % 1 faiz vermek zorunda bulundukları resmi mevduat faizi % 0.5 e indirilmekte, yine % 1 faiz ödenegelen ticari mevduat da tamamen faizsiz hale getirilmektedir. Özellikle ticari mevduatın, 51 milyar lirayı bulan toplam mevduatın % 20 civarında bir kısmını teşkil ettiği düşünülürse bu yolla banka sistemine sağlanan 100 milyon lira civarındaki kazancın kredi faizlerindeki düşüşün yaratacağı gelir kaybını geniş ölçüde karşılıyacağı anlaşılır. Buna ek olarak, az ilerde değinilecek vadesiz tasarruf mevduatı faizleri indirimi ve vadeli mevduatın yeniden sınıflanmasının banka sistemine sağlayacağı ek 300-400 milyon lira bahsedilen faiz düşüşü kaybının geri kalan kısmını karşılıyacağından banka sisteminin son kararlardan etkilenmemesi, kârlarından bir fedakarlığa katlanmaması güven altına alınmış olmaktadır.

Bu arada, Selektif Kredi Fonundan yapılacak ödemelerin geleceğiyle ilgili bir şüphenin belirtilmesi de yerinde olacak. Geçmiş yıllarda benzer mantık içinde fakat değişik şekilde çalışacak bir faiz iadesi mekanizması bütçeden gerekli kaynakların tahsis edilememesi nedeniyle işletilmeme durumunda kalmıştı. Son kararlarla iadeyi yapacak Selektif Kredi Fonuna 1973 Bütçesinde konan ödenek yalnız «bir» liradır. Eğer, Maliye Bakanlığı Bütçe Kanunu ile verilen yetkiye dayanarak bu Fona ödenek tahsisi yoluna gitmiyecek olursa öngörülen faiz iadesi mekanizmasının geleceği de geçmiş denemeden farklı olmıyacaktır.

GELENEKSEL KREDİ POLİTİKAMIZ

Son kararlar, gerçekte yıllardır izlenen bir kredi politikasının bilinen ana çizgilerini sürdürüyor. Uzun zaman Türkiye'de para-kredi alanında düzenleme yetkisine sahip kuruluşlar -önceleri Banka Kredilerini Tanzim Komitesi şimdi Merkez Bankası— örgütlenmiş piyasada hem mevduat hem de kredi faizlerini oldukça alçak tavanlar koyarak sınırlamak, bir çeşit ucuz para politikası uygulamak yolunu tutmuşlardır. Ancak, bu durumda ucuz faizle kredi talebi, kredi arzını çok aşacağı ve ayrıca bankaların kârları çok daralacağı için kredilerde faiz yanında «komisyon, ekspertiz ücreti, muhafaza ücreti vb.» isimleriyle gerçek birer masraf niteliği taşımıyan ve önemli ölçülere varan masrafların müşteriden alınması olanağı sağlanmıştır.

Fakat böyle bir uygulama ile dahi banka kredilerine karşı talep karşılanamadığından geçmiş yıllarda iş hayatındaki temel sorun kredi maliyetinden çok kredi bulmak olmuştur. «Örgütlenmemiş» denilen kredi piyasasında kredi fiatı hem çok daha yüksek hem de bu piyasada kredi bulma olanakları çok sınırlı olduğundan banka kredilerine karşı —özel dönemler dışında— duyulan bu aşırı talebi doğal karşılamak gerekir. Öyle ki, yakın geçmişte yalnızca bankaların belli kişilere kredi sağlamış olması vakıası çokluk o kişileri kısa sürede zengin etmenin yeterli koşulu olmuştur. Türkiye'de marjinal kâr oranlarının ne ölçüde yüksek olduğunu gösteren bu gerçek son zamanlarda sanayi kârlarının yüksek-alçak oluşu ile ilgili girişilen tartışmalara da bir ışık tutabilir.

KAYBEDENLER-KAZANANLAR

Kâr oranlarının yüksekliği yanında krediye karşı talebin bu ölçüde büyük oluşuna yol açan bir başka neden yıllardır içinde yaşamıya alıştığımız aşırı fiat yükselişleri olmuştur. Bu yükselişler kredilerin gerçek yükünü görünür maliyetin çok altına düşürmüş ve son iki yılda görüldüğü gibi % 20 yi bulan fiat artışları kredi gerçek maliyetini birçok müteşebbis için sıfıra yaklaştırmıştır. Diğer yandan, mevduat faizleri vadesiz mevduat için % 3 ve vadeli mevduat için % 7-9 gibi oranlar içersinde tutulma zorunluğunda bırakıldığından tasarruf sahipleri —özellikle vadesiz mevduat sa-

hipleri— kendilerine bir «negatif faiz» ödendiğini, dolayısıyla tasarruflarının yıllar içinde yavaş yavaş eridiğini görmüşlerdir. Daha açık deyişle, belli bir gerçek satın alma gücü bu yolla tasarruf sahiplerinden müteşebbislere ve banka sistemine aktarılmıştır.

Böyle bir aktarmanın önemini belirtmek için 1972 Haziranında 35 milyar lirayı bulan toplam tasarruf mevduatı içinde 21 milyarını vadesiz mevduatın teşkil ettiğini belirtmek yeterli olur. Üstelik bu vadesiz mevduat hesaplarının % 60 ının «bin» lirayı geçmiyen küçük tasarruf hesapları niteliğinde olduğu göz önüne alınınca bu kaynak aktarımının sosyal niteliği daha belirgin olarak ortaya çıkar.

ÇARESİZ TASARRUF SAHİPLERİ

Tasarruf sahipleri —ve hele küçük tasarruf sahipleri için— bu durumda tasarrufları saklamanın ya da yatırımlara yöneltmenin banka sistemi dışında bir alternatifi de yoktur. Küçük tasarrufları toplıyarak doğrudan yatırımlara yöneltecek köklü bir kurumsal düzenlemeye gidilmediği gibi geleneksel sermaye piyasasını yaratacak hukukî değişiklikler de bir türlü gerçekleştirilememiştir. Örgütlenmemiş kredi piyasasında tasarrufların değerlendirilmesi yolu ise bu çeşit küçük tasarruf sahiplerinin pek çoğu için ahlakî, dinî ve pratik engellerle kapalıdır. Bu durumda yapılabilecek tek seçim tasarrufları banka sistemine yatırmak ve gerçek değerlerin yavaş yavaş erimesine razı olmak ya da bu tasarrufları bir an önce dayanıklı tüketim mallarına ve gayrimenkule çevirmekten ibarettir.

Tasurrufları değerlendirme yollarını böylesine sınırlıyan ve küçük tasarruf sahiplerini müteşebbisler ve banka sistemi yararına istismar eden bu sistemin görünür tek gerekçesi böyle bir düzenlemenin üretim maliyetlerini düşürücü etki yapması olasılığında yatıyor. Serbest bırakılan ya da tavanları yükseltilen bir kredi piyasasında mevduat faizleriyle birlikte kredi faizlerinin de çok yükseleceği, dolayısıyla müteşebbisler için böyle bir maliyet kalemi artışının genel fiat seviyesinde de yükselme yaratacağı kaygısı iktisadî ve sosyal açıdan zor savunulabilecek bu politikanın sürdürülmesine vesile olmuştur.

MÜSRİF BANKA SİSTEMİ

Ancak, banka sisteminde alınan—verilen faiz farklarından bir dış rakabetle karşılaşmaksızın kolaylıkla toplanan 3 milyar lira civarındaki bir fon çeşitli sakıncaları da birlikte getirmiştir. Bir yandan bankaları her köşe başında bir şube açmaya, sabit masraflarını, personel giderlerini ölçüsüz yükseltmeye yönelen uygulamalar, diğer yandan banka sistemi dışında kaynak bulma olanakları sınırlı müteşebbisler arasındaki kredi bulma çekişmesinin yol açtığı kredi suistimalleri bu sakıncaların kamu oyuna kadar yansıyan görünümleridir. Bunun yanında, örneğin toplanan mevduatın yeterince değerlendirilememesi, bir başka deyişle gereksiz ölçüleri çok aşan atıl fonlar tutulması gibi kamu oyunun fazla dikkatini çekmiyen ama banka sisteminin etkinlikten uzak çalışmasının en az yukurdakiler kadar anlamlı göstergeleri de var.

Zaman zaman bu sakıncalar göze batar hale geldiğenden kredi piyasasına yönelik politikanın temelinde bir değişiklik yapılmadan banka sisteminin belli şekillerde yönlendirilmesi istenmiştir. Kredilerin kesimler arası dağılımının değiştirilmesi arzusu, orta-uzun vadeli kredilerín teşviki hep bu yöndeki çabaların belirtileri olmuştur. Bu arada, özellikle orta-uzun vadeli kredilere karşı izlenen politika ilginçtir.

ORTA-UZUN VADELİ KREDİLER

Geçtiğimiz yıllarda banka sistemi yönlendirilmiye çalışılırken orta ve uzun vadeli kredilerin kısa vadelilerle aynı, hatta daha düşük bir faize tabi tutulmasına çalışılmıştır. Yatırımlar için gerekli

kaynakları bollaştırmıya yönelik bu politikanın kredi sisteminin iktisadî mantığıyla düştüğü temel çelişme gerçekte bu konuda boşa giden umutların ve banka sisteminden sürekli şikayetlerin ana nedenlerinden birisidir.

Zira, normal olarak orta-uzun vadeli krediler kısa vadelilerden daha fazla risk unsuru taşıdığından her ekonomide daha büyük bir faiz yüküne maruzdur. Bu durumda banka sistemi kısa vadelilerle aynı ya da daha düşük faizle uzun vadeli kredi açmıya zorlandığında her olanaktan yararlanarak bu yükten kurtulmaya çalışacaktır. Türkiye'de olan da budur gerçekte.

Ticarî banka sisteminin uzun vadeli yatırımlara kaynak aktarması böyle güçlüklerle karşılaşınca bu aktarmayı sağlıyacak üç alternatif kalır elde: (a) Tasarrufların doğrudan yatırıma yöneltilmesi, (b) özel yatırım bankalarının kurulması, (c) örgütlenmiş bir sermaye piyasası.

Geçmiş yıllarda bu olanaklardan birincisinden çok sınırlı «köy kalkınma kooperatifleri» gibi denemeler dışında hiç yararlanılmamış, ikinci olarak ise Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası ve Sınaî Yatırım ve Kredi Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla kullanılmak istenmiş, ancak sürekli bir enflasyon içinde bu bankalara bayak ve devamlı fonlar bulma güçlüğü bu çeşit özel bankalar çalışmalarını da çok sınırlamıştır.

Diğer bir alternatif olan sermaye piyasasının örgütlenmesi ise yıllardır süren tartışmalara ve hazırlanan tasarılara rağmen bir türlü gerçekleştirilememiştir. Oysa özel kesimin finansman sorununa önemli bir çözüm teşkil eden sermaye piyasası aynı zamanda kapitalist bir iktisat düzeninin çalışışında temel taşlardan birisini teşkil eder. Bu piyasayı geliştirmeden kapitalist düzen içinde rekabete dayanan bir tasarruf dağılımını sağlamak çok güçtür. Senetler piyasası risk yüklenmenin ve bu risk karşılığında gelir elde etmenin kristalleştiği bir örgütlenme biçimidir.

Oysa, Türkiye'de geniş ölçüde bankalarımızın rekabet çekingenliğinden doğan tereddütler yıllardır bu piyasanın gelişmesini sağlıyacak bir örgütlenmeyi engellemiştir. İktisadî hayattaki gelişmeler bu kalıpları zorladığı ve banka kredileri elde etme güçlükleri çeşitli kuruluşları mevcut kanunî hükümler içersinde tahvil ve hisse senedi çıkarmaya yönelttiği zaman bile yapılan şey Merkez Bankasınca bu tahvillerin azami faiz hadlerinin tayininden ibaret kalmıştır. Bu kararda dahi tasarrufların banka sisteminden önemli ölçüde kaçacağı korkusunun izleri kolaylıkla görülebilir.

TOPLAM TASARRUFLAR NE OLUYOR?

Yalnız bankalara dayanan bu tek yönlü ve sınırlı tasarruf kullanımı yapısında israr, küçük tasarruf sahiplerini fakirleştirmek gibi ciddî bir sosyal sakınca yanında, muhtemelen, toplam tasarrufları azaltmak gibi başka iktisadî sakıncalar da yaratmaktadır. Tasarrufların saklanma şekilleri kadar miktarının da faiz değişikliklerinden belli ölçüde etkileneceği bilinen bir gerçek. Herne kadar, bu konuda faiz seviyesindeki belli bir artışın toplam tasarrufları nekadar artıracağı kesin olarak kolay söylenemezse de bir artış olacağı yanılmaya düşmeden ileri sürülebilir. Bu nedenle toplam tasarrufları artırmayı amaç alan bir politika faiz seviyesindeki değişme olanaklarını da dikkate almak zorundadır.

Türkiye'de 1970 yılı içinde vadeli mevduat ile vadesiz mevduat arasındaki farkın genişletilmesi toplam mevduatta vadeliler lehine belirgin bir kayma yaratmıştır. Tasarruf sahiplerinin faize karşı duyarlılıklarının —hiç değilse son yıllarda— büyüdüğünü işaret eden bu oluşum toplam tasarrufların da faiz değişmelerinden etkileneceğinin bir göstergesi olabilir.

Oysa son kararlar reel olarak esasen yıllardır negatif faiz alan vadesiz mevduata verilen faizleri % 3 ten % 2.5 e indirmek ve vadeli mevduat sürelerini yeniden vadeli mevduat sahipleri aley-

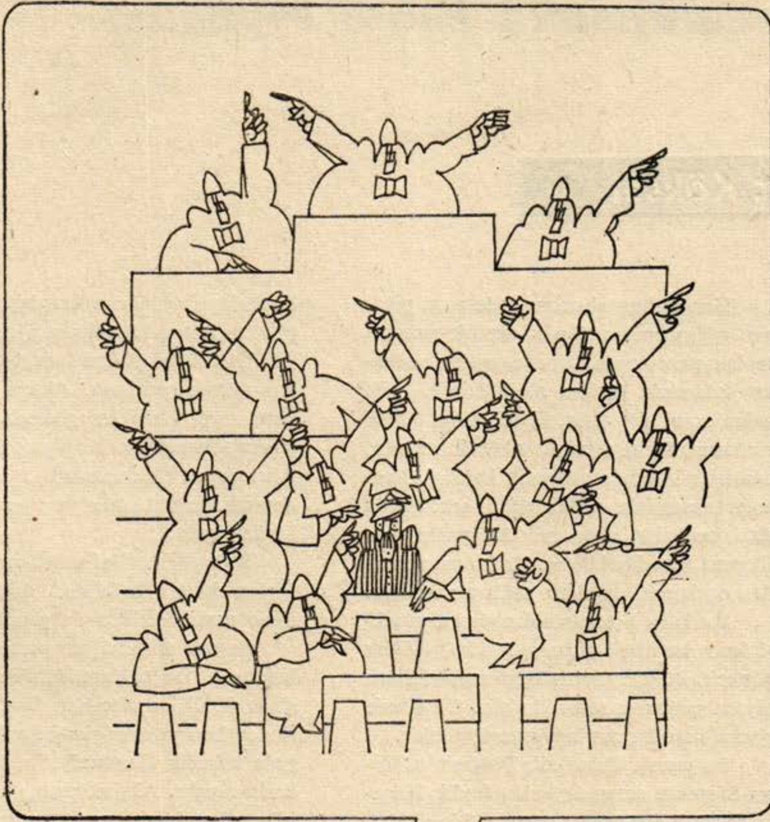
hine düzenliyerek banka sistemine daha da düşük maliyetle fon toplama olanağını vermektedir. Bu durumda, Üçüncü Beş Yıllık Planın yıllık % 8.5 oranındaki özel kesim tasarruf artışının da tehlikeye atıldığı düşünülebilir.

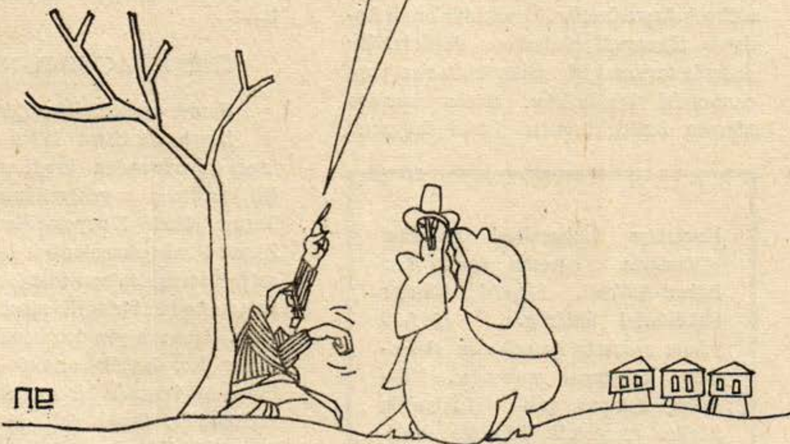
İŞ İŞTEN GEÇMEDEN

Önümüzdeki yıllarda uygulanacak tasarruf politikasının gözden geçirilmesi ve kurumlarda gerekli değişikliklerin yapılması zamanı geçmek üzeredir. Bu konuda daha fazla gecikmek ve geçmiş yıllardaki gibi, etkin olmayan bir banka sisteminin bütün özel kesim finansman sorununu halletmesini beklemek hem öngörülen tasarruf-yatırım hedeflerine ulaşılmasını önlemek hem de küçük tasarruf sahiplerini haksız, adaletsiz bir yükü çekme zorunluğuyla başbaşa bırakmak olur. Ekonominin rekabete açılmasından bahsederken bu rekabetten korunmaları için hiç de haklı, özel nedenler bulunmayan kesimlere Devletçe bir çeşit kâr garantisi sağlanması düşünülmemelidir.

Kanımızca yapılacak şey bir yandan, kredi faizleri kaçınılmaz nedenlerle sabit tutulmak isteniyorsa, mevduata verilecek faizleri serbest bırakmak, hiç değilse tavanları yükseltmek, diğer yandan da tasarruflar için alternetif kullanım olanaklarını yaratmaktır. Yanlışlığı yıllar boyunca ortaya çıkmış bugünkü tasarruf ve kredi politikasının, son kararlarda olduğu gibi ufak rötuşlarla başarılı kılınacağını ummak hayal kırıklığından başka birşey getirmiyecektir.

Nezih Danyal

Doğu Kara Deniz Fındık Bölgesinde Teşkilatlanmamış Kredi Piyasası

Bülent Köksal

Geri kalmış ekonomilerde para piyasası gelişmemiştir. Gerek deposit paranın toplam para arzına oranı ve gerekse bankalar sisteminin toplam alacaklarının millî gelire oranı düşüktür. Ekonominin büyük bir kısmı, Tarım sektörü ve küçük sanatlar, bankalar sisteminin dışında kalırlar. Bankalar sisteminin nüfuz ettiği sektörlerde dahi bankalar, ekonomik kalkınma politikasına ters düşebilirler. Kalkınma açısından optimum dağılımı sağlanamayabilir.

Bankalar sisteminin dışında kalan sektörlerde ise kredi piyasası farklı özellikler gösterir. Bu sektörlerde kredi mekanizması piyasa şartlarına terkedilmiştir. O nedenle piyasa koşullarının incelenmesi gerekir.

Bu yazıda Karadeniz Bölgesinin Terme-Sürmene arasında kalan fındık bölgesinde kredi piyasasının gösterdiği özellikler, yerinde yapılan saha çalışmalarına dayanılarak, anlatılacaktır.

Fındık ürünü önemli ihraç maddelerimizden biridir. Mahsulün tümü ihraç edilmek üzere üretilir. Üreticinin kendi fındığını tüketmesi sözkonusu değildir. Bu nedenle tarımsal işletmeler tamamen para ekonomisi içindedirler. Bütün bunlara rağmen fındık üreticisi kredi ihtiyacını bankalar sisteminden karşılayamaz. Kredi piyasasına teşkilâtlanmamış kredi egemendir. Üstelik bu piyasa tam rekabet koşulları altında çalışmaz. Aksak rekabet ve hatta tekel özellikleri gösterir. Daha ileri giderek denebilir ki bir piyasa dahi yoktur. Alıcı ve vericiler arasındaki ilişkiler çok dağınık, bağıntısızdır ve piyasa o derece bölünmüştür.

Bu özellikleri ile fındık tarımında karşılaşılan durum, belki de, diğer tarımsal ihraç maddeleri için de genelleştirilebilir.

Soruna tarihsel bir perspektif içinde bakarsak Doğu Karadeniz Fındık Bölgesinde (DKFB) tefeciliğin Osmanlılar devrinden beri yaygın olduğu anlaşılır. Böl-, gede tefecilik Cumhuriyet'in kuruluşu ile azalmamıştır. Aksine, arttığı bile söylenebilir. Borçlanmaların hızının kesildiği tarihler 1950 - 54 dönemidir. 1964 - 66 tarihlerinden bu yana ise borçlanmaların azalmakta olduğu ve yakın bir gelecekte bölgeden tefeciliğin kalkacağı anlaşılmaktadır.

Hacettepe Üniversitesi Ekonomi bölümünde öğretim üyesi olan Bülent Köksal, Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirmiştir. *1965-70* yılları arasında Amerika'da ekonometri doktorası yapmıştır. Köksal'ın doktora tezi «Türkiye'nin Makro Ekonomik Modeli» üzerinedir.

ÜRETİCİ AÇISINDAN

Fındık üreticilerinin % 90'ı borçludur.

Borçlu olanların 1/3'ü teşkilâtlanmış kredi piyasasından kredi alabilmişlerdir. Bu kredilerin kaynağı Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) dir. Ziraat Bankası'na olan borçların büyük kısmı DP devrinden beri süregelmekte ve banka tarafından bir türlü tahsil edilememektedir. Bankaya yeniden borçlanabilen üreticiler ise, küçük üretici denemeyecek, bir ayağı tarımda bir ayağı ticarette olan kimselerdir. Onlar dahi bankadan ortalama 1000 TL. civarında kredi alabilmektedirler. TKK'de türlü aksaklıklarla karşılaşmakta olup, genellikle küçük sayılama-

yacak üreticilere borç vermektedir. Kaldıki bölgede küçük üretici bile parmakla sayılacak kadar azdır. Mevcut tarım işletmelerinin % 86'sının toprak varlıkları 25 dönümün altındadır. Halbuki fındık tarımında optimum işletme büyüklüğünün 100 dönümün üstünde olduğu belirtilmektedir.

Üreticilerin yarısına yakın kısmı esnafa borçludurlar. Esnaf borçları şehirlerdeki küçük memur borçlarını andırmak tadır. Borçlanma mal şeklinde olmaktadır. Miktarları 2000 TL. civarındadır. Şehir esnafının, yürürlükteki piyasa faiz haddi olan % 30'luk bir külfeti borçlularına yüklediği anlaşılıyor. Ancak yakın çevre ve köylerde faiz alınması enderdir. Gerçi şehirlerden köylere ve sahilden yükseklere çıkıldıkça mal fiatları yükselmektedir. Fakat peşin ve veresiye alış-veriş arasında fiat farkı olduğu şüphelidir.

Esas tefecilik konusu olan, tüccar borçlanmalarıdır. Üreticinin beşte biri tüccara borçludur. Ortalama borç miktarı yüksektir. Bunun bir nedeni ödenemeyen borçların sürekli olarak artmasıdır. Aslında fiilen alınan para çoğunlukla birkaç bini geçmez. Tüccar borçlanmalarında, vade gözönüne alınmazsa, faiz hadleri %25 ile %75 arasında değişir. İyi bir örnekleme ağırlıklı ortalama faiz haddini verebilirdi. Ancak açıklanması uzun sürecek nedenlerle, ağırlıklı ortalama yerine en çok tekerrür eden değerlerin kullanılması burada uygun düşer. DKFB teşkilâtlanmamış kredi piyasasında en çok rastlanan faiz haddi % 30'dur. Bu had yüksek değildir. Çünkü ticari bankaların kısa vade kredileri dahi % 20'nin altına düşmemektedir. Normal olarak bir fındık tüccarına ticari kredi % 23.8'e malolmaktadır. Gerçi ihracat kredileri daha ucuzdur. Ancak onların da miktarları yetersizdir.

Genel olarak teşkilâtlanmamış kredi piyasasında ve özel olarak tüccar borçlanmalarında vadenin önemli olmadığını belirtmiştik. Çünkü fındık tarım ve ticaretinde ekonomik faaliyet sürekli değil kesiklidir. Sermaye belli mevsimlerde verimlidir, diğer mevsimlerde bir yüktür. Tarım sektörü Mayıs-Ağustos, Ticaret sektörü ise Ağustos-Kasım ayları içinde paraya ihtiyaç hisseder. O nedenle borç işlemi vade düşünülerek değil «BELLİ BİR TARİH» gözönüne alınarak yapılır. Örneğin tüccar için ölü mevsimlerde alınan bir paranın üreticide ne kadar kaldığı önemsizdir. Tüccarın ancak fındık tarımının yanında diğer faaliyetlerinde varsa ve sermayenin alternatif maliyeti her mevsimde yüksekse vadeyi gözönüne alır. Ancak bu tip tüccarın da borç vermediğini belirtmekte fayda vardır.

Üreticinin borçlanma nedeni tüketim ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Onun için bir sermaye transferi değil GELİR İSKONTOSU sözkonusudur.

Üretici yalnız gübre ihtiyacını karşılamak için kooperatif veya bankadan AYNİ olarak aldığı kredileri üretime sevkeder. Burada dahi fire verilmekdedir. Şayet üretici ayni olarak aldığı krediyi (gübreyi) nakite çevirip (satıp) eline geçen parayı tüketime ayırmaktadır. Gübre dışında tüm borçlanmalar geçim sıkıntısından doğmaktadır.

Üreticinin fındık tarımına yatırım yapmamasının çok önemli bir nedeni fındık işletmelerinin, küçük olmaları yüzünden, zararına çalışmalarıdır. Yani fındık tarımında sermaye ya gelir sağlamaz, ya da zarara uğrar. Bu nedenle üreticinin tarımsal yatırımlar için borçlanması ekonomik değildir. Tarıma yatırdığı her liranın faizini kendi emek gelirinden ödemesi gerekir.

Son yıllarda, özellikle ALMANYACILIK arttıktan sonra, köy içi borçlanmalarda fazlalaşmıştır. Bu borçlanmalar genel piyasa şartlarına uygun olarak % 30 faiz ve kısa vadelerle olmaktadır. Ancak komşuluk ilişkileri içinde faizsiz ve vadesiz borçlanmalarda yaygındır.

TÜCCAR AÇISINDAN

Teşkilâtlanmamış kredi piyasasında tüccarın rol alması nedendir? Bu piyasanın ortadan kalkmasında tüccarın çıkarı var mıdır? Bu sorulara cevap vermek için fındık ticaretinin yapısını incelemek gerekir.

Fındık ticareti spekülatif bir faaliyettir. Alivre alış-verişe dayanan fiat oyunları üzerine inşa edilmiştir. Fındık ihracatçısı ürün toplanmadan ve hatta rekolte hakkında herhangi bir tahmin yapılmadan ürünü belli bir fiattan satma sorumluluğunu yüklenir. O andan itibaren iç piyasalarda

fındık fiatlarının düşük saptanmasını sağlama çabası içindedir. Bu amaçla bir taraftan siyasi faaliyetlerini arttırırken diğer taraftan üreticiden alivre alışlar yapar ve bir şekilde üreticinin ürününü ucuza kapatmaya çalışır. İşte teşkilatlanmamış kredi mekanizması burada devreye girer.

Teşkilatlanmamış kredi piyasasının ilk ve en önemli fonksiyonu fındık piyasasını bir **AKSAK REKABET PİYASASI** haline getirmektir. Tüccarlar bu yolla köyleri ve kasabaları paylaşırlar. Kendi alış fiat ve miktarlarını garantiye alırlar. Aralarında bir «gentlelmen's agreement» (centilmen anlaşması) yapılır.

Üretici tüccara borcunu mal olarak öde mek zorundadır. Alacaklısı karşısında pazarlık gücü yoktur. Çünkü gelecek yılda borç almak durumunda kalacağı için tüccarı darıltmamak zorundadır. Dolayısıyla düşük fiat ve randıman oyunları karşısında sesini çıkaramaz.

Elimizdeki belgelere göre Osmanlı devrinden beri işleyen bu mekanizma artık bozulmaktadır. Tüccarın dahi teşkilatlanmamış kredi piyasasına sermaye bağlamakta fazla çıkarı kalmamıştır. Çünkü belirtildiği gibi tüccarın bu piyasaya sermaye yatırmasının nedeni faiz geliri değildir. Fındık fiatları sisteminde alt ve üst sınırlar arasındaki mesafeyi arttırmaktır.

Fındık piyasasında 1960'dan buyana bir TEKELLEŞME eğilimi vardır. Bütün piyasa sadece iki firmanın denetimi altına geçmektedir. Bu yüzden fındık ihracatçılarının sayıları hızla azalmaktadır. Tekelci firmaların piyasada iki türlü etkisi vardır. Önce iç piyasa fiatlarını yükseltmektedirler. Zaman zaman fiatların, kısa devreler içinde dahi olsa, dünya fiatlarının üstüne çıkmasına yol açmaktadırlar. Öte yandan alivre alış-verişe de rağbet etmemektedirler. Stok politikası ile iç ve dış piyasalarda fiatları etkilemeyi tercih etmektedirler. Bu iki nedenle fındık ticareti üretici seviyesinde bir spekülatif faaliyet olmaktan çıkmaktadır. Tekelci firmalar sermayelerini teşkilatlanmamış kredi piyasasına bağlamak istememektedirler. Çünkü gerçek piyasayı kontrol ettikleri için piyasayı kontrol amacıyla dolanbaçlı yollara başvurmaya ihtiyaçları yoktur

Değinilmesi gereken bir nokta da teşkilatlanmamış kredi piyasasının bankalar sistemi ile iç içe olmasıdır. Şöyleki, tüccar öz sermayesinden borç vermez. Teşkilatlanmamış kredi piyasasında kullandığı sermaye bankalar sisteminden aldığı ihracat kredisidir.

SONUÇ :

i) Tefeciliğin siyaset arenasında tartışılır duruma gelmesi biraz da tefeciliğin artık ekonomik fonksiyonunu yitiriyor olmasından ileri gelmektedir.

ii) Tefeciliğin ortadan kalkması, üreticinin kredi ihtiyacı karşılandığı için değil kredi arzı azaldığı için olacağa benzemektedir. Bu gelişme kredilerin sanayie ayrılması, sermaye fonlarının sanayi sektörüne aktarılması, yani mevcut sanayileşme politikası ile uygunluk halindedir.

iii) Bu piyasada kredi talebi, çok yönlü sosyo-ekonomik bir çözümü gerektirmektedir. Öncelikle üreticinin faiz külfetine katlanabilmesi gerekir. Yani tarım işletmelerinde sermaye gelirinin faiz haddinin üstünde olması gerekir.

iv) Bunun için kapsamı geniş bir TARIM ve TOPRAK reformu şarttır.

V) İşletmeleri optimum büyüklüğe kavuşturarak üretim faktörlerinin (toprak, işgücü ve sermayenin) verimini arttırmanın bir yolu şu anda içinde bulunduğumuz süreçtir. Yani fiat kredi ve tarım politikası ile işletmelerin kârlılık oranları iyice düşürülür. Bu şekilde toprak sermayesi ucuzlar. Bonuç olarak üreticilerin fakirleşmesi ve topraksız sayısının artması pahasına toprağın belirli ellerde toplanması sağlanır.

vi) İkinci yol kooperatifleşmedir. Ancak Mithat Paşa'dan beri şanssız bir tecrübe geçiren Türk kooperatifçiliğinin yeniden ele alındığı takdirde yozlaşmamasını sağlamak şarttır. Çünkü başarıya ulaştırılamayan, gelişmeyi geciktirici bir sonuç doğurmaktadır.

Özgür İnsan Halk Ozanı
Aşık Veyseli Saygı ile anar.

Uyan Bu Gafletten

Devri Cumhuriyet asırı yirmi
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş
Dünya ayaklanmış aya gidiyor
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Bırak sar'öküzü varsın yayılsın
Set çekme gözlere herkes ayılsın
Her köşeye bir fabrika koyulsun
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Yürüyen yolcuyu çekme geriye
Dikkat eyle karıncaya arıya
Gidiş böyle kavuşamam huriye
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Zarar gelmez sana kaçınma sazdan
Günahın korkusu çıkmıyor bizden
Vazgeç demiyorum sana namazdan
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Destekle fakırı okut yetimi
Bu hayırlar dinimizce kötü mü
İdrâk eyle hidrojeni atomu
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Dökülen yağmurun kilogramı
Ölçmüş biçmiş metre midir kare mi
Çok yatarsan azdırırsın yaramı
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Göklere fırlıyor bu kadar füze
Bu işler bir ibret değil mi bize
İstiyor aydaki sırları çöze
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Diyorlar ki dünya evvel su imiş
Oku anla dünya nedir ne imiş
Yükselenler bilgi ile büyümüş
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Allahın varlığı mevcut insanda
İlim akıl fikir sermaye sende
Çalıştır gemiyi otur dümende
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Hiç bir şey bilmezsen dik biraz kavak
Boş gezene derler serseri salak
Yumma gözlerini dünyaya bir bak
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Veysel ne durursun herkes gidiyor
Zaman uymaz sen zamana uy diyor
Fen çok büyük kerameti yuduyor
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş

Ayın Öteki Yüzü

Vedat Dalokay

Ölümünün 385. Yıldönümünde Koca Usta Sinan'a Saygılarla

Temmuz, *1554*.

Büyük usta Sinan 64 yaşındadır. Süleymaniye camiînin kubbesini örmekte ve fakat İstanbul susuz bir yaz geçirmektedir.

Bir amele yevmiyesi 6 akçedir ama bir at yükü su 16 akçeye satılmaktadır.Uçsuz bucaksız imparatorluğun Payitahtında kuru dereler ordunun susuzluktan ölen atlarıyla dolmuştur. Sinan yakın günlerin felâketlerle geleceğini görüyor; çeşmelerden testileri boş dönen küçük çocuklara mabet inşaatı için ayrılan sudan verirken yüreğinin çatlıyacağını hissediyordu. Biliyordu susuzluğu.

Sultan Süleyman Sinan'dan su işinin hallini ister :

«Benim maksudum bu su her mahalleye revane ola... Çeşmebina olacak yerde çeşme ve kabiliyet olmayan yüksek yerlerde katlı kuyular ola ki, su içine uğraya... Ta ki her yerde pir-i zayif ve dul hatunlar, uğacık ve oğlancıklar destiierine ve bardaklarına doldurup devam-ı devletime dua edeler.» Sinan'ın içinde yeşil bir dal fiizlenir; Herkese bir düş gibi görünen bir özlemine yol açılmıştır. Bir an yıllar öncesine döner. Çok küçüktür. Osmanlı akıncılarının doğduğu şehre girdiği o korku ve heyecan dolu mevsim yaz mıydı, kış mıydı, hatırlamıyordu. Toz duman ve kan içinde analar, babalar, çocuklar yollara düşmüş, denizler, dağlar, iklimler aşılmıştı. Son durulan yer bozkır ortasında bir küçük va diydi. Ufkun sonunda bir yüce dağın görüntüsü büyüyüp büyüyüp duman oluyordu. Sürgün müydü, köle miydi, özgür müydü bilemiyordu.

Esrarlı dini ayinler, fukara çiftçi aileleri, kurak topraklarla boğuşma, merhametli bir paşanın büyük konağındaki günler, bir sürü anılar, her şey karmakarışıktı.

Ama devşirildiği günü iyi hatırlıyordu: 22 yaşındaydı. O güne dek savaşı ve ölümü, yokluğu ve susuzluğu, köylülerin ve emekçi kitlelerin değişmeyen kaderini görmüş yaşamıştı. İstanbul'a getirmişlerdi At meydanındaki acemi oğlanlar mektebine girmiş ve marangozlukla işe başlamıştı. İstanbul gerçekten bir başka âlemdi. Yoklukla varlığın, zaferle yenilginin, vahşetle güzelin kol gezdiği bir belde Ser mimaranı Cihan olarak, İstanbul'a gelişinin şu 42 yaşında, Muhteşem sultanına dünyada bir eşi daha bulunamıyacak bir beytullah inşa ediyordu ama İstanbullu da susuzluktan kırılıp dökülüyor, ıslak toprakları yalayan susamış kedi ve köpekler inşaatın kireç kuyularına düşüyorlardı. Buna rağmen her gün yüzlerce kovan bal, küfeler dolusu yumurta akı kirece, kuma karıştırılıp caminin kubbesine dökülüyordu. Su işinin halli için sultanın fermanı Sinan'ı kendi öz kişiliğine döndürmüştü sanki. Bir anda camiyi unutmuştu. Aylar yıllar uğramıyacaktı artık onun yanına, İstanbul'u suya

Vedat Dalokay, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesini bitirmiştir. *1951-53* yılları arasında Paris'te mesleği olan mimarlık konusunda çalışmalar yapmıştır. Ulusal ve uluslarası düzeyde yapılan bir çok yarışmada birincilik kazanan Dalokay'ın kazandığı önemli yarışmaların başında Kocatepe Camii ile İslamabat Milli Camiidir. Dalokay'ın mimarlık ve yurt sorunları üzerine yazıları yayınlanmıştır.

kavuşturuncaya dek Beytullaha bir daha elini sürmeyecekti.

Sinan sultanın hizmetinden çıkmıştır artık.

Kâğıthane ve Alibey derelerini gece gündüz demeden karış karış ölçer biçer; bütün havzanın sularını toplar, dağları, vadileri aşırır; kırk bir milyon akçe (dört yüz milyon lira) sarfeder ve nihayet İstanbul'u suya kavuşturur. Bu projenin adı «Kırk Çeşme Tesisleri»dir. Kırk değil yüzlerce çeşme inşa edilir İstanbul'da. Şadırvanlar, avlular ve meydanlar lüle lüle gümüş sularla yıkanırken Sinan yeniden döner inşaatı yarım kalmış Beytullah'a; Tanrı'nın ve Sultanının emrine.

Öfkeli Sultan Süleyman iki ay içerisinde caminin bitirileceği vaadini Sinan'dan alır. «Mimarın cününu zahir oldu, hiç iki ayda bir nice yıllık kâr mümkün müdür? Eğer halt'ı kelâm ederse bina ahvali nice olur.» diyen Sultan çok tedirgin ve kayguludur. Bunlar bir yana Sinan'ın İstanbul'u suya kavuşturması için geçen yılları içerisinde caminin bir gavur eserine, Ayasofya'ya benzediği ve kubbesinin çökeceği rivayetleri de kulağına çalınmıştır. Kâğıthane suyu mecrası üstüne kuyu kazarak evine yarım lüle su çaldığı iddia edilmiştir.

Kırk çeşme projesiyle İstanbul'u suya kavuşturması bataklıklarını kurutması,kanalizasyonunu ve bütün yollarını yeniden inşa etmesiyle İstanbul tümüyle değişmiştir. Çeşmelerden gürül gürül sular aktığını duyan bütün çevre halkı İstanbul'a koşmuştur. Hanlar hamamlar adam almaz olmuş, baş döndürücü bir ticaret başlamış, kısa bir sürede şehrin nüfusu iki katına ulaşmıştır. Vezir Rüstem Paşa bu baş döndürücü gelişmeler içinde ve her gün bir yenisinin ortaya çıktığı problemlerle şaşkın haldedir. Sultan Süleyman'a derdini açar :

«Mimar başının İstanbul'u suya kavuşturması ve yollarını açması yüzündendir ki bu gün ordunun hayvan otlatacağı mera kalmamıştır. Orduda ve şehirde yiyecek sıkıntısı başlamış, sokaklardan rahat geçilemez olmuştur. Bütün bu dertler hep Sinan'ın başı altından çıkmıştır. Üstelik Sinan su kaçakçılığına bir yenisini daha eklemiş, vakıf damı kestirip kurşun ve kerestelerini çalmıştır.»

Sultan Süleyman İstanbul kadısına derhal ferman eylemiştir :

«İstanbul Kadısına hüküm ki; halen rikâbı hümayunuma rik'alar sunup mimar başı olan Sinan, Süleymaniye Camiî suyundan bir lüle su alıp kendi kapusu önün de bir hazineli çeşme bina edip, vakıf damı kestürüp, kurşun ve kerestesin evine taşuyup vakfa gadr eylediği hususun buyurdum ki teftiş edip göresin:

— Filvaki imareti âmire suyundan bir lüle su alındığı vaki midir?

— Ne temessük ile almıştır?

— Ve çeşme kurbundan bina eylediği sandığın mezbure suyuna ser'an zararı var mıdır?

— Ve vakıf damı kestürüp kurşun ve kerestesin aldığı vaki midir?

— Niçin kesmiştir, emrile mi kesmiştir, aslı nedir, nicedir?

Yerli yerinde görülüp her hususta aslına ve hakikatine vakıf olup subut bulduğu üzere mufassal yazıp bildiresin.»

Bundan 416 yıl örce, yaratıcı ve öncü Sinan, topluma dönük çabalarına karşı gelen bir kesimin böylece hışmına uğramıştı.

Hayatının sonuna kadar bu tutucu ve bağnaz güçlerle savaşmasını bilmiş camilerinin bembeyaz olduğu o yıllarda hapse girip çıkmıştı. Yüz yıllar geçti, nice kuşaklar göçtü o zamanların üstünden. Camilerimizin süt beyazı mermerleri rüzgârı, yağmuru içlerine çeke çeke grileştiler, yaşlandılar-taş eskidikçe güzelleşir-asilleştiler.

* *
*

Tarihi eleştirirken, geçmişe, denize akan bir ırmağın daima kaynağına bağlı olduğunu ve fakat hiçbir su zerresinin kaynağına doğru yol almayıp daima ileri gittiği bilinmelidir. Sinan'dan bize ulaşan nehir daima ileri gidecektir. Geri dönüş doğanın ve tarihin yasalarına aykırıdır.

Sinan, ve yapıcı yönüyle tarihimizin en yüce devrinin fiziki çevresini inşa etmiş politik ve ekonomik gücünün zirvesindeki Osmanlı İmparatorluğunun somut görüntüsü günümüze kadar bütün canlılığıyla taşımıştır.

Kanuni devrinin politika ve ekonomi alanındaki başarıları ve tarihi olayları,

büyük potansiyeli, kültür alanımızın dehalarını ergeç, yaratacaktı. İçinde yaşadıkları çağın potansiyelini yapıtlarında, şiirlerinde müziğinde anlatan Mimarlar, Şairler, Bestekârlar doğacaktı.

Kanuni devrine gelinceye kadar her alanda yapılan büyük evrim ve devrimler, Mimarlık alanında da Sinan gibi bir dehanın yetişeceği ortamı hazırlamıştı.

Askerî ve siyasî zafer bollukları içerisinde zengin mağrur ve şöhretli kişilerin hayır yapmak için yarıştığı bir çağ!

Büyük eserlere muhtaç bir haşmet ortamı ve özlemi; Gelişmiş bir sosyal organisasyon ve çağın en güçlü ekonomisi; Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar uzanan ülkelerin ve uygarlıkların sentezini ortaya koyan kendinden emin bir kültür dünyası.

Sosyal alandaki büyük gelişmeler; Üç ayda 70 parça donanmayı denize indiren sanayiî; Çağ değiştiren büyük devlet adamları...

İngiliz ve Fransız devletlerinin gelirleri toplamının üstünde bir geliri olan yalnız bir Konya Beyliği;

Uygarlığın doruğu!... Böylesine bir ortam, kendine lâyık sanatkârları da yetiştirecekti elbet. Sinan, bu dev piramidin zirvesini inşa ediyordu. Olağanüstü değildi Sinan; Sinan bu muhteşem çağın doğal bir ürünü idi ve bu çağ kendi mimarisini, ortamını, biçimini yaratmak zorundaydı.

Sinan çağı evrensel kültüre Türk Kültürünün damga vurduğu ve evrensel boyutlarını verdiği çağdır. Sinan ve onun ekolünün anıtsal yapıları Osmanlı Devrinin ekonomik sosyo-politik ve kültürel yaşantısının bugünkü tanıklarıdır. Selimiyeler, Süleymaniyeler, o güçlü politik organizmanın tarihini bugüne taşıyan bir uygarlıklar sentezidir. O çağın bir panoraması çizilirse görülürki her türlü tutucu ve gerici dinsel karanlığından kurtulmuş, Türk halkının emeğinin ve dehasının yarattığı ortamda Sinan, bayrağı taşıyan kişiydi. Sinan, gerçek bir halk çocuğu yaratıcı bir emekçiydi.

Büyük usta, 1558 yılında 98 yaşında, İstanbul'da ölmüştü. 95 yaşında Hac'ca gitmiş, dönmüş ve artık dönüşü olmayan yolun başında olduğunu hissetmişti. Yorgun usta, Süleymaniye Camiî bitişiğindeki muhteşem evinin sofasında nargilesini içerken, hep Süleymaniye'sini seyrederdi. Ölümünde bile ondan ayrılmak istemiyordu. Bu sebeple, evinin bahçesine bitişik, camiînin kuzey köşesine, pırlanta bir yüzük gibi taşlarını dikkatle işlediği, narin, hassas, sade bir mezar yapar kendisine; yeryüzündeki asırlık harikulâde yaşantısının son durağına bir de çeşme ekler. Kendine adadığı mütevazi son eseri ve su sesi içerisinde ebedi uykusuna dalar.

Koca Sinan, dört padişaha hizmet etmiş, büyük iltifat ve ihsanlara kavuşmuş, her türlü dünya nimetine erişmiş bir sanatkârdı. 37 evi, 40 dükkânı, hanları, hamamları, medreseleri vardı. Ölmeden evvel bir «Sinan Vakfı» kurarak bunları halkına bıraktı. Vakfiyesinde, evinin okul yapılmasını bilhassa ister. Okulun hocalarına günde 6 akçe bağışlar, yetim ve dul çocuklarına giyecekler verilmesini, okullarda odun ve kömür alınmasını vasiyet eder.

İstanbul'un ihtiyacı olan semtlerine çeşme, yol ve kaldırım yapılması için para ayırır. Çok az bir kısım vakıf gelirini, karısı ve kızlarına bırakır ve bir akçeyi de ruhu için günde bir cüz Kur'an'ı Kerim okunmasına ayırır.

Zamanın bütün sosyal ve kültür örgütlerine servetini bağışlarken eğitime önemle öncelik tanır. II. Selim'e, III. Mehmet'e, yüzlerce Mühendis ve Mimara öğretmenlik yapar. Matematik dersleri verir. Matematik düşünce tarzını aşılar. Binlerce çırak yetiştirir. Ölümünden yüz sene sonraya kadar dağılmadan giden inşaat ekipleri kurar.

İçinde yaşadığı toplumun bütün katlarına ömrü boyunca hizmet eden Sinan manzum olarak anlattığı kendi hikâyesinde ve vakfiyesinde; bir köle olarak girdiği toplumdan Ser Mimaran, yani Bayındırlık Bakanı olarak çıkar. Yollar, köprüler inşa eder; donanmalar kurar. Kaleler tamir eder, çeşmeler, su yolları, su kemerleri, bentler yapar. Hamamlar, kervansaraylar parklar, konaklar inşa eder. Çarşılar, bedestenler yapar. Mektepler, medreseler, matbaalar, darülhadis ve darültıp'lar,

darüşşifalar ve aşevleri yapar. 360 değil, 3600'ün üstünde toplumuna yapı kazandırır. Bütün bunlara rağmen bu günkü kuşak, genellikle Sinan'ı güzel camilerimizin mimarı gibi görür. Onun toplumcu gerçek yönü unutulur. Bu nedenle bu büyük deha ölümünün üzerinden 385 yıl geçmesine rağmen hâlâ yanlış ve eksik anlaşılır.

Sinan sevgisi Türk toplumundaki gerçek bilincine ulaşamamış, şişirilmiş süslü cücelerin ve büyük rakamların ortaya çıkardığı köksüz bir duygu olarak kalmıştır. O rafta duran ve ancak göz kamaştıran bir mimar sanatkâr olarak kalmıştır.

Sanat eserini anlamadan gerçekten sevmek olanağı yoktur. Sinan'ı herkes çok büyük bir sanatçı olarak biliyor; ama nedenine cevap veremiyordu. Öykülere, büyüklüğe ve biçimlere duyulan bilinçsiz bir hayranlıktır bu. Bu hayranlık öylesine köksüz kalmıştır ki, Süleymaniye ile Selimiye'yi bile kartpostallarından ayırt edemez olmuştur bir çok aydın kişiler.

Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa Camiîni değerli yapan nedir, bunu bir avuç kişi bile bilmiyor; bir minareye üç merdiven saran Sinan bilinir ama, onu ölümsüz yapan toplumcu yönünü ve evrensel yapan sanat gücünü kimse bilmez. Görünen soğuk, parlak yüzünü yüzyıllardır seyrediyoruz, öteki yüzünü unutmuşuz Ay'ın

Hoca Nasreddin sevgisi de öyledir. Hoca yanlış anlaşılmış, yanlış yorumlanmıştır, toplumumuzda. Onun güldüren öykü ve fıkralarına bakıp neş'eli, şakacı kişi görürüz. Bu ayın görünen yüzüdür. Gerçekte Hoca yürekten yaralıdır ve çok mutsuzdur ve yakın çevresi içinde yaşadığı düzen tümden bozuktur.

Çirkin karı, haylaz oğlan, inatçı eşek onundur. Zalim Timur'un, adil olmayan Kadı'nın, çıkarcı esnafın ve yobaz imamın hedefi Hoca'dır.

Yorganı giden, damdan düşen, evi soyulan, gerdek gecesi bozulan, eşeğini yitiren, diri diri mezara konan dayağı yiyen Hoca'dır.

Herkesin güldüğü anda Hoca ağlamaktadır. Akşehir gölüne bir kaşık yoğurt mayası çalarken gölün yoğurt tutmayacağını bilmiyor mu? Biliyor elbette; Ama koskoca bir göl dolusu yoğurdu bir ele geçirirse, içinde yaşadığı bozuk kurulu düzeni nasıl allak bullak edeceğini biliyor. Bu yüce umudu ile Hoca yaşıyor, yüceliyor, devleşiyor.

Bu ay'ın öteki yüzüdür.

Yıl *1549*.

Kanuni Sultan Süleyman bir rüya görür ve kalbine bir Ali Beytullah yaptırmak düşer. Bu görev Sinan'a verilir. Muazzam bir parkın içinde 1 mektep, 4 medrese, 1 darülhadis, 1 darültıp, 1 darüşşifa, 1 matbaa v.s. gibi kültür ve sos yal yapı grupları ile Beytullah'ı inşa eder. Padişah ondan yalnız bir cami istemişken, Sinan İstanbul'a bir ilim ve kültür yuvası kurar. Nerede bir Cami yaparsa yapsın, merkezini Caminin teşkil ettiği külliyeler kurar. Medreseleri, hamamları, darüşşifa, tabhane ve aşevleri ile şehirsel birikimlere ve kültür merkezleri ilâve ederdi.

1555 yılının ekim ayında Sinan, Süleymaniye külliyesini bitirmiştir.

Bir nefeste kanunlar yapan, yeryüzünün en kudretli devletinin başı, Padişahlar padişahı, ulu ve tek zirve, mağrur Sultanı için bu mabedi yapmıştır. Mabedi de Sultanı gibidir: İstanbul'un en yüksek ve en güzel tepesindedir; dört ufku mağrur bir eda ile kollar. İstanbul'un en güzel gökleri onun üstünde, en renkli güneşleri onun arkasında batar.

Bütün külliye bir piramit silüeti içinde tepelerde yükselir. Ana kubbeye yakın 2 minarede piramidin tepesi biter. Oradan şadırvan avlusuna inerken daha kısa minareyle bu piramit, İstanbul'un dağınık ve tatlı silüetinde erir, kaybolur.

Allahın şanının türküsünü söyleyen bu kubbeler ve kemerler, değişik açıdaki ışıklar altında bilgili ve düzenli oyunlar verirken, içeride renkli ve aydınlık duvar ve kubbelere çarpan ve baş döndüren dinamik bir mekân, müminleri hayretler içinde bırakır.

Artık o tepede kubbe ve kemerleriyle taştan bir yapı yoktur. Muhteşem Kanuni Sultan Süleyman bağdaş kurmuş oturmaktadır. Sinan Sultanını böyle görmüş, böyle anlamış ve böylesine ebedileştirmiştir.

Yıl *1563*. Eylül ayı

Kanuni Sultan Süleyman, kızı Mihrimah Sultana çok düşkündür. Hasta mariz ve narin tavrı, ümitsiz ve nasipsiz güzelliği ile Padişahı çok üzmektedir. Kız için bir Cami inşaasını Sinan'a emredeli üç yıl olmuştur. Sinan İstanbul'un uzak bakımsız ve fakat çok şirin bir semtine Edirnekapı'ya götürmüştür, Camiî. Külliyeyi orada kurmuş, semte bir mabedle beraber bir kültür yuvası da kazandırmıştır. Hemen kubbenin yanında yapayalnız tek minaresiyle, orijinal yapısı ve işlemeleriyle paha biçilmez bir kompozisyon kurmuştur. İçersinde, ince kafes doğramalara solgun renkteki çinilere, büslere ve oymalara sanki Mihrimah Sultanın belki de Erciyas'ın eteğinde gördüğü, sevdiği ve yitirdiği sevgili Suna'sının feracesini, yazmasını, yelpazesini nakşetmiştir.

Süleymaniye'deki o mağrur hal, o kibir, o azamet yoktur. Aksine o bir lüks lambasının dokunulur dokunulmaz dağılacak yanmış tülü gibidir. Hassastır, narindir, belki de ince hastalıktır. Eser tümüyle Mihrimah Sultanın kalbindeki buğulu Suna'nın yalnız yaralı ruhunun bir aynası.

Yıl *1565*

Padişah azledince, kendisini açlık grevine mahkûm eden ve ölen Sadrazam Hüsrev Paşa'ya bir mezar yapar Sinan. Padişaha iyi hizmet edememenin verdiği sonsuz kederle hayatına son verişin asil bir yönü vardır. Kaybolmuş eski hasletlerimizin, Orta Asyadaki tarihimizin kokusu gelir Sinan'a. Atabeklerden kalma kümbetlerden bir nefes alır; renkli bir ağ tezyinatı ile mezarı süsler : Bu kaderin Hüsrev Paşa'ya ördüğü ağdır.

Yıl, *1568*.

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu II. Sultan Sarı Selim devri,

«Rüzgârda misali olmaya» diye düşlerinde gördüğü ulu bir Cami inşaatını Sinan'a emreder. Sultan, Camiyi Anadolu yakasında, Sinan ise eski payitaht Edirne'de düşünmektedir. Padişah ve Saray erkânı mutantan bir alay ile Edirneye hareket eder; 3000 kurbanın kanları temelleri sularken Beytullahın ilk taşı konur.

Ayasofya'nın kubbesinden 6 zira daha geniş, 4 zira daha derin eyleyeceği ve Kefere-i fecerenin mimarlarını mahcup edeceği en büyük eserine «Ustalığının eserine» böylece başlamış olur. Kıbrıs fethinin doldurduğu Osmanlı hazineleri Sinan'ına emrindedir.

Sinan, Batıya, Hıristiyan dünyasınaçılan en önemli kapıya, Edirne'nin başına muhteşem bir taç giydirecektir. Beytullah şehrin ortasındaki bir tepeye, engin ve anlatılmaz bir çalımla kurulur. Edirne tüm yapılarıyla onun bir parçası, külliyenin bir uzantısı olur.

Anıtsal yüce kubbenin etrafını ince narin ve heybetli minareler dolanır. Edirne çağlar boyu bu tacı ile övünecek ve anılacaktır.

Bir bahar günü Beytullah muhteşem bir törenle açılır. Selimiye'yi her gezişimde hep o günü düşünür, yaşarım.

Kırk bin lâle ve sümbülle süslenmiş Cami harimi onbinlerce mamine baygınlık vermektedir. Saflar sıkı sıkı, Hünkâr mahfili salkım saçaktır. Okunan kur'an, getirilen tekbir, yapılan dua ve Salavatlarla mekân dev bir keman gibi uğuldamaktadır.

Ana kubbeden yan kubbelere, oradan kemerlere ve fil ayaklarına harukulâde nakışlar ve silmeler dökülmekte, gerçekte tepede toplanıp aşağı kayan, kayarken yarım kubbe ve kemerlere çarparak dönen, hız kazanan ve baş döndüren dinamik bir mekân, efsanevi, dinsel bir ortam yaratıyordu. Binlerce müminin başları üstünde tutulamıyan, anlaşılamayan tanrının nefesi gibi büyülü boyutları kavranamayan bir piramit kuruluyordu. Kubbeden aşağı, yeşil, mavi, mor, turuncu ve lacivert ışıklarla örülmüş dev bir çağlayan akmakta ve fakat su sesi duyulmamaktadır. Sükunun, yüceliğin, umudun, neş'enin, yaşama, sevincinin, özgürlüğün ortamıdır bu.

Selimiye'nin giz'i, Tanrının kubbeyle, kemerle, taşla yazılmış denklemidir bu.

Yıl, *1576*.

Sinan hayranı olduğu ve bunca yıl hizmetinde bulunduğu ulu padişahı Kanuni'nin mezarını yapar. Ona hiç bir süs koymaz. Çıplak yapı olduğundan daha ağır ve heybetlidir. İçeride, padişah vezirleri ile beraber yatar. Her vezirin mezarı, birer pencere ile aydınlatılır. Derken mız-

raklı süvariler gibi bir çok sütunlar mezarı çevirir... Muhteşem Süleyman son seferine, cenneti âlâ fethe çıkmıştır.

Sinan böyle bir sanatçıdır. Yapı malzemesi ve tekniği ile eserinde konu olan kişiyi veya çağı anlatır. Onun psikolojisini, dramını söylemeğe çalışır.

Sinan Selimiye'de Bethoven gibi, insanlığın kurtuluş zaferinin türküsünü söylerken, Mihrimah Sultan Camiînde, Hüsrev Paşa türbesinde Dostoyevski gibi insan ruhunun en karanlık noktalarına eğilir. Kubbe ve kemerle, ışık ve gölge ile, harçla ve taşla düşünür ve yaratır.

Pir Sultan Abdal gibi, Yunus Emre gibi derin ve tükenmez olur.

* * *

Çağımızın ünlü mimarlarından F. L. Wright, bir eserinde şöyle diyor: «Yeryüzüne iki mimar gelmiştir. Biri, Osmanlı Mimarı Sinan, öteki ben!» Sinan, rönesans ustası Mikelanj ve İngiliz mimarı Sör Kristofer Ren ile çağdaştı. Mikelanj'ın yaptığı Sen Piyer'in çatlıyan kubbesini Roma'lı demirciler bir kasnak yaparak kurtarmağa çalışırken, Sinan; inşa ettiği kubbelerin «kıyamete dek» kalacağını söylüyordu.

Atatürk de Sinan'ı anlıyan ve seven hayranlarından biriydi. Bunu söylerken engin lacivert bir gökte, birbirine göz kırpan 2 kocaman yıldız görür gibi oluyorum. Atatürk birgün kendi adıyla anılan köprüden geçerken, Süleymaniye'nin eteğinde, henüz inşa edilmiş Hıfzıssıhha enstitüsüne gözü takılınca :

«Süleymaniye'nin önüne o sandığı kim koydu. Derhal yıkınız» diye hışımla gürlemiş bir gece yarısı, yazı masasının başına geçip «Sinan'ın heykelini yapınız» diye Türk Tarih Kurumu'na emir vermişti.

Bundan 21 sene sonra ancak Sinan'ın heykelini diktik. Ankara Üniversitesinin ön bahçesinde bulunan heykelin önünde Onu 9 Nisan sabahları heyecanla anıyoruz. Bizi bu anma törenlerinde heyecanlandıran şey, içinde bulunduğumuz ortamda Onun hep önde olan toplumcu ve yaratıcı varlığına duyduğumuz büyük ihtiyaçtır.

Ceyhun Atuf Kansu

1919'da İstanbul'da Bostancı'da doğmuşum. Çocukluğum Kurtuluş Savaşı Ankara'sında, gençliğim Cumhuriyet ağacının gölgesinde geçti. Küçük kentsoylu çevremle, uzak köylü köklerim karışıp yoğurur beni. Devrimden kendime seçtiğim öğreti bu hamurdan gelir : Halktır benim toprağım. Bir halkçıyım ben. (Halktır denizlerin en güzeli, demişimdir bir şiirimde). Popülizm diyorlar, şimdi. Tarihsel bir aşamadır, ama. Şiire halk sekisinden bakarım. Gördüklerimi, yaşadıklarımı söylerim. Türkçe'dir ebe anam, bacım. Onların dilinden söylerim. Yalınlığı ve yüreğin saz telini severim. Ozan sorunlarını dille çözer. Ressam, maviyi, kırmızıyı kullanır lekeleri, gölgeleri. Ozan sözcükleri kullanır : Sözcüklerden de gölgeler düşer, bir çağrışımı taşırlar gök mavisi, bir imgeyle ısıtırlar yüreğin bir bölgesini. Kendim anlatayım şiirimi. **Bir çocuk bahçesi**'nden başlayarak. Anamın öğrettiği dille, anaları çağırıyorum ilk önce. İşe kendimden başlıyorum demektir. Konuşmayı, söylemeyi çok güç öğrenir ozan. Çocukluktan geç çıkar, belki hiç çıkamaz. Bir kuş yüreğidir yüreği: Çırpınır durur. El yordamıyla yürür. İnsan, doğa ve toplumla kuşatılmıştır. Çalışacak, uyuşacak, savaşacak ya da barışacaktır. İnsan bir keramet taşır, Pir Sultan Abdal ustadan adını öğrendiğim. Doğa bjr gerçektir ve düşümlerin öğretisi. Anadolu gerçeği büyür böylece, insanı katarak serüvenine. Toplum, halktır benim için, tarihi ve gündelik yaşantısıyla halk. Türk halkı ve dünya halkları. Daha eşit, daha güzel, daha özgür bir dünya kurabilir miyim? Ozanın görevi böyle bir dünya kurmak mıdır? Gücü yetişmez belki buna. Ama böyle bir dünyanın türküsünü söyleyebilir. Bu türkü deyimi şiirime uyuyor. Şiirimin kaynağına, ilkelliğine, doğallığına ve eksikliklerine. (Türküyü bir tür olarak anmıyorum burda, insan yüreğinin ezgisi olarak anıyorum). Ebe anam, bacı kardeşim ve Karacaoğlan emmi oğlum nasıl söylemişse öyle söylemeliyim. Gelenekten çağdaşlığa kiraz aşısı vurarak. Şiirimdeki bu kaynağı bir ben biliyorum : Ben çekiyorumda suyumu oradan yalnız başıma, ondan. Gizim dağ suyunda saklıdır: Bilinçaltımda.

Tüm türküler gibi, ilkel ve işlevcidir benim şiirim. (Bir üretim işidir, işliği Türkçedir ve yüreğim). Bir şeyi, bir nesneyi, bir olayı, bir duyguyu söyler. (Duyuları üretir : Duyarlığın dille algılanmasıdır). Bir davranıştır, bir yan tutma. İnsan, doğa, toplum karşısında bir davranış: Bir bildiriyle gelişir. Yirmi üç çocuğun kızamıktan öldüğünü görünce, ozanın işi ağıt yazmaktır, olaya duyarlığını katmaktır.

Ulusal Kurtuluş Savaşına bakarken, yapacağı iş, demirci ustası olmaktır, ateşi yakıp destan yazmaktır, Sakarya Meydan Savaşı'dır, adı. Böyle söyleyince, politika ile şiiri karıştırmış olmuyor muyum? Oluyorum. İki bölüğe ayrılır ozanlar, kimileri estetiğin politikasını yaparlar, kimileri politikanın estetiğini... Pir Sultan Abdal, politikasının estetiğini yapar, Anadolu halk şahının türküsünü söyler, başkaldıranın özünü güzelleştirir. Böylece açıklığa çıkarıyorum sorunu : Her ozan bir politikayı sürdürür sözcüklerde. Güzelliğin politikasında bir dünya görüşünün uyarlanmasıdır. Bir konuşma sırasında genç arkadaşlar bana, sosyal demokrasi ile sanat arasındaki ilişkiyi sormuşlardı. Yurttaşla ozan arasındaki ilişkidir bu. Savunduğum ne? Halk yönetimi ve toplumsal eşitlik. İnsanın toplumda özgürlüğü ve mutluluğu. (Ekmekten seviye değin özgürlük ve mutluluk). Türkülerim bin yurttaşın yüreğinden bir ozanın diline dönüşüyorsa, insanın tekliğini de halkın acısını, sevincini de söyleyecektir. Örneği Pir Sultan Abdal'dan aldık. O, kendi kendisiyle tektir, türküleriyle çoğalır, birden halk olur. Sanat, benim için şiir kendimi -tekliğimi- Türkçe ile –çokluğa– halka katmaktır. Türkçe (demek ki, halkın yaratıcı deyim aracı) araya girince de, sosyal demokrasi ile şiirin ilişkisi kendiliğinden ortaya çıkar: Halkın dilinden yola çıkan, halkın ürettiği en güzel değeri, dili kullanan ozan, bu dile olan borcunu **halk sözcüsü** olarak öder.

SU

Su bir nesnedir:
Güneşten gelir
İlk önce helyum oğlu hidrojen
Ve gökyüzünün ateş gülü
Yanar güzelliğin kızı
Birleşirler bir bulutta
Kar arabası yıldız yıldız
İnerler dağ başına:
Su bir insandır öyleyse.

Su bir insandır:
Doğan bebeyle gelir
İlkönce bir çayır kuşu
İner duru kadın gölete
Gölet alır güneşi
Verir salkım söğüte
Bir çığlığı duyan gece
Keser sabahın göbek bağını
Su bir bebedir öyleyse

Su bir bebedir:
Ana gölünden çıkar gelir
İlkönce bir dağ cereni
Alır okur geri atar
Vurulası yoktur onun
Gözyaşını bir sevincin kayasına
İşler mavi gök yazıyla
Ölümü kaçırır topraktan
Su bir yiğittir öyleyse.

Su bir yiğittir:
Ark başında bekler durur
İlkönce yoksulun tohumu
Yeşermeli sıcak ovada
Uzaktan bir atlı gelir
Kan döker bir çanak su başına
Ağustos buğdayı kırmızıdır
Güneşin devrildiği yerde
Su bir ölümdür öyleyse.

ÇARŞI

Sokrates çıkıyor bir sokaktan
Gençlerle yan yana
Çelişki taşlarıyla döşeyerek
Gerçeğe giden yolu
Ağulu baldıran otu
Önleyemez yeşil dal kuşakların
Gelen bahardan konuşmasını....

Ağaç dikmişse bir adam
Bir portakal ağacı
Bir elma ağacı, bir kavak
Güneş satılacaktır öyle ise
Amasyalı kokusu çocukluğun
Ve kuşlar çizen bir kırmızı kalem
Satılacaktır hep çarşılarda.

Kapalı odalar bana ağu çiçek
Çarşıya çıkıyorum çarşıya
İçerim sümbül nergis menekşe satıyor
Umut aynacısı olmuş halk
Gönlünü güneşe tutmuş bekliyor
Isınsın tohum, ekmek gelir ardından
Sonra sabah sefaları konuşkan ve güler yüzlü.

Ceyhun Atuf KANSU

İnsite Sanat Üzerine

Fahir Aksoy

Ulusların sanat ve kültür yaşamlarında önemi kabul edilmiş olan **naif sanat** bundan böyle yerini **İnsite sanat** deyimine bırakacağa benzer. İnsite sözcüğü bu sanatı daha iyi belirliyor, sınırlarını saptamada, kavramı yerliyerine oturtmada daha uyarlık gösteriyor. İnsite aslında Lâtincede insitus sözcüğünden üretilmiş; yalın, sade, aşısız, içgüdüsel anlamına gelir. Türkçede buna tam bir karşılık bulmak olanaksız gibi görünüyor; hiç olmazsa şimdilik...

Eskiden naif ressamlar, ilkel, halk, pazar ressamları denilen sanatçılarla karıştırılıyor ve ne nedir anlaşılmıyordu. Oysa şimdi bu kavrama bir berraklık, artistik ve estetik itibarına bir açıklık geldi.

İlk önce 1966'da Bratislava'da her üç yılda yapılan uluslararası sergi dolayısıyla bir sempozyum düzenlendi. Çeşitli ülkelerden gelen ve değerleri dünyaca teslim edilmiş kuramcılardan, ünlü düşünürlerden derlenen kurulda bir çok sorunlar görüşüldü. Toplanma ve görüşme amaçlarının başlıcalarından biri önerilen insite deyimi üzerine karara varmak ve de kavram karmaşıklığını gidermekti. Öte yandan bu alanda bilgileri sınırlandırmak, insite sanatın diğer sanatsal anlatımlarla arasındaki ilişkilerini, doğuş koşullarının özelliğini, sosyolojik, etnolojik, psikolojik, tarihsel bağlantılarını çözüme kavuşturmayı da hedefliyordu.

Nitekim sempozyuma bu konuda yazdıkları ciltler dolusu kitaplarıyla ün salmış Oto Bihali Merin (Oto Bihalji- Merin), Aleksandır Yakovski, (Aleksander Jakowsky), Stefan Tikak (Stefan Tkac), Anatol Yakovski (Anatole Jakowsky), Ditrih Mahlov (Dietrich Mahlow) ve Corc Şmits (George Schmits) gibi otoritelerin katıldığını ve açıklamalarda bulunduklarını görüyoruz.

Görüşmeler sonucunda, varılan tanımlama ve önerilen terim olumlu karşılanmışsa da bir karara bağlanmamış ve diğer sorunlarla birlikte bu konuda da anketler açılması ve tartışmalar yapılması öngörülmüştü.

1969 yılında toplanan 21 ülke temsilcileri arasında Nevio Jori'nin, Boris Klemen'nin uzun incelemelerinin sunulması, soruna daha bir açıklık getirmiş ve konuya kesin bir doğrultu kazandırmıştır. Gerçi konuyla ilgili görüşmeler, yazışmalar sürmekteyse de bir gereksemeden doğan sorun er, ya da geç kök salacak ve aşı tutacaktır, kanısındayız.

İnsite sanat bir akım ya da okul değildir. Bu nedenle de tanımlamasını yapmak çok güçleşiyor. İnsite sanatçıların teknik

Yazar-ressam Fahir Aksoy, 1936 yılındanberi bir çok gazete ve dergilerde çeşitli görevlerde çalışmıştır. Röportajları, incelemeleri, sanat ve edebiyat alanındaki çeşitli eserleri ve eleştirileriyle dikkati çekmiştir. Naif-insite sanat sorunu üzerinde duran Aksoy, *1960'* tan bu yana yoğun bir biçimde resim çalışmaları da sürdürmekte ve yurdun çeşitli yerlerinde sergiler açmaktadır. Sergileri batı ülkelerinde de olumlu eleştiriler alan Aksoy, yurdumuzda naif-insite sanatın öncülerindendir.

H. Russo'nun fırçasıyle piyer Loti

beraberlikleri yok. Belli bir sanat anlayışından yola çıkmıyorlar. Onları birbirine bağlayan, en kalın çizgi, mizaçlarının gereği sanatlarında yansıyan duyarlıklarıdır. Yalnızdırlar. Gittikleri yol tamamen bireyseldir. Ama hep taptaze, yepyeni olan resimleri bazan şakacı, bazan gerçekçi, gerçeküstücü, kimi zaman da alabildiğine lirik, anlatımcı, şiirsel bir görünüştedir. İçtenliklerinin, içgüdülerinin, çocuksu hayal güçlerinin itelemesiyle onlar tıpkı ışığa doğru uzanan bitkileri andırırlar. İşte en çok bu tavırda birleşirler ve bütünleşirler.

Düşledikleri, özlemini çektikleri konular genellikle çevre görüntüleri, tanıdıkları insanlar, doğa ve de bir ölçüde toplumun değişik sorunlarıdır. Bu sanat uzun süredenberi varolmasına rağmen tanınması bir yakın zaman olayıdır. Bu kişilerin yapıtlarında **ulusal nitelikler** açık-seçik gözlenebilir. Arık bir yürekle işe koyulmaları, sade ve yalın bakış açıları ve de en önemlisi çocuksu duyarlıkları, hangi ülkeden olurlarsa olsunlar, onları hemen ele vermeleri **ortaklıklarının ve evrensel olmalarının yadsınmaz karakterini** ortaya koyar.

Cana yakın, çoşkulu, bayramlı ya da kederli, acılı evrenlerini dile getiren yapıtları, öteki akademik, kuralcı ekol ve akımlara bağlı zümrelerin bütün ezme ve yoketme ya da alaya alma çabalarına rağmen tarihin içinden süzülüp bugünlere gelmiş olan ve varlığındaki şaşmaz değerlerin ağırlığı ile sanat tarihindeki yerine oturan insite sanat, artık kuramcıların, sanat tarihçilerinin üzerine önemli eğildikleri 20. inci yüzyılın su yüzüne çıkarttığı bir sanat olgusu, bir görüngü (fenomen) dür.

Sezisel, yüzeysel, ampirik yoldan varedildikleri sanısını uyandıran ve kısa bir «ara» içinde bu yargıya hak da verdirebilecek olan görüntülerdeki resimlerin aslında diğer ekol ve akımlara göre aşağı düzeyde görülmesi ve yargılanması söz konusu olamaz. Bu sanatın erbabı olan ressamlar genellikle klâsik resim öğreniminden geçmemişlerdir. Nedeni ise gayet açıktır. Öğrenimin sırtlarına yüklediği teknik bilgiler ve yozlaştıran kuralların ağırlığı yoktu da ondan. Ama nice nice Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiş, çırak-usta ilişkileri içinde resim öğreniminden geçmiş kişiler vardır ki, katıksız birer insite ressamlardır. Bir tutku, bir aşk resmi olan insite resim

o derece özgün ve etkendir ki, 20 inci yüzyıl modern resmine doğrultu vermede avangrad (öncü) bir rol oynadığını en ünlü sanat tarihçileri bile teslim etmektedirler. Yozlaşmış ve artık durağan zanaatkârlar grubu haline gelmiş akademik ressamlardan ortaya böylesine özgün, dinamik öğeler koyan bir sanat zaten beklenemezdi. Bunun örneklerini belli resim öğretilerinden geçmiş kişilerin düşünce biçimlerinde ve de değerlendirmelerinde gözlemekteyiz. Örneğin Bratislava'daki uluslararası insite resim sergisine resimleri gönderilen Hüseyin Yüce'nin çalışmalarını, dokuz kişilik yargıçlar kurulu bu nitelikte görmediklerinden «teşhirini» bile reddetmişlerdir. Gelgelelim bu kuruldan kuşku duyduklarını ve de güneş gibi parıldayan gerçeğe tam bir bağnazlık içinde gözlerini yumarak ve de «merdi kıpti şecaat arzederken sirkatin söyler» fetvasınca «istemezük bu kurulları, istemezük» diye bağardıklarını duymaktayız.

Yazımızı, sayın Füsun Altıok'un değerli düşünür Stefan Tikak'tan çevirdiği bir yazının aşağıda okuyacağınız bölümüyle bitirmek istiyoruz :

«... Bu eserler spontane karakteri, doğrudan doğruyalığı ve anlatımcılığın sadeliği ile bizi cezbeder. Bütün bunlar insite sanatçının özgün duyarlığı ile uyuşu ve her türlü ikame ve taklidi dışarıda bırakır... İnsite sanatçılar kendilerini kandırma zaafına düşmezler. Bilgece davranırlar. Onların eserlerini anlamak bizi belli bir biçimde kendimizi yeniden keşfetmeye, ve uygar toplumun akılcı yaşam biçimi ve şartlandırmalarıyla, üzeri örtülmüş derin içgüdülerimizle ilişkilerimizi yenilemeye götürür. Onlara sezgi prizmasından hoşgörü ve sevgi ile bakmamızın nedeni budur...»

Semih BALCIOĞLU

